

BIBLIOTEKA
NA IZVORIMA REVOLUCIJE

Redakcijski odbor

ANTON AFRIC, STEVO BJEDOV, MARINKO BOBAN, STIPE DES-
POT, MOMČILO DOBROTA, IVO FERENCA, ĐORĐE ILJIĆ, ZORAN
KOVAČEV, predsjednik, ANTE KRONJA CENCO, VLADO NEMČIĆ,
ANTE NJEGOVAŃ, PETAR PIVČEVIĆ, LOVRE REIĆ, ANTE ROSAN-
DIĆ, MATE STANIĆIĆ, SLAVKA VIĐAK-VUKOJEVIĆ, VITOMIR
VRDOLJAK

Urednik

IVO FERENCA

Knjige ove biblioteke inicirao i financirao je Fond za razvijanje i
njegovanje tekovina Revolucije i NOR-a Općine Split.

**NAŠA PRVA
DALMATINSKA
1942-1945.**

KNJIGA 2

\;

SLOBODNA
DALMACIJA

SPLIT 1982.

Prva dalmatinska brigada imala je veliki značaj za ustanak naroda Dalmacije. Svojom borbom ona je ne samo osvijetlila lice slobodarskog naroda iz Dalmacije, nego je bila i pionir oslobodilačke borbe Hrvata ... U toj borbi Prva dalmatinska brigada, kao i sve naše druge jedinice Narodnooslobodilačke vojske, bila je nosilac one ideje koja danas prožima sve krajeve naše zemlje, svakog rodoljuba — to je bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije.

TITO

(Iz govora u Visu, 12. IX 1944.)

PREDGOVOR

Redakcijski odbor

Knjiga »Naša prva dalmatinska« tiskana u povodu 35-godišnjice brigade, bila je poticaj mnogim borcima iz svih krajeva naše zemlje, koji su ratovali pod njezinom zastavom od 1942. godine do kraja rata, da pišu, neki i po prvi put, o krvavom ratnom putu svoje desetine, voda, čete i bataljona, da iznesu poslije toliko prohujalih godina još uvijek svježa sjećanja na pale drugove, podvige svojih suboraca, da osvijetle pojedine borbe, marševe, susrete, tužne i radosne događaje — što sve znači novi prilog slavnoj povijesti Prve dalmatinske proletherske brigade.

Iz tih zapisa rodila se i ova, druga po redu, knjiga o našoj brigadi, čije je štampanje financirao Fond za razvijanje i njegovanje tekovina revolucije i narodnooslobodilačkog rata u općini Split, na čemu smo tom fondu i njegovim članovima dužni našu punu zahvalnost. Isto tako toplo zahvaljujemo Koordinacionom odboru SSRN za njegovanje historijskih tradicija NOB-a u općini Šibenik, općinskim odborima SUBNOR-a Knina, Makarske, Hvara, Sinja i Trogira, koji su također novčano pomogli izdavanje ove edicije, kao i Mjesnoj zajednici Gripe u Splitu, Muzeju narodne revolucije u Splitu i redakciji lista »Poruka borca« za usluge koje su olakšale naše napore u pripremanju ove knjige.

U godini u kojoj obilježavamo 40. rodendan naše brigade predajemo u ruke čitaocima, u prvom redu omladini i svim generacijama vojnika i starješina jedinice JNA koja njeguje i nastavlja borbenu tradiciju naše brigade i nosi njezino slavno ime.

Redakcioni odbor Kluba Prve dalmatinske NO proletherske brigade u Splitu

1917
No. 1000

Dear Sir,
I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. in relation to the above matter. The same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am sorry to hear that you are having some trouble with your business. I hope that the authorities will be able to help you in some way. I am sure that you will be satisfied with the result. I am, Sir, very respectfully,
Yours truly,
J. H. [Name]

Very truly yours,
J. H. [Name]

U TITOVOJ KOLONI

Ante Kronja Cenčo

Pred Užičkom 15 okupila se velika četa nas boraca Prve dalmatinske proletherske brigade. Bilo je to 15. listopada 1980. godine, nešto više od pet mjeseci poslije smrti druga Tita. Svrstavamo se u kolonu da se poklonimo, da izrazimo zahvalnost i odamo počast čelnom vojniku naše Revolucije i Slobode. Prolazimo parkom beogradske rezidencije prvog neimara nove Jugoslavije i mira u svijetu, stazama kojima je i on hodao. Ganuti smo bolom za Titom, ali uspravni, nadahnuti njegovim učenjem, hrabrošću i primjerom, dostojanstveni, ponosni na revolucionarne tekovine stečene pod Titovim rukovodstvom, odlučni da to sačuvamo i branimo.

Dok koraci odjekuju u muku punog poštovanja, misli se usmjereavaju na 28. kolovoza 1942, kada je na sastanku Vrhovnog štaba i druga Tita sa Štabom IV operativne zone u Busiji kod Glamoča donesena odluka o formiranju Prve a zatim i ostalih dalmatinskih brigada. Ostvarenju Titove inicijative prišlo se s oduševljenjem i za devet dana Dalmacija je dobila svoju prvu regularnu jedinicu NOVJ. Jedan broj rukovodilaca i boraca iz prvog stroja brigade korača sada u ovoj koloni sa svojom nijemom rječitošću: Tito nas je napajao snagom, vjerom i čvrstom odlučnošću da istrajemo na putu kojim nas je poveo.

Naviru sjećanja na susrete nas boraca Prve dalmatinske s drugom Titom. Prvi put bilo je to u veljači 1943. na području Sčita kod Prozora. Reljef je bio pokriven snijegom, a često i hladnom sumaglicom. Tu smo se nalazili zaokupljeni pripremama predstojećeg napada za oslobođenje Prozora. Stab brigade bio je smješten

u Šćitu. U to bosansko selo oko 10. veljače stigao je Vrhovni štab i rasporedio se u samostanskom zdanju. Tada sam prvi put vidio vrhovnog komandanta druga Tita. Ugledao sam ga u prolazu i odimah ga prepoznao. Susreo sam ga i pozdravio kad je ulazio u prostorije samostana što me radosno uzbudilo.

Titov dolazak nije ostao nezapažen. To se vrlo brzo proćulo u svim jedinicama, pa su borci i starješine gorjeli od želje da vide svog Vrhovnog komandanta, ali tu sreću nisu mnogi doživjeli. Do napada na Prozor drug Tito je obišao neke jedinice naše brigade što su se nalazile na položajima pogodnim za osmatranje i поблиže upoznavanje s prilazima Prozoru i s neprijateljskim utvrđenjima oko ove varoši. Bilo je tada neposrednih razgovora sa starješinama i borcima ne samo o predstojećem napadu i njihovoj borbenoj spremnosti i raspoloženju, već i o Dalmaciji, zimi na koju nisu navikli, o zdravlju, prehrani i ostalom — što je odavalo brižnog starješinu, koji je uvažavao ličnost potčinjenih i visoko cijenio drugarski karakter međuljudskih odnosa. Njegova bliskost i srdaćnost ostavila je nezaboravan dojam na sve nas.

Blizinu Titovu osjećali su svi borci ćitavo vrijeme teških borbi za oslobođenje Prozora, kao i narednih dana u odlučujućim bitkama za ranjenike. Ona je imala snažan utjecaj pri izvršenju borbenih zadataka. Njegovo naređenje: »Prozor mora pasti!« rušilo je sve prepreke i nosilo borce. Prozor je te noći (16/17. veljače) oslobođen od jedinica 3. divizije.

Naša radost i gordost bila je uvelićana pohvalom druga Tita borcima i rukovodiocima brigade za pokazanu hrabrost i požrtvovanje pri oslobođenju Prozora ...

Kolona malo zastaje da propusti one koji se već prošli kroz Kuću cvijeća. Kao da se mimoilaze Titove ratne divizije što se smjenjuju na položaju. Nameće se asocijacija na vrijeme kada je Tito lomio gvozdene obruće na Neretvi i Sutjesci. U mislima iskr-sava slika susreta s Titom na Jahorini 20. lipnja 1943. kod sela Bogovići. Grupa starješina iz Štaba 6. crnogorske i naše 1. dalmatinske brigade bila je pozvana Vrhovnom komandantu da bi ga izvijestila o borbama jedinica 3. divizije i stradanjima Centralne bolnice. Pred nama je drug Tito, sa ranjenom rukom u povezu preko ramena, sa tragovima iscrpljenosti i umora na licu, od briga, odgovornosti i napora iz prethodnih dana, koji su mu sigurno

najteži u njegovom životu i revolucionarnom djelovanju. Do tog dana on nije znao što je s 3. divizijom i Centralnom bolnicom, jer veze s njima posljednjih dana nije bilo. Tada smo ga potanko obavijestili o svemu što se dešavalo pri prelasku Pive, na platou Vučeva, u jurišima na Sutjesci i Zelengori, gdje su bili najžešći okršaji 3. divizije i stradanja ranjenika Centralne bolnice. Drug Tito je pažljivo slušao naša izlaganja. Vidjeli smo i po njegovom reagiranju osjetili koliko ga je sve to boljelo. Osvjedočili smo se koliko pažnju poklanja ljudima, a posebno ranjenicima. Naša kazivanja o stradanjima ranjenika, boraca, jedinica, njemu dobro poznatih starješina, iskusnih komunista i istaknutih rodoljuba duboko su ga dirnula. Njegov brižan pogled, usmjeren negdje u daljinu, govorio nam je koliko sve to bolno u sebi proživljava.

Nakon nekoliko trenutaka tišine drug Tito se interesirao o mnogim detaljima opisanih događaja, naročito o sudbini ranjenika, pogibiji Save Kovačevića i drugih rukovodilaca i boraca. Htio je da bude upoznat sa svim ostalim činjenicama od važnosti. Bili smo zadovoljni što smo mu pružili niz podataka koje je on koristio u svom izlaganju na savjetovanju vojno-političkih starješina u Kladnju 3. srpnja kada je dao ocjenu vojnopolitičkih zbivanja u toku pete neprijateljske ofenzive...

Naša kolona je sve bliže Kući cvijeća. Javlja se uspomena na 9. kolovoza 1943, kada je naša brigada zajedno s jedinicama 7. banijske divizije bila postrojena nedaleko od sela Šipraga pred odlazak naše brigade iz centralne Bosne za Dalmaciju, a Banijaca za svoju Baniju. I jedni i drugi bili smo desetkovani u petoj ofenzivi, ali smo iz nje izišli bogatiji još jednim velikim iskustvom o neuništivosti našeg NOB-a.

Čekamo druga Tita koji će izvršiti smotru i oprostiti se od nas pred odlazak. Radost očekivanog susreta s Vrhovnim komandantom zbrisala je s lica boraca znakove iscrpljenosti i nedavno proživljenog pakla. Sva su lica okrenuta u pravcu odakle se očekivao njegov dolazak, koji je ubrzo najavila komanda: »Mirno!«, komandanta 7. banijske divizije, Pavia Jakšića. Dok je drug Tito prilazio i vršio smotru, sve oči jsu ga razdragano pratile. Bio je svjež, vedar i srdačan, uspravna hoda i energičnih pokreta. Koja razlika od izgleda kad sam ga vidio u selu Bogovići, prije nešto više od mjesec i po dana!

Nakon smotre pažljivo ga slušamo i upijamo svaku njegovu riječ. Uz odano priznanje i zahvalnost na izvršenju naših dotadašnjih zadataka ukazao je na našu ulogu koja očekuje nas u Dalmaciji i Banijci u njihovu kraju, u vezi s predstojećim događajima. Riječi velikog vojskovođe i vizionara uskoro je potvrdila kapitulacija Italije i druga zbivanja, među kojima i naša uloga u obrani slobodnog Splita, rujna 1943...

Stigli smo do ulaza u Kuću cvijeća pred kojom je gardijska počasna straža. Dvije drugarice i jedan drug položit će cvijeće s jadranske obale na grob druga Tita. Uzbudeni smo. Na licima ratnika ozbiljnost i suze. Mnogi iz ove kolone bili su na Visu 12. rujna 1944. u stroju, u povodu proslave dvogodišnjice formiranja Prve dalmatinske. Sjećanja na ovaj događaj vraća nas liku druga Tita u maršalskoj uniformi. Stajao je na svečanoj tribini sa svojim suradnicima i drugim uzvanicima ispred postrojenih jedinica. Čestitajući borcima, komandantima i komesarima praznik, Maršal je istakao doprinos brigade našem NOB-u, a posebno njenoj ulozi na razvijanju bratstva i jedinstva, kao jedinice u čijim su redovima pretežno sinovi hrvatskog naroda. Mislina na našu braću u Istri i Slovenskom primorju te priključenju ovih krajeva svojoj matici Jugoslaviji, odjeknule su njegove odlučne historijske riječi: »Tuđe nećemo — svoje ne damo!«

Nezaboravno se u svijest boraca urezao trenutak kad je drug Tito na brigadnu zastavu, koju je na tribinu donio Ivan Guvo, prikačio orden »Narodnog oslobođenja«. Na čelu defilea jedinica 26. divizije ljudstvo naše brigade čvrstim je paradnim korakom zadivljeno pozdravljalo voljenog Maršala. U neizbrisivoj uspomeni ostao je njegov uspravan, razdragan lik dok je otpozdravljao. Taj doživljaj nošen je u srcu svakog pripadnika brigade kroz borbe za oslobođenje Dalmacije, Hercegovine, Like, Hrvatskog primorja, sve do krajnjih etničkih granica naše zemlje. Na kraju svog ratnog puta brigada je stigla sve do Istre i Slovenskog primorja da bi sudjelovala u njihovom oslobođenju i pomogla priključenju ovih krajeva Jugoslaviji...

Ulazimo u svijetlu prostoriju ispunjenu cvijećem, punu prisnosti, bez mauzolejske glomaznosti, hladnoće i sjaja. Položen je naš cvjetni buket na mramornu grobnicu bez ukrasa, na kojoj je upisano Titovo ime sa (dvije sudbonosne godine. U tihom mimohodu,

u koloni po jedan, prolazimo pored njegovog vječnog počivališta. S neizmjernom tugom u grudima, gutajući suze, uz nerijetke prigušene jecaje i uzdahe, stisnutom partizanskom pesnicom uz čelo i dubokim naklonom još jednom izražavamo zahvalnost i ljubav svom Vrhovnom komandantu i odanost njegovu djelu s osjećajem punog poštovanja i svijesti o zajedničkom velikom cilju.

Slijedio je obilazak »Muzeja 25. maja«. I tamo nas sve podsjeća na Tita, na ogroman Titov ugled među ljudima, u narodnim masama širom svijeta, među prijateljima i neprijateljima. Ovdje kao da odzvanja glas koji je govorio u naše ime, koji nas je snažio, veselio i ukazivao nam. Među kolekcijom značaka darovanih drugu Titu, nalazi se i značka Kluba »Prve dalmatinske brigade iz Splita, što nas podsjeća na jedan očekivan ali neostvaren susret. Jeseni 1979. zaključeno je da se drugu Titu pokloni zlatna značka brigade s posvetom. Namjeravali smo taj mali znak velike ljubavi predati Maršalu prilikom njegovog slijedećeg posjeta Splitu. Zbog pogoršanog zdravstvenog stanja Predsjednika to je moralo biti odgođeno. Živjeli smo u nadi i strepnji. Pošto nije bilo izgleda da se uruči osobno drugu Titu, poklon je travnja 1980. upućen posredstvom Saveznog sekretara za narodnu obranu »s velikom željom i nadom da nam naš Vrhovni komandant ozdravi i da nam što duže pozivi«, — kako je poručeno sa skupštine našeg Kluba. Naše optimističke čežnje i nade ugasila je potresna vijest o smrti najvoljenijeg...

Napuštajući memorijalno zdanje svjesni smo svoje snage i moralne obaveze da uporno čuvamo i dosljedno nastavimo veliko Titovo djelo. Mi i dalje marširamo u Titovoj pobjedonosnoj koloni.

PRVI DALMATINSKI UDARNI BATALJON

Ilija Zarić

PRVE AKCIJE U RAJONU KALDRME I NA KOZJAKU

U Podinarju, na području sela Polače kod Knina, 18. lipnja 1942. godine postrojile su se Kamešnička, Cetinska i Kninsko-dinarska četa. Pročitana je naredba o formiranju Prvog udarnog dalmatinskog bataljona. Za komandanta postavljen je Ante Jonić, a za njegova zamjenika Božo Bilić Marijan. Za komesara je imenovan Danilo Smiljanić, za njegova zamjenika Branko Dude, za operativnog oficira Ljubo Uvodić-Razm, za obavještajnog oficira Ivan Grubiša, za intendanta Dušan Kotoraš, a dužnost šefa saniteta preuzeo je Zoran Strožer koji je ujedno bio i bolničar u 2. četi.

Za komandira 1. čete postavljen je Vito Čabo, za komesara Nurija Dugi. Za komandira 2. čete — Duje Bašić, za komesara Davor Radovniković. Za komandira 3. čete Pero Martinić, a za komesara Slavko Jelić.

Brojno stanje bataljona bilo je oko 200 boraca, sve samih dobrovoljaca, Hrvata i Srba s područja Knina, Vrlike, Sinja, Trilja, Splita, Solina, Kaštela i drugih mjesta.

Pred postrojenim bataljonom pročitana je naredba štaba IV operativne zone o formiranju Prvog dalmatinskog udarnog bataljona. Svi smo bili ispunjeni radošću i ponosom.

Formiranje ovoga, po redu petog bataljona u sklopu IV operativne zone (ali kao prvog udarnog u Dalmaciji), bilo je od velikog značaja, pogotovo zbog toga što bataljon nije bio čvršće vezan za određeni teren kao ostale naše jedinice i odredi, već je imao ramjenu i zadatak da operira gdje god se ukaže potreba na po-

dručju čitave IV operativne zone. Prema zamisli štaba zone Prvi udarni bataljon je trebao postati i rasadnik vojničkih kadrova za naše nove jedinice.

Nakon formiranja istog dana uvečer, bataljon je pošao u akciju u rajon Kaldrme — između Knina i Kosova, odnosno Drniša radi rušenja željezničke pruge.

U toku noći bataljon se spustio maršem iz Podinarja preko sela Polače i Orlića. Usput je u Orliću prikupljeno nekoliko željeznih poluga, krampova i pokoji francuski ključ za rušenje pruge. Vodiča na ovom maršu nije trebalo tražiti jer su u bataljonu već tada bili iz Orlića Tode Colović, Simo Marić, Todor Rnjak, Mile Trišić, Đuro Marić i drugi. Pored njih bilo je i Polačanaca i Biskupijana kojima je teren bio poznat.

Kad je bataljon stigao u rajon Kaldrme postavljeno je obezbjeđenje u pravcu Knina i u pravcu Kosova. Ostali borci počeli su rušenjem pruge. U početku je posao išao malo teže uslijed pomanjkanja odgovarajućeg alata i iskustva, no ipak se uspjelo dosta porušiti. Pred zoru prije nego što smo se povukli iz pravca Kosova naišla je drezina s talijanskom patrolom. Naše obezbjeđenje ih je pustilo da priđu na blisko odstojanje. Zatim je čuveni puškomitraljezac, narodni heroj Boško Žunić, raspalio iz svog »-brnca« rafalom po neprijatelju. Pridružio mu se Toni Brkljača sa svojim puškomitraljezom kao i ostali drugovi koji su bili s njima na obezbjeđenju. Borba je kratko trajala. Neprijatelj nije ni mogao dati neki jači otpor jer su rafali našeg Boška i Tonija bili precizni i ubitačni. Zarobljena su dva Talijana, a ostali su poginuli. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 8 pušaka i nešto municije.

Nakon uspješno završene akcije, bataljon se slijedećeg dana povukao u Orlić i to u zaseok Marić-Colović. Već je svanuo dan, sunce sja, zastava bataljonska i četne se vijuju, igra se kolo i pjevaju pjesme. U kolu su partizani i mještani. Tode Čolović i Simo Marić, prvi partizanski borci iz Orlića, pozdravljaju se s rodbinom i mještanima upoznavajući ih sa svojim drugovima partizanima. Narod se veseli zajedno s partizanima, očito radostan što prvi put vidi tako brojnu svoju vojsku.

No, neprijatelj se pobrinuo da to veselje ne potraje dugo. Talijani su iz Knina počeli tući artiljerijskom paljbom po Orliću i to

po zaseocima Urukali, Bjelani, Rujaci, Marici, Colovići, Kubali, Trišići, Dujakovići i Zarići. Tada su pale i prve žrtve od neprijateljske artiljerije: Stana Urukalo i Glišo Marić — brat partizanskog borca Siine Marića.

Da bi izbjegao gubitke od neprijateljske artiljerije bataljon se povukao na Pakovo brdo i zaustavio se kod Čolovića i Simića staja. Tu je sakupljeno od naroda nekoliko ovaca koje su stavljene da se peku. Nije dugo prošlo a neprijatelj je otkrio mjesto gdje se bataljon nalazio. Počeo je tući artiljerijom. Meso nije bilo dovoljno pečeno, jer je na brzinu »dijeljeno borcima koji su nastavili marš preko Polače u svoju bazu Podinarje, zadovoljni što su uspješno završili svoju prvu akciju bez gubitaka.

Nakon par dana bataljon je krenuo na novi zadatak. Već 22. lipnja razoružao je četnike u svim selima Kosovske doline, a nekoliko dana ranije likvidirao u Biskupiji njihovog vođu Paju Popovića. Bataljon se tada popunio novim dobrovoljcima i smjestio se u podnožju Kozjaka iznad sela Markovca gdje se već nalazila njegova komora. Koliko se sjećam, 24. lipnja u toku noći 1. četa je otišla na položaj u Klanac, između sela Uzdolja i Tepljuha, gdje prolazi željeznička pruga Knin—Split i cesta Knin—Šibenik. Ona je imala zadatak da „prihvati bataljon »Bude Borjan« koji je vodio borbu na Promini i imao zadatak da se prebaci kod nas u Kozjak. Druga četa je bila isturena na položaj prema selu Štikovu. Treća četa, u kojoj sam bio i ja, upućena je u gornju Biskupiju — Pliskovo. Rano zorom napali smo četnike na Pliskovu i prisilili ih da se povuku prema Topolju i Kninu.

Ustaše su krenule iz sela Kijeva, četnici od Polače i Kosova, Talijani sa Kaldrme, iz Drniša i Vrlike, zajedno s ustašama. Bilo je očigledno da nas žele u Kozjaku opkoliti i uništiti. U međuvremenu naša 3. četa se povukla sa Pliskova u logor na podnožju Kozjaka. Pri povlačenju nas je stalno tukla neprijateljska artiljerija.

Cim stigismo u logor, onako još u koloni počesmo uzimati od ekonomu po komad pure i mesa. Ni desetak boraca nije još uspjelo primiti hranu kad je iznenada dotrčao Dušan Rnjak Duka, moj mještаниn iz Orlića, i onako sav zadihan i uzbuđen obavijesti nas da od Oštre glavice i Pakova brda ide velika kolona četnika prema Kozjaku. Komandant Jonić odmah je naredio da Jošo Durbaba sa

svojim vodom hitno krene na dominantne položaje Kozjaka i zaustavi nastupe četnika dok ne pristignu ostali dijelovi bataljona.

Vod je pohitao da zauzme uzvišicu ispod Bata. Do tog položaja više smo trčali nego što smo ubrzano hodali, ali isplatilo se jer smo stigli prije neprijatelja. Odatle ugledasmo da se glavna četničkih snaga kreće prema nama preko Polače i da je ona kolona od Oštre glavice i Pakova brda samo manji dio četnika koji čine pobočnicu glavnim snagama. Nije nam baš bilo ugodno gledati kako mnogobrojni neprijatelj prilazi sve bliže i bliže našem položaju. Glavna kolona, već je stigla do Malica gaja na Turiću, par stotina metara od nas, a druga je kolona već bila podišla ispod naših položaja. Ubrzo je došlo do žestokih okršaja i borbi prsa u prsa. Tukli smo se ne samo mecima, već i kundacima, noževima, pa čak i kamenjem kojeg je bilo napretek. Prvi napad uspjeli smo odbiti nanijevši četnicima teške gubitke. Dok su se četnici ponovno snašli i pripremali za novi napad uz podršku talijanske artiljerije? i minobacača, nama je stigao u pomoć naš 2. bataljon Srednjodalmatinskog odreda na čelu sa Srečkom Reičem-Peticom i neki dijelovi našeg bataljona. Sada je našem vodu bilo lakše.

Žestoka borba nastavljena je sve do noći. Pojedini položaji u toku dana prelazili su iz ruke u ruku i po tri puta. Ipak smo u mrak uspjeli prisiliti neprijatelja na povlačenje u pravcu njihovih garnizona. Nakon toga i mi smo se povukli preko Kozjaka u rajon Štikovačkih staja.

U ovoj neravnopravnoj borbi svojom neustrašivošću prednjačili su komandir voda Jošo Durbaba, puškomitraljezac Boško Žunić, borci: Onisim Prijić, Tode Sinobad, Stevan Lošić, Mile Trišić, Đuro Marić, Momir Prijić, Dušan Popović (brat Paje Popovića) i drugi borci koji su pripadali Jošinom vodu. Hrabro su se držali i borci iz 2. bataljona koje je predvodio hrabri komandant Srečko Reič-Petica.

Neprijateljska akcija nije uspjela. Četnici su popalili i opljačkali neke zaseoke i vratili se u Knin. Kako smo kasnije saznali od simpatizera po selima, objavili su da su partizani uništeni. Kao dokaz povelili su sobom dva-tri ranjena zarobljena partizana koje su proveli kroz Topolje i Knin stavivši im prethodno slovo »U« na kape da bi narodu prikazali partizane kao ustaše. Hvalili su se da su naše jedinice potpuno razbili i da su ubili političkog

komesara Dalmacije i glavnog komandanta Peticu iz Splita. Tako se pokazalo da su se četnici i ustaše kao sluge zajednički borili za interese tuđinske osvajačke vojske.

Naša patrola na čelu s Nikolom Đukićem saznala je od terenskih radnika da je u borbi na Kozjaku neprijatelj imao preko 80 mrtvih i ranjenih. Naši gubici: 12 poginulih (među njima Mate Pleština-Ibar, predratni član Partije) i nekoliko ranjenih, od kojih je troje palo u ruke neprijatelja.

DOLAZAK NA UNISTA

U toku noći 25/26. lipnja bataljon se prebacio iz rajona Štikovačkih staja s istočne strane Kozjaka preko sela Civljana na Uništa. Usput smo, bez naročitog otpora, razoružali dio seljaka koji su posjedovali oružje u Civljanima u kojem smo imali dosta naših simpatizera. Uostalom, iz Civljana je i naš zamjenik komandanta bataljona Božo Bilić Marijan i borci Krsto Bilić, Pero Bjelobrč i drugi.

Našim povlačenjem iz Kosovske doline i Kozjaka, četnici su dobili mogućnost da nesmetano vrše nasilnu mobilizaciju u selima Kosovske doline, te na taj način vrše popunu svojih jedinica. Od naših ljudi u Uništima čuli smo da je pop Đujić između ostalog govorio: »Sestre i braćo, eto partizani ubiše vašeg vođu ustanka, ubiše vašeg spasitelja od ustaškog pokolja. Pajo je bio za partizane, a oni ga ubiše samo zato što je Srbin...« Tako je pop Đujić nastavio svoju prljavu i izdajničku politiku na vrbovanju masa i suradnju s Talijanima i ustašama.

Uništa su postala naša baza iz koje smo polazili u akcije i borbe. Tu smo se nekoliko dana odmarali, očistili oružje, oprali se, zakrpali odjeću i obuću. Ujedno je izvršena analiza prethodne? borbe, a spremah smo se i za naredne.

Početak srpnja naš komandant Jonić otišao je u oficirsku školu pri Glavnom štabu Hrvatske. Njega je na toj dužnosti zamijenio Branko Dude, a za njegovog zamjenika postavljen je Duje Bašić, dok je drug Božo Bilić Marijan postavljen za komandanta Srednjodalmatinskog odreda. Pero Mijakovac postavljen je za ko-

mandira 2. čete umjesto Duje Bašića. Bilo je i još nekih drugih kadrovskih promjena.

Ustanak se svakim danom sve više širio, kako u Dalmaciji, tako i širom naše zemlje. Pristizali su novi borci, formirane su nove jedinice, ali ni neprijatelj nije mirovao.

Početkom srpnja 1942. godine Talijani sa svojim vjernim slugama, a izdajicama našeg naroda — ustašama i četnicima, otpočeli su ofanzivu na Dinaru — Vještic-goru. Neprijatelj je nastupao s velikim snagama, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije iz pravca Sinja, Bitelića, Vrlike, Koljana i Grahova. Naš Prvi udarni bataljon, bez jedne čete dobio je zadatak da se hitno prebaci u rajon Peulje na komunikaciji Grahovo—Sajkovići i spriječi prodor neprijateljskih snaga iz pravca Grahova prema Sajkovićima i Vještic-gori. I danas se dobro sjećam tog ubrzanog marša iz Uništa i penjanja na Dinaru, a naročito spuštanja u toku noći niz strmu bukovu i jelovu šumu prema Peuljama.

Noć, šuma, ne vidi se prst pred nosom. 'Bilo je i neugodnih padova preko balvana i bukava, koji su ležali na zemlji, a u mraku se nisu mogli vidjeti. Da se ne bi prekinula kolona morali smo se držati jedan za drugoga. U toku spuštanja neki su drugovi ostali bez jednog ili oba opanka, a neki i bez kape, koju je nevidljiva grana skinula sa glave.

I pored velikih teškoća stigli smo na vrijeme i to rano ujutro 10. srpnja 1942. godine, te zaposjeli položaj pored same ceste u Peuljama. Već je davno svanulo i sunce granulo, a mi smo i dalje čekali u zaklonu nailazak neprijatelja. Dok razmišljamo da li će neprijatelj naići i s kakvim snagama i da li ćemo uspjeti, izvidnica daje znak da neprijatelj nailazi. Komandiri borce upozoravaju da budu spremni. Položaji su nam udaljeni od ceste svega dvadesetak metara. Iza okuke promoliše se 3—4 kamiona, jedan za drugim, a iza njih sanitetska kola. Kretali su se polako, stvarajući buku i dižući iza sebe oblak prašine. Unaprijed smo bih upozoreni da nitko ne smije samostalno otvarati vatru, nego na dati znak, tj. kad prvi opali rafal puškomitraljezac Boško Žunić. On je bio zadužen da gađa prvi kamion, Guvo drugi, a Brkljača treći itd. Već su upali u naš raspored. Boško je uzeo na nišan vozača i mitraljesca koji je držao puškomitraljez na kabini prvog kamiona. Kada je ovaj kamion stigao na 15 metara ispred Boška i njegova

pomoćnika Lošića, Boško je raspalio rafalom. Skoro istodobno oglasili su se rafali Guve i Brkljače, a zatim paljba ostalih boraca. Sve se treslo od pucnjave i gromkih povika: »Hura — juriš«. Preživjeli Talijani zbunjeni iznenadnim napadom, poskakali su iz kamiona u jarak pored ceste i počeli pružati otpor. Culo se kako njihov oficir viče i psuje, te tjera da pucaju. Nakon dvadesetak minuta borbe Talijani su se predali, ocijenivši da im je besmisleno davati daljnji otpor. Kada je prvi digao ruke u znak predaje, Boško Zunić je uzviknuo: »Opa, tako te volim vidjeti! Na to je njegov pomoćnik Stevo Lošić viknuo: »Pucaj! Boško mu je odgovorio: »U zarobljenike ja ne pucam«.

U toj borbi neprijatelj je imao 10 mrtvih vojnika, 2 podoficira i 1 oficira, a 11 vojnika zarobljenih. Uništeno je i zapaljeno 5 kamiona. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza, 24 puške, 4 pištolja i oko 3500 metaka, preko 50 ručnih bombi i druge ratne opreme. Mi smo imali samo jednog ranjenog druga — Gojka Sinobada.

U međuvremenu smo saznali da je 2. bataljon Srednjodalmatinskog odreda sa bataljonom »Starac Vujadin« razbio jedan talijanski bataljon u rajonu između Crnog Luga i Kazanaca, natjerao ih u bare Zdralovca, gdje su se u blatu močvare davili. Po završenoj akciji vratili smo se u Uništa, vodeći 11 zarobljenih Talijana. Na čelu kolone vijorila je naša partizanska zastava. Zarobljenici su bili raspoloženi i veseli, valjda zbog našeg lijepog postupka prema njima. Molili su da im se da naša zastava da je jedan od njih ponese. Jednom od njih je udovoljeno. Uzimajući zastavu u ruke on ju je poljubio, a zatim su je poljubili i ostali Talijani i potom zapjevali: »Bandiera rossa la triumfera ...«

Tek što smo se u Uništima malo odmorili, bataljon je krenuo da razbije ustaše koje su pokušavale proboj prema ovom mjestu. U prvom naletu razbili smo ustaše u Glavašu i natjerali ih u paničan bijeg, tako da su neki bezglavo bježeći našli smrt na hridinama Dinare. Poslije toga jedan dio bataljona je držao položaj prema Kijevu, a drugi dio je žeo, kosio i vršio žito, koje smo otpremali na konjima na Vještic-goru. Završivši poslove oko žita bataljon se vratio na Uništa. Tu se par dana odmaralo, pralo, zakrpala se odjeća i obuća. Očišćeno je oružje i izvršena je analiza prethodnih borbi. Pored ostalog, komesar bataljona Danilo Smiljanić upoznao nas je da je za svega nekoliko dana razbijena

ofanziva na Dinaru i da je neprijatelj pretrpio osjetne gubitke, te se morao povući u svoje polazne garnizone opasane žicom i bunkerima. Odmorivši se bataljon je prišao objašnjavanju ciljeva naše borbe i potrebi formiranja NOO-a po selima. Razoružali smo zatim četnike u selu Cetini i Civljane, bez nekog naročitog otpora. U tim mjestima pretežno je srpski živalj, koji je zahtijevao od nas da razoružamo i susjedna sela u kojima je pretežno hrvatski živalj.

Poslije kraće borbe ustaše su napustile sela Ježević i Vinalić pobjegavši na drugu stranu Cetine, a četiri su poginula. Zaplijenjeno je 17 pušaka. Pohvatano je nekoliko ustaških agitatora i simpatizera koje smo povelili na Dinaru. Izvršena je konfiskacija stoke odbjeglih ustaša, pa je otjerano u Dinaru oko 100 komada krupne i oko 2000 grla sitne stoke. U ovoj akciji poginula su nam tri, a ranjena četiri, druga. Zapljenu stoke od seljaka, Stab IV operativne zone ocijenio je politički štetnom, te je veći dio stoke vraćen vlasnicima.

, : t BORBE NA VAGNJU I CILAŠU

Bataljon je nekoliko dana ostao na terenu Koljana i Dragovića, gdje je imao manje čarke s ustašama, poslije čega se premjestio u Bračev Dolac. Radovali smo se što je neprijateljska julska ofanziva na partizane u Dinari bila brzo i potpuno razbijena. Slavili smo pobjedu i veselili se, a imali smo i razloga za to. Ustanak se sve više razbuktavao širom Dalmacije. Naš voljeni i hrabri komandant Ante Jonić vratio nam se iz oficirske škole, obogaćen novim vojno-stručnim znanjem. Interesirao se o našim akcijama, borbama i uspjesima za period dok se on nalazio u školi.

Kod Krajinovih staja, iza Bračeva Doca, 28. srpnja 1942. godine, postrojili su se borci i rukovodioci Prvog udarnog i 2. bataljona Srednjodalmatinskog odreda. Postrojeni bataljoni pružali su izvanredno lijepu sliku. Svi smo gorjeli od znatiželje iščekujući što će uslijediti. Jedna grupa rukovodilaca stajala je po strani, a među njima je bio i komandant Srednjodalmatinskog odreda drug Božo Bilić Marijan.

Pošto je Ante Jonić predao raport komandantu odreda, postrojenim borcima i rukovodiocima obratio se Ivan Amulić, organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju. Govorio je o situaciji kod nas i u svijetu, o dolasku proleterskih jedinica i druga Tita u zapadnu Bosnu, o našim zadacima u vezi s tim, itd. Zatim je govorio Drago Gizdić o raspoloženju i doprinosu naroda Dalmacije NOB-u. Svi mi borci i rukovodioci bili smo ispunjeni srećom. Radosno i s oduševljenjem pozdravili smo dolazak proleterskih jedinica, Vrhovnog štaba i druga Tita na granicu Dalmacije. Obećali smo da ćemo svoj zadatak časno i dosljedno izvršiti, da ćemo spriječiti neprijatelja iz Sinja i Vagnja da intervenira za vrijeme napada proletera na Livno, te da ćemo zauzeti Vaganj. Osjećali smo se ponosnim što nam je od Vrhovnog štaba i druga Tita povjeren taj važan zadatak.

Istog dana, poslije večere naš Prvi udarni bataljon na čelu s komandantom Jonićem krenuo je prema Vagnju i Čilašu da spriječi neprijateljski prodor iz pravca Sinja prema Vagnju i Livnu. Još u toku noći stigli smo na Čilaš, oko pet sati ujutro. Prva četa posjela je položaj na Trnovoju poljani duž ceste Sinj—Vaganj—Livno, na udaljenosti od 10—15 metara, a do nje 2. četa. Treća četa zauzela je položaj prema žandarmerijskoj stanici, južno od Vagnja. Odmah nakon dolaska na položaj porušili smo cestu na nekoliko mjesta i napravili prepreke za neprijateljsku motorizaciju. Naš komandant Jonić obišao je svakog borca, pregledao kakav je zaklon odabrao, te provjerio preglednost i mogućnost vatrenog dejstva. Usput je svakom drugu svojom rukom dao po šolju mlijeka iz bakrene posude koju je nosio naš ekonom. Sjetih se tada kazivanja mojih mještana što su služili bivšu vojsku, kako komandanta bataljona nisu vidjeli *nego* jedan put u mjesec dana. A nama, eto, naš komandant nudi mlijeko na položaju kao svojoj djeci. To je bio povod mojem razmišljanju o ogromnim razlikama između naše oslobodilačke vojske i one kraljevske kapitulantske.

Okolo devet sati ugledali smo kako iz pravca Sinja prema našem položaju nailazi motorizirana kolona. Unaprijed je već bilo dogovoreno da se otvori vatra na znak Ante Jonića, odnosno kad se otvori vatra na prvi kamion. Gledamo dugu kolonu kako nam se primiče sve bliže. Nestrpljivo brojimo kamione. Krećući se cestom neki teretnjak zakloni okuku, živica ili nešto drugo, pa nekad

izbrojim 23, a nekad 24 kamiona. Ušli su već u našu zasjedu, ali još ništa ne primjećuju, jer smo dobro maskirani. Na kabini prvih kola nišandžija drži puškomitraljez. Neće ni taj, mislim, izbjeći rafalu odličnog i iskusnog nišandžije Ivana Guve, u čijoj se neposrednoj blizini nalazi komandir Pero Mijakovac i komandant Jonić, kako bi u pravi čas mogao dati znak za početak napada. Napokon je došao i taj iščekivani trenutak kada je na Jonićev signal opalio rafal na prvi kamion. Pogoden je vozač i puškomitraljezac na kabini. Zagrmijelo je od pucnjave kao da zemlja podrhtava od učestalih hitaca iz pušaka i detonacija bombi. Stepaju puškomitraljezi neustrašivih strijelaca Ivana Guve, Ante Cikare-Dušije, Tona Brkljače, Dane Celebića i drugih. S pucnjavom se izmiješao naš gromki partizanski: »Hura — juriš«.

I pored postignutog iznenađenja, jedan broj fašista uspio je poskakati iz kamiona, pružajući žestok otpor, a naročito grupa iz jednog ili dva zadnja kamiona koja nisu dospjela u našu zasjedu. S jednog od njih dejtovao je teški mitraljez »breda«, od kojeg smo imali nekoliko mrtvih i ranjenih drugova. Otpor Talijana, čini mi se, nije dugo izdržao. Komandir 2. čete Pero Mijakovac prvi kreće u juriš i skače na vojnika koji je upravo pripremao mali minobacač za paljbu. Udara ga pištoljem u glavu bez pucanja da ne troši metke bez potrebe, a borci slijede svog hrabrog komandira. Prva četa također juriša, neprijatelj je zbunjen, neki se predaju, drugi bježe. Zamjenik komesara čete Ivan Romac, snažan i krupan, hvata golim rukama jednog isto tako jakog fašistu. Nastalo je rvanje, udaranje, čas je na zemlji Ivan, a čas Talijan. Jedan naš borac dotrča do njih i htjede da pomogne našem drugu, ali Romac odgovori da nije potrebno, da je dušmanina dokrajčio rukama. Poneseni početnim i brzim uspjehom, borci su počeli gađati bježeće Talijane iz stojećeg stava. Skoro nitko više nije hvatao zaklon. Mile Trišić, desetar, snažan i kršan momak gađa puškom s nogu. Uz njega to čine i njegovi borci Stevo Bodružić, Miloš Lukavac, Đuro Marić, pomoćnik smjelog puškomitraljesca Ante Cikare-Dušije. Dok Đuro gađa puškom iz stojećeg stava, Duši mu stavlja puškomitraljez na rame i svi gađaju s nogu bez zaklona i nagomilani. Ovu neopreznost i nedovoljno iskustvo platili su životom Mile Trišić, Bodružić, Lukavac i Marić. Duši je bio ranjen, ali

je i on kasnije ponovno smrtonosno pogođen dok ga je ispod ruke vodio komandant bataljona Jonić.

Nedugo zatim Talijani su bili potpuno razbijeni. Mi smo nastavili s izvlačenjem oružja, municije i drugog ratnog plijena. Komandant bataljona i komandiri četa i vodova požuruju nas da što prije iznesemo plijen, jer se svakog časa mogao očekivati nailazak novih neprijateljskih snaga iz pravca Sinja. Mene zapadoše dvije puške i jedan težak ranac koji mi dade komandant, govoreći: »Nosi to i čuvaj kao oči u glavi, to će nam trebati«. Svi se dobro naprtismo, osim obezbjeđenja koje je ostalo na položajima prema Sinju. Meni je ranac težak a ne znam što je u njemu. Čim smo zastali skinuo sam ranac, otvorio ga i ugledao bombe neobične veličine i oblika, koje do tada nikada nisam vidio. I nekolicina mojih drugova je to sa čuđenjem gledala. Tada nam reče naš komandir Pero Mijakovac da su to mine za onaj mali minobacač koji smo zarobili. Taj minobacač mi smo kasnije popularno nazivali »žabom«.

U ovoj borbi neprijatelj je imao više od 150 ubijenih i zarobljenih vojnika. Zarobljen je i jedan teški i jedan laki minobacač, oko stotinu pušaka, dosta municije i druge opreme. Zapaljeno je 16 kamiona, a 7 ih je oštećeno. Iz našeg bataljona poginulo je 10, a ranjeno 6 drugova.

Nismo uspjeli evakuirati sav ratni plijen jer je u toku evakuacije neprijatelj stigao iz Sinja s 8 tenkova i 7 blindiranih kola. Imali su namjeru da se spoje sa svojim snagama koje su bile opkoljene na Vagnju. Nastavili smo borbu i spriječili neprijateljevu namjeru. U toku noći tenkovi su ostali na položaju često otvarajući vatru prema našim položajima, a mi smo im na vatru odgovarali. Čuo se i dolazak kamiona iz pravca Sinja i vraćanje nazad. Vjerojatno su pod zaštitom tenkova izvlačili oštećene kamione, materijal i mrtve. U toku tog dana našem je bataljonu u pojačanje stigla četa drugova Bosanaca iz bataljona »Starac Vujanin«. Neprijatelj je s tenkovima i oklopnim kolima ostao čitav dan na položajima. Pokušaji da se probiju prema Vagnju nisu uspjeli. Predvečer su se povukli prema Sinju.

Kad je pala noć otišli smo pretresti položaj kojeg su držali Talijani, sahraniti poginule drugove i napraviti daljnje prepreke na cesti. Cestu smo prokopali i prezidali kamenjem na nekoliko mjesta. Našli smo i sahranili 4 druga: Milu Trišića, Đuru Marića, Mi-

loša Lukavca, Stevu Bodrožića i Jovu Marjanovića. Nismo uspjeli pronaći druga Božića, borca iz Splita.

Još nekoliko dana nalazili smo se na položajima između Cilaša i Vagnja i odbili još jedan pokušaj neprijatelja da se iz Sinja preko Cilaša probije na Vaganj. Za cijelo to vrijeme naša 3. četa nalazila se u borbi na Vagnju s još nekim jedinicama. Napokon, Talijani se povlače u Sinj, a naš bataljon kreće da likvidira neprijateljski garnizon na Vagnju.

Jednog ranog jutra početkom kolovoza naš je bataljon, kojem se već priključila 3. četa, bio u borbenom poretku spreman za napad na Vaganj. Prethodno su održani partijski i SKOJ-evski sastanci na kojima je ukazano na ozbiljnost i važnost zadatka. Oko 6 sati prvi su kreuli bombaši. Pratili su ih puškomitraljesci Boško Zunić i Ivan Guvo sa svojim pomoćnicima, a za njima je nastupao bataljon u streljačkom stroju. Uskoro se začu prasak naših bombi, kao i štekatanje naših i neprijateljskih mitraljeza. Oglasio se i naš mah minobacač — »žaba« kojim su rukovali Grgo Grubišić i Ante Kljaković. Komandant Jonić je u streljačkom stroju zajedno sa svojim kurirom: »Juriš moji hrabri partizani!« Desno od njih, na desetak metara udaljenosti ide komandir 2. čete Pero Mijakovac, Nikola Đukić i ja. Razvila se žestoka borba, sve grmi. Desno od nas, iz jedne udoline tukla je naša »žaba«. Tukli su i neprijateljski minobacači. U neposrednoj blizini ču se prasak dviju minobacačkih granata. Okrenusmo se u tom pravcu i ugledasmo užasan prizor: naš komandant pade kao pokošen zajedno s kurirom Mirom Trumbićem, rodom iz Splita. Mijakovac, Đukić i ja potrčasmo odmah k njima. Na žalost, već su bili mrtvi. Minobacačke granate pale su isperd njih, raznijele im tijela i iskidale utrobe, tako da je smrt bila trenutačna. Komandir Mijakovac pogledao je u mene i Đukića, a mi u njega ne progovorivši ni jedne riječi. Nakon nekoliko trenutaka Đukić se sagne, uzme komandantov pištolj i preda ga Peri Mijakovcu. Borba se i dalje žestoko i uporno vodi. Naši ne znaju za pogibiju komandanta. Krećemo i mi dalje na juriš. Našeg komandanta treba osvetiti, tako reče Pero Mijakovac. Palo je neprijateljsko uporište na Vagnju. Uskoro zatim čusmo da su proleteri oslobodili Suicu, Duvno, Livno i Glamuč. Veliki je sada naš oslobođeni teritorij. Većina boraca saznala je za pogibiju svog omiljenog druga i junačkog komandanta poslije

završetka borbe. Tuga za njim pomiješala se s radošću zbog pobjede proletera, dolasku Vrhovnog štaba i druga Tita i naših vlastitih borbenih uspjeha.

Kada je bataljon dobio naređenje da krene za Livanjsko polje, pred strojem je stajao novi komandant Branko Dude. Odlučnim glasom komandovao je: »Bataljon ‚Ante Jonić‘, mirno!« Granule su suze ratnicima. Cijeli bataljon se uzljuljao od uzbuđenja a onda stao mirno kao ukopan. Branko je opet komandovao: »Bataljon ‚Ante Jonić‘, na-de-sno!«. Svi borci su se okrenuli kao jedan. Potom je slijedila komanda: »Bataljon ‚Ante Jonić‘, naprijed marš!« Bili smo ganuti i zadivljeni ovom gestom našeg novog komandanta, uvjereni da je to pravi naziv našeg bataljona, jer je Jonić u njega ugradio svoje revolucionarne osobine. Ante Jonić ostao je na Vagnju, a njegov bataljon ponio je sa sobom njegovo ime kao svoje kroz Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Sandžak, preko Neretve i Sutješke, kroz Dalmatinsku zagoru, priobalje i po otocima, kroz Liku, Istru, Slovensko primorje, sve do Soče. Tada ni u snu nisam sanjao da ću u tom bataljonu neprekidno proživjeti 1060 dana — sve do završetka rata.

Bataljon je preko Vještic-gore stigao u selo Rujane gdje se po prvi put susreo s proleterima. Nastalo je slavlje, pozdravi, zagrljaji, ljubljenje. Razvila se partizanska kola i pjesme, klicalo se bratstvu i jedinstvu. Proleter i su nam pričali o svojim borbama i poduhvatima, a mi njima o našim. To je trajalo do kasno u noć.

U Rujanima, Čelebiću i Vrbi smo ostali malo duže. Početkom rujna, u Rujanima bataljon se postrojio. Kad je primio raport, drug Ante Kronja-Cenčo pročitao je naredbu Štaba IV operativne zone O formiranju Prve dalmatinske udarne brigade. Nastalo je veliko veselje i slavlje. Razdragani borci i rukovodioci su se grlili i ljubili, čestitajući jedan drugom. U beskrajnom živom razgovoru najčešće se čulo: Eto, rodila se brigada i u Dalmaciji. I mi Dalmatinci imamo svoju brigadu, širi se ustanak — pristižu masovno novi borci iz cijele Dalmacije, bit će još novih brigada i iz Dalmacije 1 širom Jugoslavije, klicalo se bratstvu i jedinstvu i Komunističkoj partiji — sve do odlaska na počinak. U sastavu brigade očekivali smo krupnije zadatke i značajnije pobjede.

ŽETVA NA DINARI

Ante Njegovan

Poslije pet dana danonoćnog hoda i pentranja od Rupotina kod Solina, preko Kozjaka na Blaca, preko Moseća i Svilaje stigli smo na Dinaru, na Vještić-goru. U grupi nas je bilo oko osamdeset drugova i drugarica iz Splita, Kaštela, Vranjica i Solina. Na Vještić-gori dočekali su nas članovi Štaba IV operativne zone drugovi: Vicko Krstulović, Andrija Božanić Stevo, Vice Buljan i Ante Roje. Naš dolazak najavio je pucanj s izvidnice i zvono na zgradi Komande logora. Pored članova štaba zone bila je postrojena jedinica sa crvenom zastavom na čelu.

Čovjek s ilegalnim imenom Staljin, iz leteće čete, rođen u Otišiću na Svilaji koji nas je prihvatio na Moseću, raportirao je drugu Vicku otprilike ovako: »Druže komandante, odred broji 80 boraca, u toku marša nije bilo poteškoća«. Primivši raport drug Krstulović pozdravio nas je sa: »Smrt fašizmu, drugovi!«, a mi odgovorismo u jedan glas: »Sloboda narodu!« Pošto nam je zaželio dobrodošlicu on nam je u kratkim crtama iznio vojnu situaciju, kako kod nas, tako i na istočnom frontu. Pažljivo smo ga saslušali. Poslije njegovog izlaganja pozdravio nas je Vice Buljan koji je, između ostalog, rekao: »Dobro ste došli drugovi, ne smeta što ste zakasnili, evo, još malo (pokazujući rukom u pravcu Sinja) pa ćemo za Božić biti u Splitu na fritule«. Primijetili smo kod postrojenih partizana smijeh ali i pored toga mi novodošli stvarno smo shvatili da smo zaista zakasnili doći u partizane iako je bio lipanj 1942. godine.

nošnje nekoliko dana ponovno smo se našli u stroju. Ovog puta trebalo je ustanoviti tko je od nas služio u bivšoj jugoslavenskoj vojsci. Ti su se odvojili i oni su raspoređeni u borbenu jedinicu (svi drugovi i ja među njima ostali smo u stroju). Vidjevši na nama nove šinjele, Vice Buljan primijeti da su nam predugački, pa predloži da ih treba skratiti, tj. odrezati i od viška sašiti kape troroge. Armando Viali, inače krojač po zanimanju, kredom je za-bilježio koliko treba odrezati svaki šinjel. Škarama što se strižu ovce prosjekao nam je šinjele. Drug je Vice to gledao s osmijehom, Navodno je naredio Armandu da prve kape podijeli nama. Nismo ih dobili jer su podijeljene borcima borbene jedinice. Pored ostalih, na Vještic-gori susreo sam drugove: Bogumila Roju, Mirka Dvornika, braću Reić, Srđanka Jurdana, Antu Jonića, Svemira Matutinovića, Petra Jakovljevića-Šabana (koji mi je rekao da se moj brat Maks nalazi u Uništima) i Antu Ivančića-Štirka. U razgovoru s nama upoznali su nas o radu i načinu života na Vještic-gori. S velikim zanimanjem slušali smo njihova pričanja i iskustva, posebno o borbenim akcijama koje su vodili do našeg dolaska. Razgovor s njima tekao je sve do večere, pa i poslije, dok dežurni logora nije dao znak zvonom za postrojavanje. Svi smo se za trenutak postrojili i mi novodošli i oni stariji. Komandir logora Svemir Matutinović pročitao je pred strojem dnevnu zapovijest. Sjećam se te zapovijesti. U njoj su određene patrole, stražarska mjesta, izvidnice, vodonoše, čuvari ovaca, kao i smještaj za nas novopridošle drugove. Smještaj je određen u »zgradi« Komande logora, na tavanu. Poslije večerja mi novodošli pošli smo na spavanje. Nije to bio tavan od dasaka, već od grubih, kvrgavih i netesanih greda, jedva prikriiven dotrajalom slamom. Nena-viknuti na tvrdo ni oka nismo sklopili. Nakon kraćeg vremena nastalo je češanje i svrbež po čitavom tijelu. Pitao sam Branka Vulinovića* koji je ležao do mene, da li i njega svrbi, a on odgovori: »Jest, svrbi me, to je sigurno od usitnjene i izlizane slame«. Uglavnom češući se cijelu noć dočekasmo svanuće. Izišli smo van zgrade i tu smo se i dalje češali. Jutra na Dinari su pro hladna, mada je bila druga polovina šestog mjeseca 1942. godine. Kada je sunce malo zagrijalo, svukli smo bluzu, košulju i majicu. Imali smo što i vidjeti. Uši se razmilile. Po koži su se vidjeli ugrizi ušiju. Od češanja ostali su tragovi na koži. I u čarapama ih je bilo. Bacili

smo majice i košulje, jer su bile pune gamadi, koje nismo mogli nikako skinuti. Postalo nam je gadljivo i ubijati ih, jer su nam nokti palca bih puni krvi od ubijanja, pa smo ih kamenom na kamen tukli.

Vode na Vještic-gori nije bilo. Umivah smo se rosnom travom. Vode je bilo samo za kuhanje. Da bi se došlo do vode trebalo je otapati zaleđeni snijeg, koji se nalazio u dubokim vrtačama na Troglavu, najvećem vrhu na Dinari. Svaki dan kolona boraca odlazila je na Troglav. Svaki borac imao je dug i podebeo kolac na kojeg bi natakao veliku grudu smrznutog snijega tešku do 25 kg. Smrznutim snijegom vraćali bi se u logor gdje smo ga odlagali u velike drvene kace, koje su ranije služile za kiseli kupus i tu se preko dana na suncu otapao. Put od Vještic-gore do Troglava bio je dugačak nekoliko kilometara. Za odlazak po snijeg drugovi su se javljali dobrovoljno, iako je to bilo dosta naporno, jer su na taj način i sebi nabavljah vodu za piće. I pored toga što smo odlazili po snijeg, drug Šaban nam nije dozvoljavao uzimati vodu za pranje i umivanje, govoreći: »Možeš uzeti, ali ti ručka nema, svoj si dio vode popio ili se oprao«.

Za vrijeme boravka na Vještic-gori, za nas novodošle planirana je svakodnevna vojno-politička nastava. Posebno zanimanje vladalo je za nastavu gađanja i taktičku obuku. Sjećam se predavača Bogumila Roje, Mirka Dvornika i Srđanka Jurdana. Prvih dana bili smo pošteđeni stražarske službe, a u patrolnu službu se određivao po jedan novajlija sa dvojicom starijih drugova.

Jednom nas je posjetio drug Božanić, koji je održao predavanje. Pitao nas je kako smo, jesmo li se navikli. Vidjevši nas u dotrajaloj odjeći i obući, obećao je da ćemo uskoro nešto dobiti.

Oslobođenje Livna izazvalo je pravo oduševljenje. Nastalo je slavlje koje do tada nismo doživjeli. Sjećam se komandira Matutinovića, koji je sav ushićen i radostan prenio vijest o oslobođenju Livna. I mi smo ubrzo osjetili tu radost. Dobili smo po prvi put puške, mitraljeze »Soša« i »Švarclozen« sa dosta municije, a kasnije i nešto odjeće. Jednom smo preko Vrdova, Vagnja i Prološke drage otišli u Livno, gdje je za nas bilo organizirano kupanje i parenje veša.

Na Vještic-gori smo se zadržali duže vrijeme, a zatim je uslijedio pokret. Dežurni logora jedne noći baterijskom lampom pro-

budio je sve nas novodošle. Postrojili smo se pred zgradom logora. Komandir nam je saopćio zadatak. Kolona je krenula i poslije nekoliko stotina metara se zaustavila pored neke pojate u kojoj su bili talijanski zarobljenici. To je u stvari bila opančarska radionica. Pravili su se opanci od sirove (friške) volujske kože. Svi smo dobili po jedan par. U tim opancima moglo se još nekako hodati pred večer i noću, ah kad sunce ogrije opanci se toliko rašire i razduže da se mogu noge omotati. Na takve sirove, opanke kupile su se i mušice.

Komandir kolone pred pojatom je zadužio svakog od nas sa po jednim konjem sa kratkim ularom. Meni, a i mnogima od nas, to je bio prvi put da vodimo konje. Rijetki su iz kolone pojahali. Da je dan, još nekako, ali po mrkloj noći, uz to još oštra i uska prtina usporavala je naše kretanje. Da bude još strasnije komandir nam je pred pokret saopćio da posebnu pažnju posvetimo konjima, govoreći: »Drugovi, noćas ćemo se kretati u neposrednoj blizini neprijateljskog položaja. Mora da vlada najveća tišina i disciplina«. Uska i oštra prtina, posrtanje, nemirni konji i nesigurni koraci izazvali su kod nas gundanje i proklinjanje konja, pa se kolona u rastojanju sporo kretala. Ta nam se noć učinila najtežom. Kada je dan bio na vidiku svima je laknulo. Slobodnije smo se kretali, pa su neki uzjahali svoga konja. Ja se nisam usudio, a niti sam znao jahati bez samara. Kada se posve razdanilo nastalo je raspoloženje, a uz to su pale razne šale i vicevi na račun marša. Zapjevali smo i našu omiljenu pjesmu »Na Čilašu puška puče«.

Stigli smo u Čubrića staje. Tu smo našli naše drugove i drugarice. Oni su kosili i vršili pšenicu. Žetvom je rukovodio politički komesar Paško Mijan i stari Stipe Romac, zvali smo ga Brko. Tu je bila i Slavica Martinović i Toma Blašković Rike. Za razliku od Vještic-gore ovdje ima vode napretek. Bunari su puni. Živjelo se pravim vojničkim životom. Preko stotinu drugova i drugarica svrstani su u radne brigade. Svaka brigada imala je svoj zadatak. Jedna je kosila, druga kupila i pravila krstine, treća je odnosila krstine na gumna, a ostale su mlatile klasje uz pjesmu. Hrana u odnosu na Vještic-gori bila je bolja i ukusnija. Kuhala se ovršena pšenica sa bravetinom, a umjesto kruha jeli smo tvrdu kuha-

nu puru u obliku kugle, koju smo zvali »bota«. Ujutro je bilo i mlijeka s purom.

Ovršenu pšenicu trebalo je prenositi svaki dan na Vještić-goru. Za to su nam služili konji koje smo dotjerali sa Dinare. Karavana s konjima trebala je prevaliti put za 3 do 4 sata. Da bi naš jelovnik donekle poboljšali, politkom Paško Mijan došao je na ideju da vodiči koji prate karavanu pri povratku s Vještić-gore ponesu drobove zaklane krupne i sitne stoke. To se na Vještić-gori bacalo, jer uslijed pomanjkanja vode nisu se mogli spremati. Drug Rike bio je pravi majstor za spremanje tripica, znao je drobove spremati u kombinaciji s kupusom i krumpirom.

I ovdje, kao i na Vještić-gori organizirana je vojno-politička nastava, kulturno-prosvjetni rad, kako za radnu brigadu, tako i za mještane. Posebnu ulogu odigrale su naše drugarice na selu. Neke od njih bile su oslobođene žetve, jer su pružale pomoć majkama u održavanju higijene i brige oko male djece. Djeci su pričale razne priče i bajke, a stariju djecu učile su i po koje slovo. Na večer bi se vratile u logor. Svaka bi donijela poklon — čarape, šalove, obojke i vunene kape. Među drugaricama najveselija i uvijek raspoložena za pjesmu bila je SlaVica Martinović iz Splita. Tih dana stigla je nova grupa mladića, među njima i moj brat Rudolf.

Skojevska organizacija bila je desna ruka partijskoj organizaciji na žetvi. Svoje sastanke usmjeravala je na još veće zalaganje oko kosidbe i vršidbe. Ukazivala je na važnost stražarske i požarne službe, jer se dešavalo da se poslije napornog rada poneki drug zaboravi. Ovo je bilo nužno jer su dani bili sparni, pa je prijetila opasnost od požara. Osim toga žetva se u zadnje vrijeme obavljala uz borbu s Talijanima. Na žetvi je za radne brigade uveden naziv udarna brigada, a za pojedince udarnik. Drugovi koji su se naročito istakli nazivali su se stahanovci. U dnevnoj zapovijesti, pored ostalog, citana su imena onih koji su tog dana proglašavani udarnicima.

Negdje pri kraju žetve uslijedila je jača talijansko-ustaška ofanziva iz pravca Cetine, odnosno od Vrlike i Sinja. Bataljon kojim je komandovao Ante Jonić vodio je upornu borbu kako bi omogućio da se žetva do kraja završi. Talijani i ustaše nastojali su da što prije svladaju i natjeraju bataljon na povlačenje i nama

onemoguće žetvu. Bataljon nije odstupio. O razvoju borbe na frontu bataljona svakodnevno smo bili informirani. Žetva je nastavljena usprkos tome što nas je ometala talijanska avijacija mitraljiranjem i bombardiranjem. Ovršeno žito po svaku cijenu moralo se evakuirati na sigurno mjesto na Dinari da okupatoru ne padne u ruke.

Front se približavao sve bliže. Žetva se i dalje nastavljala. Glavna parola brigade bila je: »Ni zrna žita okupatoru!« Ono što se nije moglo natovariti na konje, borci su nosili na leđima. Karavanu konja i kolonu boraca s vrećama žita na leđima od Čubrića staja do Vještić-gore pratile su talijanske »savoje«. Jedino što su talijansko-ustaške snage uspjele uništiti i zapaliti bila je slama, koja je ostala na gumnima poslije vršidbe.

Žetva je završena, izvojevana je još jedna značajna pobjeda. Ljetina 1942. godine spremljena je za zimske dane borcima, bolnicama i siromašnim porodicama na Dinari. Od boraca koji su sačinjavali udarnu brigadu na žetvi formirana je borbena jedinica, koja je ušla u sastav bataljona »Tadija Anušić«. Bataljon je na Vagnju zatvarao pravac od Sinja ka Livnu, a prilikom formiranja Prve dalmatinske brigade ušao je u njenu formaciju kao 4. bataljon.

KAKO SMO UČILI RATOVATI

Dušan Jelovac

Nikad prije odlaska u partizane nisam u ruci držao pušku ili puškomitraljez, niti sam ikada bio blizu teškog mitraljeza. S pištoljem i ručnom granatom znao sam nekako rukovati, ali velikog praktičnog iskustva nisam imao.

U odredu sam se poslije prve borbe domogao karabina. Sramio sam se bilo kome priznati da o pušci, osim najneophodnije o punjenju, nišanjenju i okidanju i to na grub amaterski način, ništa drugo nisam znao. Ni nišani ni povlačiti obarač nisam umio onako kako to znaju raditi pravi ratnici. Bilo mi je jasno da moje površno znanje o lakom pješadijskom naoružanju, nije nikako dovoljno i nesvjesno sam strepio od posljedica vlastitog neznanja.

Gledajući druge i zahvaljujući vlastitoj volji počeo sam vježbajući otkrivati stvarne borbene vrijednosti moje puške. U početku polako, a zatim sve brže, uspio sam uskoro gotovo do majstorstva usavršiti tehniku punjenja, nišanjenja i okidanja i uopće način baratanja s puškom u svim mogućim stavovima i situacijama. Puška mi je sve više postajala oslonac, osjećao sam se s njom sve sigurnijim i čvršćim.

Ubrzo poslije toga određen sam za polaznika oficirske škole pri Glavnom štabu Hrvatske. Nekolicina nas — Ante Jonić, Bogdan Stupar, Bruno Vuletić, Frane Studin-Misec i ja krenuli smo u Donji Lapac.

Javili smo se komandi škole, počeli slušati predavanja i na za to pripremljenom poligonu učeći izvodili taktičke vježbe pod stručnim nadzorom kvalificiranih vojnih nastavnika. U Lapcu sam prvi

put počeo stjecati stvarna teoretska, a posebno praktična saznanja, između ostalog i o vatrenoj snazi puške i ostalog lakog naoružanja. U toj sam školi prvi put počeo shvaćati svu korisnost spajanja saznanja o vatrenoj moći puške s poznavanjem primjene osnovnih pravila strojeve obuke, s potrebom upoznavanja boraca u tajne ratnih vještina, a posebno onih pravila i zakonitosti taktike borbenih djelovanja koji su od velike važnosti u uvjetima partizanskog ratovanja.

Nakon mjesec dana obuke vratili smo se u odred na Dinaru kao budući oficiri-komandiri partizanskih četa. Postao sam tako komandir čete koja je kasnije ušla u sastav 4. bataljona 1. dalmatinske udarne brigade.

Stariji i iskusniji drugovi, naročito bivši španjolski borci, upozoravali su me još ranije da problem obuke boraca u neposrednim ratnim uvjetima ulazi u kategoriju grupe nesmiljenosti, gdje nema popuštanja i gdje nikakvi previdi nisu dopušteni, jer se, što zbog loše sreće, a kasnije zbog neznanja, popravni ispit plaća krvlju i životima boraca. I to se pokazalo točnim. U prvim danima mog rukovođenja četom u borbi su padali ubijeni ili teško ranjavani divni mladi ljudi, samo zato što nikad ranije nisu imali priliku uvjeriti se u posljedice nepoznavanja najosnovnijih pravila borbenog ponašanja u bezobzirnom ratu kakav je bio nama nametnut. Samo varena želja za borbom i kažnjavanjem okupatora i njegovih pomagača nije mogla u potpunosti nadomjestiti manjak vojnog umijeća.

Ubitačna je bila neravnopravnost između naših boraca i profesionalnih ratnika kakvi su bili vojnici okupatorskih jedinica. Ipak, u tim prvim danima Narodnooslobodilačkog rata, protiv čelika, protiv odlično uvježbane i potpuno opremljene neprijateljske soldateske, uspravno se suprotstavila nedovoljno opremljena i ratu ne navikla mladost nikad pokorenog naroda. Bilo je to vrijeme strašnih i zadivljujućih događaja.

MORAL — IZVANREDNO ORUŽJE

Ceta u kojoj sam bio komandir u tim ljetnim danima 1942. godine, bila je četa SKOJ-evaca i mladih komunista, mladića i djevojaka, skoro djece. Onako mladi, nedovoljnog, a još češće nikakvog

iskustva, većinom iz primorskih dalmatinskih mjesta, odjeveni u laka odijela, onako kako su se zatekli pred odlazak u partizanski odred, nevični tvrdom i ljutom planinskom krševitom kraju, našli su se odjednom u vrtlogu nepojmljivih iskušenja.

Bez ikakvog treninga i bez jasnog pojma o vojnom životu, o surovim uvjetima, uvijek na otvorenom prostoru, gotovo bez dana odmora, imali su minimalnu šansu da prežive. Pa ipak se moralo o ratovanju nešto i naučiti kako bi se mogli ravnopravnije boriti s odlično opremljenim i elitno uvježbanim fašističkim zavojevačima. No, mi smo tada imali jedno izvanredno oružje. To je bio moral zasnovan na istini o pravu jednog malog naroda da se bori za svoju slobodu i na tvrdj vjeri da je pravda na našoj strani. Bilo je to naše najstrašnije oružje. Tim oružjem smo na početku nadomještali i loše naoružanje i oskudnu opremu i nedostatak uvježbanosti i stalnu premorenost. U istinski visokom moralu plamtio je snažan motiv za stjecanje potrebnog znanja iz vještine ratovanja, jer su posljedice slabe obučenosti mogle za nas biti ipak na kraju pogubne.

Slučaj je htio da sam po povratku iz oficirske škole primio četu noću. Uz škiljavu svjetlost slabe logorske vatre i poneke šibice, upoznao sam se, koliko je to bilo moguće, pojedinačno sa svakim borcem. Te iste noći krenuli smo na naš prvi zadatak i već u zoru zauzeli smo položaj. Tog jutra trebao je uslijediti napad Prve proleterske brigade na Livno.

Zadatak naše čete bio je da spriječimo neprijateljske jedinice iz područja Livanjskog polja, podno Vagnja pa prema zapadu, da priteknu u pomoć opkoljenom neprijateljskom garnizonu u Livnu. Slabost našeg položaja, na sjevernim obroncima Dinare, bila je njegova razvučenost. Padine Dinare na tom su dijelu prema Livanjskom polju krševite, obrasle mjestimično gustom šikarom, te isprekidane mnogobrojnim usjecima i gudurama. Zbog toga je slaba preglednost. Na tom širokom frontu, kojeg smo zaposjeli, rastojanje između boraca bilo je veliko i pojedinci su se jedva mogli i vidjeti. Zaiskusne ratnike, što smo u kasnijim akcijama s uspjehom provjerili, takva rastojanja između pojedinih boraca i nisu bila toliko nepoželjna, premda je postojala opasnost da se neprijatelj uspije provući kroz međuprostore i da nas s leđa napadne.

Za uspjeh naše akcije bilo je neophodno da ostanemo neprimijećeni sve dok neprijatelj ne bi pokušao pomoći opkoljenom garnizonu u Livnu snagama s terena kojeg smo mi kontrolirali. Već u naredbi za akciju bio sam upozoren na mogućnost našeg prijevremenog otkrivanja i eventualnog usmjeravanja dijela neprijateljskih snaga na naše položaje još prije napada na Livno. Opasnost da nas neprijatelj otkrije ranije prijetila je od čobana koji su naoružani gonili neprijateljevu stoku na pašu. Zato sam skrenuo pažnju svim vodnicima da pastire propuštaju i da im ni pod koju cijenu ne dozvole pobjeći. Ako bi se vratili u selo obavijestili bi neprijatelja o našem prisustvu.

Tek što se četa rasporedila naišao je prvi čoban goneći pred sobom stoku. Odmah je za njim krenuo jedan borac kako bi onemogućio povratak i tako je stvoren, čega sam se i ja bojao, nebranjen i nekontroliran prostor na našem položaju. Zla sreća je htjela da se istim pravcem iza prvog pastira kretao i drugi koji je zahvaljujući neosmatranom dijelu terena neprimjetno zašao iza naših linija. Shvativši što se oko njega događa, trkom se vratio u selo, vješto koristeći nepreglednost terena. Nije prošlo mnogo vremena, a prema našem položaju krenule su jake neprijateljske pret hodnice ispred gustog streljačkog stroja. Kako se u međuvremenu od strane Livna nije čula nikakva pucnjava, a veće neprijateljske snage krenule na naš položaj, odmah mi je bilo jasno da je, iz meni nepoznatih razloga, napad na Livno odgođen.

NA IVICI PONORA

Nekoliko sati kasnije pronašao nas je kurir štaba odreda s porukom da je napad na Livno privremeno odgođen, ali da se do daljnjeg zadržimo u tom rajonu s istim zadatkom. Morao sam dati nalog za povlačenje. Umjesto toga, očekujući da će napad na Livno ipak započeti napravio sam skoro neoprostivu grešku koja nas je mogla skupo koštati.

Posmatrajući neprijateljske patrole kako nam idu u susret, još uvijek dobro zaklonjeni na povišenim položajima, iako je nad nama bila nadvijena strma litica, procijenio sam da će biti dobro zarobiti ili uništiti barem jednu neprijateljsku patrolu prije nego se povu-

ćemo s položaja. Priželjkivao sam da se domognemo i njezinog oružja. Naredio sam borcima da se najprije pokuša zarobiti ili uništiti makar jedna od neprijateljskih patrola, da se pokupi oružje i municija i da se tek onda u redu povučemo. Za takvu akciju imali smo izvanredan položaj. Uputio sam dvojicu najbližih boraca na jednu isturenu kamenu gromadu koja je još više dominirala terenom kojim je nastupao neprijatelj. Tražio sam od njih da budu spremni tući fašiste s boka, iz neposredne blizine ukoliko se na moj zahtjev ne predaju.

I kao što sam predvidio, baš ispod te gromade kretala se u pravcu gdje sam s nekolicinom drugova čekao u zasjedi, jaka neprijateljska patrola, onako slobodno, bez zastajkivanja i potrebnog osmatranja. Očigledno je bilo da su dobro poznavali teren i da nas nisu očekivali tako blizu. Željeli smo da nam se približe što više kako bi na maloj razdaljini iznenađenjem osujetili svaki njihov otpor. Par sekundi prije početka akcije u potpuno bezizlaznoj situaciji za neprijatelja dogodilo se ono što se najmanje očekivalo. Nervi dvojice mladih boraca koje sam poslao na kamenu gromadu nisu izdržali i iznenađeni jedan za drugim, naglo su skočili i dali se u bijeg. Profesionalcima kakvi su bili fašistički vojnici dovoljan je bio taj trenutak da shvate situaciju. Munjevito su se bacili u zaklon otvarajući na nas žestoku vatru. Bili smo otkriveni.

Vatrom smo odgovorili na vatru, bacili nekoliko ručnih granata i počeli se mučno povlačiti. U početku smo vatrom nekako međusobno osiguravali uredno povlačenje barem onih boraca koji su se nalazili u mojoj blizini. No, kasnije sam počeo osjećati kako se borba sve više udaljava od mene. Postalo mi je jasno da sam skoro odsječen od jedinice, pa sam se počeo i ja povlačiti strmom i golom uzbrdicom. Bio sam pogodna meta, jer u blizini nije bilo nikog od drugova da me štiti. No, drugog izbora nije bilo, morao sam se pod svaku cijenu dokopati vrha. Uspio sam izbiti na usku stazu koja je vijugala vrhom planinskog prijevoja obraslog gustom ljeskom ispod kojeg smo tog jutra bili zauzeli položaj. Stazom, ni lijevo ni desno, nisam smio krenuti. Osmatrao sam priliku da kroz žbunje lješnjaka kojeg je uz stazu bilo u izobilju, protrčim dvadesetak metara širokom čistinom i domognem se obližnje šume.

Od boraca moje čete ni traga ni glasa. Jedino što se još uvijek čula puščana i mitraljeska vatra dosta daleko od mjesta gdje sam

se nalazio. Odlučio sam: uzeti bombu u jednu ruku, pušku u drugu i u cik-cak krivulji pokušati pretrčati čistinu koja me je dijelila od šume. Bio sam uvjeren da je barem jedna od neprijateljskih prethodnica usporedo sa mnom izbila na istu stazu na kojoj sam se i ja nalazio. Zato sam i mislio da osim naprijed, preko te čistine, nema drugog izbora. Tek što sam odlučio potrčati, začuo sam lijevo od sebe prigušene ali uzbuđene glasove. Bacio sam se na zemlju, povukao se malo u žbunje, stavio bombe ispred sebe, uzeo pušku i nanišanio u pravcu glasova, očekujući svaki trenutak da se na stazi pojavi neprijatelj. Uzbuđen što su se obistinile moje zle slutnje, brojao sam ih preko nišana. U gustom redu, jedan za drugim — sedmorica! Kroz mozak mi je bljesnula misao da ih, na tako maloj udaljenosti, svih sedam mogu oboriti jednim metkom.

Ni tada, ni nikada kasnije nisam mogao sebi objasniti što me je zadržalo da ne pucam odmah kad sam ih sve imao na nišanu. Možda sam čekao da mi se još malo približe da budem sigurniji, jer promašiti nisam smio ako sam želio iskoristiti i najmanju šansu da se živ izvučem iz ove situacije. Možda me je podsvjesno zaustavila i boja glasa koji je dopirao do mog uha. Učinio mi se nekako poznat i jako blizak. Svakako, što god da je bilo, bila je to moja velika sreća, jer u povremenoj tišini koja bi nastala između tihih, prigušenih glasova, kad bi se najednom čulo samo zujanje šumskih insekata, krajnje napetih živaca, svakog trena mogao sam povući obarač. Srećom, moje je uho primilo, kao eho snažne grmljavine, tiho izgovorene riječi: ... »ovdje bi negdje trebao biti komandir ako je...« Zastao sam ne vjerujući. Čvrsto pritežući pušku u istom pravcu, pogled mi je kliznuo prema gore, jer sam dotad nišanio prvog u koloni u predjelu stomaka Imao sam što vidjeti. I prvi, i drugi, i treći, i... svi su na glavi imali petokrake. Prepoznao sam ih, bili su to borci moje čete. Nisam mogao doći sebi. Na kakvom sam to strašnom rubu tragedije bio? Mora da sam izbezumljeno izgledao jer su, ugledavši me, mislili da sam teško ranjen.

Tog trenutka nisu mogli ni sanjati da smo svi bili na ivici ponora sa kojeg povratka više ne bi bilo. Ali nisu to mogli znati. Onog trenutka bilo im je najvažnije što su me pronašli zdravog i čitavog. Sve je drugo bilo nevažno pred krivicom što su je osjećali što su me napustili u jednom trenutku slabosti. Da mi se nešto dogodilo, nikad oni sebi ne bi oprostili takvu grešku. I tek kad

sam, još uvijek ležeći, pod dojmom moguće tragedije, polako zakočio obarač na pušci i u tišini koja je nastala pogledao momke oko sebe, oni su shvatili. Njihova lica odavala su spoznaju o tome da su samo nekoliko trenutaka ranije bili tako blizu smrti da se njen dah još uvijek osjećao. Obuzeti užasom ne mogavši pretpostaviti da su mogli biti meta svoga druga, jer o strahotama, situacijama i obrtima u kojima se čovjek iznenada može naći u ratu ništa nisu znali. Samo čelična volja, ogromna želja i duboka privrženost vodila ih je naprijed. Zbog toga su me tražili i odlučili pokušati i nemoguće da bi me našli. Nisu znali da se ne smiju vraćati u gomili tom istom uskom planinskom stazom koju su malo prije napustili i gdje ih sada na povratku svaki čas može napasti neprijatelj. Tok tih misli trajao je u mojoj svijesti samo časak. Još jače me je pritisnuo teret odgovornosti. Uspio sam se ipak nekako pribitati i viknuti: »Lezi!«

Na vrijeme! Svi su me poslušali.

U neposrednoj blizini jedan je mitraljez na nas otvorio vatru.

»Razdvoji se i zadnji povlači se!« — čuo sam sebe da vičem. Kada čovjeka pomiluje sreća prati ga kao i nesreća neko vrijeme. A mene je taj dan uistinu pratila i milovala sreća. Jer, nisam se bio dobro ni okrenuo da vidim da li me je zadnji borac poslušao kad se s ruba šume oglasila naša četa. Žestokom vatrom brzo je ušutkan neprijateljski mitraljez. Povukli smo se bez gubitaka.

UČILI SMO I PONOVRNO UCILI

Nikako se tog dana, a ni kasnije, dugo nisam mogao osloboditi misli o proteklim zbivanjima. Znao sam da ovako više dalje ne ide, da moramo naučiti ratovati pod cijenu najtežih napora i odricanja, da moramo naučiti voditi pravu partizansku borbu. Trebalo je početi ispočetka. Od cijele čete koja je brojala osamdeset i šest boraca, samo su vodnici i dvojica desetara, starijih boraca, služili mirnodopski vojni rok. Ni sâm nisam znao puno više od njih, ali vremena za žaljenje nad onim što je do tada bilo ispušteno nije bilo. Još istog dana počeli smo intenzivno vježbati.

Povukli smo se u šumu dublje nego što je to zahtijevala sigurnost. Pozvao sam sve druge borce i postavio im otvoreno pitanje — koliko znaju baratati puškom i što znaju o životu ratnika, o dužnostima partizanskog borca. Odgovori nisu mogli nikoga zadovoljiti niti smanjiti bojazan od teških posljedica koje smo radi nespremnosti mogli očekivati u predstojećim borbama. Trebalo se odmah uhvatiti posla.

Dežurni vod postavili smo na najpogodnije položaje, a straže da budno motre na sve moguće prilaze i šumske staze koje vode prema logoru čete. U pravcu mogućeg nailaska neprijatelja isturili smo patrole od po dvojice boraca, a između stražarskih mjesta stalno su kružile patrole. Vodnik tog voda imao je zadatak stalno obilaziti straže i na licu mjesta objašnjavati i ukazivati na sve posljedice nebudnosti te značaj dobrog stražarenja i patroliranja za sigurnost četa. Stražari i patrole dobili su lozinku za taj dan. Tako je počela obuka naše čete.

U što kraćem vremenu trebalo je poduzeti sve kako bi se nedostaci brzo otklonili. Svi smo željeli, makar i slabije naoružani, nositi se ravnopravno s opasnim i nesmiljenim neprijateljem. Morali smo početi obuku, tako reći, od početka, od »stava mirno«, a u isto vrijeme morali smo biti spremni da odmah stupimo u borbu, što je izazivalo dodatne napore i odricanja. Zato nije ni čudo što smo u takvim okolnostima glavnu pažnju najprije posvetili svemu što jedan borac mora znati na planu političke svijesti, a usporedo s tim i praktičkom vojnom osposobljavanju, neophodnom u surovim uvjetima rata kakvog nam je nametnuo neprijatelj.

Nastalo je među našim borcima neviđeno natjecanje. Na vidjelo je izbio entuzijazam kakav naš čovjek ranije nije poznao. Tko će bolje, tko će brže rasklopiti i ponovo sklopiti svoje oružje. Tko će vještije rukovati svojim oružjem u »stavu mirno«, u »ležećem stavu«, u »hodu«, u »trku«, u »borbi iz blizine«, u »provlačenju«, u »jurišu«. Prolazili su sati, zatim i dani, a obuku nismo prekidali niti smo joj smanjivali intenzitet. Koristili smo za obuku svaku i najmanju pauzu između često dugih i napornih marševa. U zatišju između dvije borbe koristili bi vrijeme za odgovore na pitanja koja su nam borci postavljali, a sve u cilju ubrzanе obuke na način ukazivanja na nepravilnosti opažene u držanju pojedinaca.

U trenucima pregrupiranja za vrijeme marša ili same borbe, brzo smo ispravljali loše ili nedovoljno svrsishodne postupke u odnosu na pravac ili konfiguraciju terena. Neprekidno je trebalo borcima objašnjavati smisao i značaj korištenja zaklona i održavanja veze danju i noću, način i tehniku nastupanja ili povlačenja, odabiranja pravog mjesta za zasjede.

Ovakav način obuke mogao je rezultirati kvalitetom borbenog sastava samo uz uvjet zavidne fizičke kondicije i potpune psihičke uravnoteženosti. Ovo posljednje je značilo da borac mora znati zašto se bori. I zaista politička svijest boraca naše i drugih četa ničim nije bila opterećena. Sva njihova odricanja bila su usmjerena ka uništenju neprijatelja, a svi naponi su u sebi imali isključivo dobrovoljački karakter samodiscipline. Zato naša četa nije doživljavala paniku u borbenom stroju.

Naše partizansko pravilo bilo je da uvijek neprijatelja gledaš u »lice«, da mu bez prethodno puno zadane muke ne okrećeš leđa. A i onda kad si prisiljen, radi njegove nadmoći ili zbog partizanskog pravila izbjegavanja frontalnih sudara da mu ipak okreneš leđa, moraš to raditi do kraja organizirano. Dok se veći dio ljudstva bori, manji se povlači, i tako dok se svi ne izvuku — govorili smo borcima. Morali smo im kazati i što znači hrabrost. Govorio sam im da to nije bezglavo srljanje naprijed bez obzira na posljedice, već čvrsta volja čovjeka da savlada strah. Nema hrabrosti ako nisi doživio strah. Konačno, govorio sam, čovjek se na sve tegobe mora priviknuti i jedino kad u svim okolnostima vlada sobom postaje i gospodar situacije u kojoj se nađe. Svaki metak ne ubija, govorili smo. Metak koji zazviždi pokraj ušiju već je daleko. Ranjava ili ubija samo onaj metak kojeg ne čuješ. Prema zvižduku ispaljenog metka otkriva se strijelac.

Nakon što je naš bataljon ušao u sastav Prve dalmatinske, obišao nas je na Vagnju Pero Četković, komandant brigade. Prenoseći nam iskustva proleterskih jedinica posebno je naglasio značaj i način izvođenja noćnih borbi. Zahvaljujući novim saznanjima i usvojenim vještinama partizanskog ratovanja, uskoro naša četa nije prezala ni pred kakvim ratnim zadacima. Fizičke i psihičke strahote koje smo proživljavali tih prvih dana, preturili smo preko leđa uz minimalne žrtve.

Osim pušaka, par mitraljeza, malo ručnih granata i nedovoljno municije, slabe odjeće i nikakve obuće, ništa nismo imali. Znali smo da sve moramo oteti od neprijatelja, što slabo izvježbani, teško da bismo ostvarili. Cijena loše uvježbanosti bila bi smrtonosno visoka. Morali smo uložiti svu svoju volju, htijenje i mržnju prema okupatoru, sve naše fizičke snage i umne sposobnosti, svu ljubav i krajnju drugarsku strpljivost kako bi se što bolje i brže osposobili i uvježbali za izvojevanje slobode.

Dragocjeni oblik osposobljavanja bile su bataljonske, četne i vodne konferencije na kojima je sudjelovalo svo ljudstvo dotične jedinice, a naročito sastanci partijskih ćelija i SKOJ-evskih aktiva. Na njima su sažimana i uopćavana borbena iskustva, uočavani pogrešni postupci i isticani pozitivni primjeri u borbenim dejstvima. Obično se o tome raspravljalo poslije svake borbe, a dnevni je red najčešće glasio: »Analiza protekle akcije«, ponekad »Kritika i samokritika« ili tome slično. Putem tih rasprava učili smo se misliti dijalektički i revolucionarno, sagledavali smo probleme borbenog morala naših vojnih kolektiva i manjkavosti vojne naobrazbe, usvajali sve što se u praksi pokazalo dobro. Kroz te kritičke osvrte uočavane su sklonosti pojedinih suboraca i vrednovane njihove mogućnosti, što je bila podloga za odabir kadrova na rukovodeće vojne i političke dužnosti u jedinici.

Ulaskom u sastav Prve dalmatinske udarne brigade stekli su se još povoljniji uvjeti za unapređivanje svih formi daljnjeg vojnog osposobljavanja i narastanja udarne snage naše i ostalih četa bataljona »Tadija Anušić«.

POČETNA DEJSTVA BRIGADE

Dimitrije Vojvodić Zeko

Saopšteno mi je da idem na novu dužnost. Dalmatinski bataljon »Tadija Anušić« moja je nova jedinica. Iako premještanje iz jedinice u kojoj smo duže boravili nijesmo baš tako rado pozdravljali, odlazak među Dalmatince bio mi je drag. Imao sam za to razloga, to mi je bio poznat bataljon. Drugi bataljon 1. proleterske vođio je svojevremeno borbu sa italijanskim pukom pješadije i jakom artiljerijom i tenkovima, baš u zajednici sa bataljonom »Tadija Anušić«. Njegovi smjeli napadi preko Gradine u pozadinu neprijatelja, bili su vrlo vješto i uspješno izvedeni, pa smo borcima od srca čestitali.

Još i ranije smo dosta slušali, a i lično se osvjedočili, o borbenom kvalitetu Dalmatinaca. Prva proleterska i 3. sandžačka brigada znale su, na primjer, da su neprijatelja blokirali na Vagnju Dalmatinci dok su one napadale i oslobađale Livno. Sigurne su bile da sa te strane neće doći do neprijateljske intervencije. Borbe na Vagnju i čišćenje ovog planinskog prevoja, koji su držali Italijani, djelo je dalmatinskih bataljona. Zajedničke borbe samo su potvrdile visoko mišljenje proleterskih jedinica o Dalmatincima. Sadejstvo u borbama najbolje je poznanstvo među borcima i ta veza je najtrajnija i najubjedljivija. Naše su ga jedinice više puta uspješno isprobale.

Bataljon »Tadija Anušić« bio je blizu proleterskih jedinica. Odmarao se u selima Cuklići i Cosanlije, pod Kamešnicom. Pri odlasku, meni i još nekolicini drugova saopšteno je da predstoji formiranje 1. dalmatinske brigade.

Bili su prvi dani septembra 1942. godine. Štab bataljona našao sam u povećoj kući. Komesar Nikola Repanić Gandi dočekao me je kao starog znanca. Određen sam za zamjenika komandanta bataljona. Takoreći, još dok smo se pozdravljali, dao mi je zadatak da borcima u bataljonu govorim o proleterskim i udarnim brigadama. Nijesam se obradovao početnom poslu, jer nisam dobar predavač, ali se nije imalo kuda. Poznanstvo sa svima teklo je vrlo brzo, živo i veselo. U toj atmosferi nasmijanosti i velike bliskosti osjećao sam se kao u davno poznatoj i dragoj sredini.

Koliko se sjećam, bataljon je brojao oko 200 boraca, raspoređenih u tri čete, sa pratećim vodom i ostalim elementima opsluživanja. Ljudstvo je bilo, uglavnom, sa same obale od Šibenika do Omiša — i iz okoline Sinja. Jedan broj političkih rukovodilaca bio je sa Biokova. Samo dvije trećine boraca raspolagali su oružjem (italijanskim). Nenaoružani su većinom bih novoprispjeli borci sa obale mora, bez ratnog iskustva, ali puni poleta i volje za borbu. Svi su bili vrlo mladi. Bataljon je imao jedan teški mitraljez »bredu« i minobacač. Odjeća i obuća, većinom skinuta sa italijanskih vojnika, bila je u relativno dobrom stanju. U bataljonu su se osjećali dobar vojnički red i disciplina. Ovome je znatno doprineo komandant bataljona Srećko Reić Petica.¹

Pred veče istog dana pričao sam borcima o našim već slavnim proleterskim i udarnim brigadama, koje su sa Vrhovnim štabom došle na ovaj teren. Pričao sam im o njihovim borbama na istorijskom pohodu za Bosnu. Komesaru Gandiju posebno se sviđala jedna rečenica u kojoj sam, koliko se sjećam, rekao: »Sada se stvaraju kod nas i niču nove udarne i proleterske brigade, kao pečurke poslije kiše«. »Baš tako kao pečurke«, reče mi i potapša po ramenu. Nelagodno sam se osjećao i ovo sam shvatio kao podsmijeh, pa sliježući ramenima odgovorih da nijesam za predavača. Kasnije je bilo smijeha na račun ovoga nesporazuma.

¹ Narodni heroj

NA VAGNJU

Dan formiranja brigade bataljon je dočekaao u selu Cuklicima. Brigada je formirana 6. septembra 1942, u Dobrome, kod Livna. Toga dana naš bataljon je dobio zadatak da se prebaci na prevoj Vaganj i da tamo organizuje položaje radi sprečavanja prodora Italijana tim pravcem za Livno. Pred sam polazak bataljona u selo je došao dio štaba brigade i 4. operativne zone.² Govorili su komesar brigade Cenčo i još nekoliko rukovodilaca. Svima su bile zajedničke riječi da treba što jače udariti po okupatoru i njegovim slugama. Čestitanja bataljonu na ulasku u brigadu popraćena su pjesmom i igrom.

No, nas je, ipak, čekaao dobiveni zadatak, na koji je trebalo poći što prije. U pismenoj zapovijesti štaba brigade, koliko se sjećam, stajalo je: »Spriječiti neprijatelju prodor iz Sinja, preko Vagnja, na slobodnu teritoriju. Preduzimati borbene akcije radi uznemiravanja neprijatelja i proziranja njegovih namjera. Vršiti mobilizaciju novih boraca na terenu sinjskog kotara«.

Bataljon se smjestio kod bivše žandarmerijske stanice Vaganj i Hana Vagnja — pored same ceste. Tu je postojala samo jedna nesrušena kuća u kojoj smo smjestili kuhinju i sanitet. Sve ostalo ljudstvo, sa štabom bataljona, razmjestilo se u šumici, pod samim podnožjem Velike Gradine, a u blizini ceste. Ovu jedinu kuću na Vagnju bombardovali su neprijateljski avioni, ali srećom ni jedan je nije pogodio. Zato se među borcima pričalo da je za vrijeme bombardiranja sigurnije biti u njoj.

Jednu četvu smo isturili na Bili Brig, za obezbjeđenje prema Sinju, jer je to bio najvjerovatniji pravac nastupanja prema prevoju Vaganj, pošto je tuda postojala jedina kolska cesta. Raspolagali smo približno tačnim podacima o neprijatelju u Cetinskoj

² Komandant 4. operativne zone Vicko Krstulović — narodni heroj; komesar zone Ivica Kukoč — narodni heroj; zamjenik komandanta brigade Božo Bilić Marijan — poginuo kod Jajca 1942, narodni heroj; zamjenik komesara brigade Vlado Šćekić — narodni heroj; član politodjela brigade Paško Romac — narodni heroj i komesar brigade Ante Kronja Cenčo.

dolini. U Sinju je bio puk Italijana sa brojnom artiljerijom i nešto tenkova. Na liniji Gala — Otok, tj. pa lijevoj obali Cetine, bili su istureni jedna satnija domobrana i vod ustaša. U kući Crnog Jure bile su smještene ostale ustaše. Svakog časa smo dobijali nove podatke o neprijatelju, njegovim pokretima i namjerama. Obavještajna služba na terenu izvanredno je funkcionisala.

Kad smo dobili podatke da se Italijani spremaju jačim snagama napasti Vaganj, naš je bataljon bio u neprekidnoj napetosti i pripravnosti. Na položaj smo odmah isturili još jednu četvu. No, ubrzo smo odlučili da na položaju držimo manje snage, da bi se što više boraca odmaralo pozadi položaja. Preko dana smo istupali objavnice, dok je glavnina bataljona bila povučena malo unazad, u šumicu blizu ceste, gdje smo prije podne sa njome izvodili borbenu obuku, a poslije podne političku nastavu. Tako je desetak dana živio bataljon životom istaknute jedinice, na predstraži. Kruženje italijanskih aviona iznad bataljona, povremeno bombardovanje i mitraljiranje, bili su jedino uznemiravanje. Lekcije koje su malo ranije Italijani dobili od dalmatinskih partizana oko Sinja i prema Vagnju bile su svježja i ubjedljiva opomena da se preko Vagnja ne može lako proći.

Život u našem logoru se za to vrijeme dosta normalizovao. Snabdjevanje sa slobodne teritorije teklo je prilično dobro. Jedinu teškoću činilo je pomanjkanje vode koja se malo izdaleka dobijala, pa smo je morali racionisati.

Na Dinari i Kamešnici septembar 1942. bio je bez padavina. Dani su bili dosta prijatni, dok je noćivanje na goloj zemlji, bez pokrivača padalo dosta teško. Posljedica je bila da je veći broj boraca obolio. Najviše su stradali novi borci, koji su tek stigli sa obale mora. No, život se ipak u bataljonu odvijao normalno, uz intenzivne pripreme za predstojeće borbe. Izviđanja prema Sinju, Otoku i Vrlici bila su svakodnevna. Cesto smo slali jače patrole u Cetinsku dolinu. One su ne samo izviđale neprijatelja već ga i dočekivale u zasjedama i nanosile mu osjetne gubitke. Takođe su privatale mobilisano ljudstvo iz unutrašnjosti Dalmacije. Češće je bataljon vršio i ekonomske akcije — kod onih koji su bili na strani neprijatelja.

NIZU SE AKCIJE

U drugoj polovini septembra vod sa odabranim borcima, na čelu sa komandirovom čete Markom Lagatorom,³ uspješno je napao rudnik Košute: razoružao je stražu i porušio postrojenja u glavnom oknu. Odmah poslije ove akcije jedan vod 1. čete porušio je most na Cetini (između Obrovca i Otoka) i upao u selo Otok. Dan kasnije isti vod je postavio zasjedu kod sela Jabuke, u koju je upala jača kolona Italijana iz Trilja sa četiri tenka. Borba je bila kratka, ali i žestoka. Neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke (10 mrtvih i više ranjenih).

Posebnu brigu smo vodili o mladim, još nenaoružanim borcima. Svakodnevno smo ih obučavali i jedva smo čekali kakvu jaču akciju da ih naoružamo i prekalimo u borbi. Takva nam se prilika brzo pružila. Bilo je to 25/26. septembra 1942. godine. Dan je bio oblačan i prijetio je kišom. Dobili smo zapovijest od štaba brigade, kratku, preciznu i vrlo jasnu.

»Dva bataljona brigade (1. i 4.) napašće neprijateljsku posadu u selu Otoku, obezbjeđujući se od Sinja i Trilja. Zarobljenike upućivati preko Vagnja za Livno. U napadu treba biti brz i energičan. Akciju treba izvesti u toku noći da bi se jedinica prije zore povukla prema planini. Četvrti bataljon će napasti zaseoke Litre Milanović i Ziviniće. Školu u mjestu Otok napasti će Prvi bataljon. Početak napada u 20,00 časova. Akcijom rukovodi komandant Prve dalmatinske NOJ brigade Pero Četković,⁴ koji će se nalaziti sa 1. bataljonom«.

Pred čitavim bataljonom smo saopštili zapovijest. Izvršene su sve pripreme za ovu akciju i objašnjen je njen politički značaj. Svi borci bataljona učestvovali su u napadu. Naoružanima smo dali zadatak da preuzmu plijen i da ga evakušu. Jedna četa, sa komandantom bataljona Peticom, postavila je zasjedu kod Gale, radi obezbjeđenja od Sinja. Druge dvije čete, sa pratećim vodom, povelile smo komesar bataljona Gandi i ja u napad na zaseoke. Težili smo

³ Poginuo u borbi za Blato, otok Korčula, kao komandant 2. bataljona.

⁴ Poginuo kod Nevesinja, kao komandant 3. udarne divizije; narodni heroj.

da brzo završimo akciju. U svakom zaseoku bilo je po 20 domobrana i po jedan puškomitraljez. Za prvi nalet odredili smo iz svake čete po 10 bombaša, a podržavaće ih teški mitraljez i minobacač.

Na zadatak smo pošli sa Vagnja, preko Poljana, kamenitom stazom za Gljev i dalje padinama Kamešnice. Na mjesto napada stigli smo u prvi sumrak. Iskusni vodiči su nas doveli do samog zaseoka Zivinići, iz koga se čula pjesma i dreka pijanih ljudi. Jedan seljak iz ovog zaseoka, koga nađosmo blizu kuće, reče da su to domobrani iz oba zaseoka; skupili su se kod kuće gdje se pekla rakija. Prema neprijatelju smo odmah uputili bombaše obje čete, a radi svake sigurnosti poslali smo vod 2. čete u zaselak Litre Milanović. Dakle, naš raniji plan smo izmijenili, jer smo povjerovali seljaku (znali smo da je naš čovjek). Čekali smo 20 časova, kad je planiran jednovremeni napad oba bataljona. Sa komesarom Gandijem i 3. četom pošao sam pravo na kuću gdje su domobrani pjevali. Odjednom su prasnule dvije-tri bombe, pa onda njih više. Zatim je uslijedilo složno i gromko: »Uraaaa!« Krenuli smo u napad na opkoljenu kuću. Detonacija i poklici prekinuli su pjesmu domobrana. Neko je zajaukao. Naši puškomitraljezi zaštekali su po prozorima zgrade. Istovremeno se čula i borba kod 1. bataljona. Jedan domobranski puškomitraljez opalio je nekoliko rafala sa prozora zgrade, a onda je začutao. Istovremeno su se u zgradi čule eksplozije bombi. Zaista je išlo sve brzo.

Marko Lagator (poznavao je svaku kuću u zaseoku) ubacivao je grupu po grupu boraca u kuću, koja je imala nekoliko prostora. Tamo su se čuli povici i galama. Komesar i ja smo upali takođe. U jednoj sobi, gdje je bilo svjetla, pružio se pomalo smiješan prizor: blizu prozora 5-6 domobrana stajalo je i bogoradalo da im se sačuva život; pred njima su stajala tri naša nenaoružana borca — gotovo djeca, takođe sa uzdignutim rukama uvis; blizu vrata naš puškomitraljezac, sa uperenim oružjem ka domobranima, vikao je: »Ruke uvis!... ruke uvis!« Tako je i nastala zabuna kod ovih dječaka koji su trčali da se što prije domognu pušaka. Snažan juriš, pucnjava i halakanje starih boraca ponijeli su ove mladiće u prve redove, ali strašni glas puškomitraljesca potpuno ih je zbunio. Komesar Gandi im je podviknuo da brzo uzimaju oružje i iznesu ga van. Okrenuo se meni i kad je vidio da se smi-

jem nije se ni on mogao uzdržati, pominjući nešto na račun »Sinjske gospe«. Ova tri mladića su kasnije bili vrlo hrabri borci.

Naredio sam da svi brzo iziđu, i naši i domobrani. Oružje i oprema su pokupljeni i izneseni van sela. U selu se vidjelo kao po danu: jedna staja do kuće u kojoj su bili domobrani zapalila se od eksplozije bombi i gorjela je uveliko. Kod nas je borba prestala (ali ne i kod 1. bataljona). Pokušali smo da ugasimo vatru, jer je zaselak bio dobra meta artiljerije iz Sinja, koja je začudo ćutala. Niko se iz sela nije pojavljivao.

Naredili smo hitno evakuaciju zarobljenika i materijala. Zaplijenjeno je oko 40 pušaka, puškomitraljeza, prilično municije, bombi i druge opreme. Novi borci su odmah dobili puške, dok su zarobljenici, praćeni stražom, ponijeli zaplijenjenu opremu prema Vagnju. Komandanta brigade, koji je bio kod 1. bataljona, izvijestili smo da je zadatak izvršen.

I kod 1. bataljona borba se privodila kraju. Domobrani su se predali, ali su ustaše iz kuće Crnog Jure još davale otpor.

Oko 24 časa napustili smo poprište. Ja sam sa četom bio u zaštitnici i jednovremeno održavao vezu sa komandantom brigade i 1. bataljonom, koji se vraćaju drugim pravcem.

Zora nas je zatekla u koloni iznad sela Gljeva. Tu se već prikupio čitav bataljon. Došla je i četa sa zasede u Gali. U ovoj akciji naš bataljon nije imao ni mrtvih ni ranjenih. Bilo je više povrijeđenih zbog noćnog, napornog marša uskom kamenitom stazom. Pri ulazu u naš logor na Vagnju čula se pjesma: »Ponosno barjak naš sada se vije«.

Vesele razgovore i međusobna peckanja o držanju u akciji prekinula je komanda: »Avioni! Lezi!« Iznad naših glava prošla su 2 »kapronija« prema Livnu.

Negdje oko 8 časova prikupili smo bataljon u šumici blizu ceste. Preduzeli smo i niz mjera da nas neprijatelj ne iznenadi. Artiljerija iz Sinja tukla je Bili Brig i Trnovu Poljanu. Mi rukovodioci smo sređivali utiske, dok su se borci odmarali. Poslije podne je izvršena zajednička analiza akcija na Otok. To je bila naša prva zajednička akcija u sastavu brigade i prvi pun uspjeh, bez žrtava. Bilo je i kritike, ali ona se u ovakvim slučajevima lako podnosi.

Jutro narednog dana bataljon je dočekaao na položajima kod Bilog Briga. Preko noći izvještaji iz Sinja su bili više nego uznemiravajući. Italijani su najavljivali jaču ofanzivu prema slobodnoj teritoriji. Uglavnom, njeni pravci su vodili preko Vagnja. Ispade ustaša prema selima Grab i Udovičići tumačili smo kao njihova prethodna dejstva. Izgleda da su ustaše htjele da na svaki način uguše oduševljenje naroda u okolini Cetine — od Sinja do Trilja — poslije naše uspjele akcije na Otok. Zvjerstva koja su počinili nad mirnim žiteljima ovih sela bila su velika. Naročito u selu Grabu nad porodicama koje su bile nama odane, a njih je bilo najviše. Podatke o tome donijele su nam dvije sestre-učiteljice, iz Graba, koje su uspjele uteći padinama Kamešnice. U svom divljanju ustaše su se hvalile da predstoji velika ofanziva Italijana na oslobođenu teritoriju i likvidiranje naših snaga na Vagnju. U toku dana, poslije akcije na Otok, iz Splita i Sinja su došle izvjesne snage Italijana, sa artiljerijom i tenkovima. Mi, iako smo pretpostavljali da neprijatelj, najvjerovatnije, demonstrira napad sa namjerom da otkloni moguće naše napade na njegova uporišta dolinom rijeke Cetine, ipak smo bili na oprezi. Na položajima smo ostali čitav dan. Sem dva vatrena nalijeta artiljerije od Sinja i kruženja aviona nad Vagnjem — bez mitraljiranja i bombardovanja, ništa se značajnije nije desilo. Ostavili smo uveče jednu četvu na obezbjeđenju, dok smo glavninu bataljona povukli u logor kod žandarmerijske stanice.

UPORNO SE UČILO

Poslije akcije kod Otoka svi borci 4. bataljona bili su naoružani. Nešto pušaka dobili smo i od i. bataljon?. I Āio se tiče materijalnih potreba bataljon je bio u okviru ondašnjih mogućnosti, prilično opremljen. Odmarajući se, bataljon se intenzivno pripremao vojnički i politički za predstojeća dejstva. Prije podne vojna obuka izvođena je po četama, a pod rukovodstvom komandira četa i vodova, koji su se prethodno pripremali u štabu bataljona. Uporno se učilo, s obzirom na to da skoro čitav sastav bataljona nije služio vojsku. Najosnovnija znanja iz poznavanja oružja, nastave za gađanje, kao i strojeve i borbene obuke prenosili smo nas neko licina koji smo bili rezervni oficiri bivše vojske. Takođe smo pre-

nosili jedni na druge naša dosadašnja ratna iskustva. Težište smo bacili na borbenu obuku, koristeći stečena iskustva u borbi, naročito u noćnim dejstvima. Sve je to rađeno sa voljom, iako nije postojao neki sistematski plan. Nastava je bila vezana i za mogućnosti jedinica, koje su slale priličan broj boraca na manje borbene zadatke: izviđanje, patroliranje, obezbjeđenje i zasjede, kao i za vremenske prilike koje se u oktobru na Vagnju često mijenjaju.

Politička nastava je već imala određeniji plan i od njega se nije moglo odstupiti. Ona je, uglavnom, izvođena poslije podne, u šumici blizu bivše žandarmerijske stanice. Najčešće teme su bile: značaj NOB-a i formiranje regularnih jedinica; situacija na istočnom frontu i na frontovima naših jedinica; zlodjela okupatora i domaćih izdajnika; pripreme za nove akcije i njihova važnost; objašnjenje situacije na području Dalmacije i slično.

I rad na prosvjetno-zabavnom planu našao je svoje mjesto. Radilo se sa dosta smisla i uspjeha. Pjesma je bila stalni pratilac našeg bataljona, naročito ono: »Borba na Cilašu«. Drug Ante Njegovan — radnik iz Splita, pripremio je uspjele skečeve i recitacije. Nijesu zaboravljeni ni nepismeni. Sav ovaj rad najčešće se odvijao uveče, kraj logorske vatre.

No, sve ovo nije dugo trajalo. Italijanska avijacija je ubrzo počela da nadlijeće, a dobili smo i podatke da se u dolini Cetine sprema jača ofanziva prema Vagnju.

ČETNIČKA ZVJERSTVA

Iz Vrlike i Kninskog polja živo su se aktivirali cetmci prema položajima naših jedinica, naročito gdje su bile manje snage — prema Svilaji i Dinari. Četničke bande popa Đujića, predvođene Rokvićem, Tešanovićem i popom Kolikom, poznatim koljačima, spustile su se na samu obalu mora i uz blagonaklono gledanje Italijana i njihovu obilatu podršku, prolazili su kroz Šibenik i Split, da bi odatle napadali dalmatinska sela naklonjena NOP-u i činili zvjerstva. Naše jedinice, iako slabijeg sastava stalno su ih napadale. Na planini Svilaji pozadinske jedinice nanijele su im ozbiljne gubitke u ljudstvu i tehnici. Na Dinaru je Vrhovni štab poslao protiv njih 2. proletersku brigadu, koja ih je dobro potkupila.

Svakog dana, bolje redi, svakog časa, stizali su u 4. bataljon uznemiravajući glasovi o pokretima četnika. Četnici iz Kninske krajine i Bosanskog Grahova spajali su se sa četnicima iz Hercegovine, kod Omiša i Splita. Njima su pomagali Italijani i ustaše, sklanjajući se iz mjesta gdje su dolazili četnici radi zločina i pljačke mirnog življa. Naročito su teške i uznemiravajuće vijesti bile o četničkim napadima iz Omiša i Splita, na sela u podnožju Mosora. Teško je odjeknula vijest o paljevini sela Tugare, Gata i Morsorskih Poljica. U Gatima je ubijeno i poklano mnoštvo stanovništva — većinom žena, djece i starijih ljudi. Sve što je živo u ovom selu nađeno ubijeno je i napastovano od bradatih koljača, a kuće spaljene. Četnicima je rukovodio Mane Rokvić. Ova sela nijesu bila jedina na udaru četnika, ustaša i Italijana. Bilo ih je još, na sjevernim padinama Mosora. Ta sela su za NOP značila mnogo.

Vijesti o četničkim zvjerstvima teško su pala i borcima 4. bataljona, jer su mnogi od ovih mladića, većinom ispod 20 godina, bili baš sa terena gdje su četnici palili i ubijali. Na četnim i bataljonskim konferencijama, koje smo tada češće imali, čuli su se brojna pitanja i prijedlozi: »Kada ćemo tamo? Tamo treba, na licu mjesta, da se ponese sa njima. »Treba što prije ići« itd. Mnogima su od srdžbe suze navirale. Nije bilo baš lako primiriti ih, ubjeđivanjem da će se tući neprijatelj tamo gdje ćemo postići najviše uspjeha, a time pomoći njihovom najužem zavičaju. »Neprijatelj je svuda jednak i zlodjela su mu svuda ista« — govorili smo im.

Vijesti iz Dalmacije učestale su i sve su bile teže. Četnici i ustaše divljali su pod okriljem Italijana, po čitavoj Dalmaciji.

Naš bataljon na Vagnju spremno je čekao naređenje za odlazak na krupnije akcije. Za to vrijeme nijesmo mirovali. Stalno su slane jače borbene grupe radi kontrole neprijatelja i otkrivanja njegovih namjera, a postavljajući zasjede i vršeći prepade, uspijevalo nam je da neprijatelju ne daimo mira i nanosimo gubitke. Svaki svoj ispad prema slobodnoj teritoriji neprijatelj je sikupo plaćao. I pored ove djelatnosti, u bataljonu se, ipak, željela jača borba.

Negdje u drugoj polovini oktobra 1942. godine dobili smo pismeno naređenje iz štaba brigade, u kome je stajalo da neprijatelj

poduzima najkrvaviji teror širom zemlje, a posebno u Dalmaciji. Nasilje i pokolj četnika i ustaša i Italijana po selima na južnim i sjevernim padinama Mosora posljednjih dana, nečuveni su. Naše jedinice su preuzele energične akcije protiv njih, nanoseći im vrlo osjetne gubitke, i tako štitile stanovništvo koje je uz NOP. Štab 4. operativne zone naredio je da dva bataljona naše brigade pođu na ugroženi dio Dalmacije i povežu se sa terenskim organizacijama koje će im dati podatke i objasniti situaciju. Zadatak im je bio da što snažnije udare neprijatelja, pogađajući ga po najosjetljivijim mjestima, kao i da paralelno rade politički u narodu i tako mu pomognu da ublaži nedaće koje mu je neprijatelj nanio, a time razbiju u narodu tvrdnje neprijatelja da su naše snage uništene i da djelujemo samo manjim grupama. Pojava regularnih jedinica na obali mora značiće mnogo za naš narod, a neprijatelj će doći u još težu i složeniju situaciju. Treći bataljon dobio je naređenje da se prebaci za Biokovo i tamo razvije svoju djelatnost. Sa njim će poći komandant brigade. Naš 4. bataljon upućen je na Mosor, tamo gdje je neprijatelj nanio najviše zla narodu. Sa nama je pošao član politodjela Paško Romac. Bataljonu je dato u zadatak da se duže zadrži u selima Tugare i Gata, gdje je neprijatelj najviše napravio pustoš. Usput, oba bataljona trebalo je da napadnu neprijatelja u Blatu na Cetini. Druga dva bataljona ostala su sa štabom brigade na Livanjskom polju.

NA MOSORU

Odmah po prijemu naređenja krenuo je 4. bataljon. Put preko planine Kamešnice bio je vrlo težak, ali se svima hitalo, pa je zato lako i brzo savladan. Negdje na liniji Novo Selo—Biorine sastali smo se sa 3. bataljonom. Tu smo konkretizovali plan napada na Blato. Naš bataljon će ga napasti, pošto pregazi Cetinu, jugozapadno od Skrobića. Napad je određen, koliko sam zapamtio, za 22 časa 19. oktobra 1942. godine. Nijesmo imali tačne podatke o snazi neprijatelja, njegovom rasporedu, naoružanju i načinu obezbjeđenja. Napad nije izveden jednovremeno. Naš bataljon je prodro do sredine mjesta, ali je neprijatelj imao jaku posadu, sa

četom tenkova, koja je došla iz Zadvarja, pa nas je prisilio da se povučemo. Kasniji napad 3. bataljona bio je istog rezultata. Nije-smo uspjeli. No, naš glavni zadatak je tek predstojao. Odvojili smo se od neprijatelja u Blatu i vrlo strmim putem uputili uz Mosor.

Zora nas je zatekla pred ulazom u selo Seoce, na početku srednjih Poljica. Mještani koji su izbjegli četničkoj kami, vjerov-atno obaviješteni od seoske straže da ide neka vojska, utekli su uz kameniti Mosor. Nijesu bili obaviješteni o našem dolasku. Sa vrha Lišnice i Orišća virile su glave pojedinaca. Nikakva dozivanja nijesu pomogla. Trebalo je dosta vremena dok smo se sporazumi-jeli. Teik kada su se uvjerali, nastalo je ono što je svakome na-tjeralo suze. Žene u crno zavijene, sa djecom u naručju, starci i nejač, trčali su k nama plačući. Svatko je od njih htio da ispriča svoju i tragediju drugih. Mnogi od njih su bili u zavojima zbog rana. Suze i dirljiva naricanja miješali su se sa grljenjem boraca. Iako smo mnogo čuli o stradanju ovih ljudi, činilo nam se da prizori koje gledamo mnogo više kazuju. Kao da smo bili parali-zovani od onoga što smo gledali pred sobom.

»Došli ste, mili nasi i osvretnici naši! — te riječi su se oda-svud čule.

Zatim smo krenuli za selo Gata. Ovdje su četnici divljali neko-liko dana. Na ulazu u selo dočekalo nas je više svježih humki. Zidine izgorjelih kuća stravično su izgledale. Osjećao se miris paljevine, iako se sve dogodilo prije desetak dana. Selo je skoro sravnjeno sa zemljom. Pošto se stišao plač, drugovi iz organizacije na terenu objasnili su gdje i kakve su zločine počinili četničko-ustaške bande u ovom kraju. Rekli su nam da je pobijeno oko 100 duša, a silovanja, ranjavanja i pljačke sretali su se na svakom koraku. Iako je vladala žalost, već u prvom susretu sa nama u očima ovih ljudi čitali su se prkos i vjera u konačnu našu pobje-du. »Nek ste došli dragi naši. Samo ih dobro udrite i ne dajte im mira« — to su riječi koje smo čuli od svih mještana. I dok smo još razgovarali o nesrećama ovog naroda, jedan stariji čovjek podviknu svojim mještanima: »Dosta sa žaljenjem; naši su borci sigurno gladni i umorni. Brže, šta ko ima neka donese«. Rečeno nije trebalo ponoviti.

Jedan stariji čovjek poveo je sa sobom nekoliko boraca da bi donijeli punu bačvu vina, koju »gadovi nijesu pronašli«. Neko je donio nešto hljeba, drugi smokava — ono što je ko imao ili uspio sačuvati od četnika. Uvjeren sam bio da su davali i posljednje iz kuće. Sa kakvom su ljubavlju nudili borce! Opet su došle suze i karanje starijih da se sad ne smije plakati. Zaista je bilo teško oteti se osjećajima.

Selo Tugare, nedaleko od Gata, takođe je teško stradalo. Njegovi stanovnici blagovremeno su obaviješteni o našem dolasku, pa su nas dočekali na ulazu u selo.

Vrzmali su mi se u glavi misli i pitanja: Da li ćemo moći ovdje brzo zaliječiti teške rane ovom narodu? Mi moramo pred njima kazniti neprijatelja — to je naš prvi zadatak, a treba ga što prije izvršiti.

Drugovi iz partijskog rukovodstva sa terena objasnili su nam čitavu situaciju i predočili mogućnosti rada i akcija. Svuda smo osjećali ljubav i pažnju. Svako je htio da nam ponešto reče. »Nije šala«, govorili su, »došla je tolika vojska. I to naša. Ona će nas osvetiti«.

Borci su bili nijemi. Bio sam čvrsto ubijeden — iako su zaista bili umoreni, neispavani i gladni — da bi rado poletjeli odmah u borbu.

Razmjestili smo se u zaseocima Antići i Zastinje i preduzeli ozbiljnije mjere bezbjednosti.

Još istog dana održani su sastanci sa predstavnicima organizacija na terenu. Dobili smo izvještaj da je neprijatelj u Splitu i Omišu obaviješten o našem prisustvu na Mosoru. Uveče je održan zbor u selu Tugare. Govorili su Paško Romac i jedan član komiteta za srez Split.

U toku narednih nekoliko dana borci našeg bataljona pomagali su mještanima da poprave, koliko-toliko svoje kuće, a takođe se i politički radilo sa narodom. Patrole i jače zasjede poslali smo prema Splitu i Omišu. Neke zasjede su imale uspjeha, ali manjeg značaja. Mi smo čekali da se neprijatelj pojavi da bismo izveli neku veću akciju. Kad nam se pridružila i Mosorska četa (koja je tih dana trebalo da preraste u bataljon), predstavljali smo ozbiljnu snagu na ovom terenu.

Mislim da je bio 27. oktobar 1942. godine kada nam je javljeno da jače italijanske snage iz Splita (od Krila prema Jesenicama) i ustaške iz Omiša (preko Naklica i Sv. Jurja) idu ka našim položajima. Artiljerija sa italijanskih brodova iz blizine Splita ubrzo nas je obasula vatrom, a jedan avion nas je poduže vrijeme mitraljirao. Bilo je negdje oko 10 časova kada smo sa bliskog odstojanja otvorili vatru po neprijateljskom streljačkom stroju. Nije prošlo mnogo vremena i italijanski vojnici nagnuli su da bježe prema Splitu. Međutim, ustaše su bile upornije, iako su malo ustukle. Ponovile su napad još nekoliko puta, da bi kasnije, poslije neuspjeha, prešle u odbranu.

Za Italijanima smo poslali jednu četu našeg bataljona i Mosorsku četu. Nastala je trka prema Splitu. Sa ustašama smo nastavili borbu u ranijem rasporedu. Vatra sa obje strane bila je žestoka. Mosor je ječao. Ustaše su izdržale sve dok im nijesmo zabacili jedan naš vod u pozadinu. Kad su dobili vatru s leđa uplašile su se od opkoljavanja, pa su pritisnute našim jurišom, počele u neredu da odstupaju prema Omišu. Bijeg Italijana i odstupanje ustaša štitila je artiljerija sa brodova, iz blizine Splita. Dugo je još u noći njena vatra lumbarovala po mosorskom kršu. Prema izvještaju sa terena napalo nas je oko 800 Italijana i jedna satnija ustaša. Neprijatelj je imao 26 mrtvih i 40 ranjenih, a mi jednog mrtvog i dva ranjena.

Za vrijeme borbe na položaj bataljona dolazio je narod iz obližnjih sela i donosio hranu. Uveče je bio zbor u selu. Sve što se moglo kretati došlo je. Sjutradan neprijatelj se nije usudio poći k nama sa primorske strane, ali smo zato bili obaviješteni da se u Dugopolju i Dicmu (sjeverne padine Mosora) gomilaju jače italijanske snage. Međutim, mi smo dobili naređenje od štaba brigade da se hitno vratimo na teren Livna, gdje su se vodile borbe protiv nadmoćnih neprijateljskih snaga. Ali, narod ovog kraja nije ostao sam. Na Mosoru se formirao bataljon. Mi smo dali nešto kadra i prenijeli neka naša organizacijska iskustva.

Na Mosoru smo bili skoro deset dana. Navikli smo se na ovaj narod u podnožju krševite planine. I oni su nas zavoljeli. Svima nam je bilo žao što se rastajemo. No, druge nije bilo. Naš bataljon krenuo je u toku noći 29/30 oktobra preko Mosora, a u zoru je već bio sjeverno od sela Ljubljanski Doci. Tu smo kod nekih

koliba predahnuli, dok su patrole ispitivale mogućnost prelaza za Moseć. U Moseću nas je narod usrdno prihvatio. Zajedno sa njihovim bataljonom napali smo ustaško uporište u Kljakama. Najviše otpora pružio je jedan pop, koji je zarobljen i kažnjen po zasluzi. Tom prilikom zaplijenjen je priličan broj oružja i opreme i veće količine hrane. Naš bataljon usput je likvidirao i četničko uporište u Otišiću. Zarobili smo nekoliko četnika i zaplijenili nešto oružja i opreme. U selu smo se snabdjeli hranom za više dana. Gubitaka nijesmo imali.

Prvi dani novembra 1942. zatekli su nas na Livanjskom polju. U selu Sajkovići uspostavili smo vezu sa brigadom. Tada nam je naređeno da krenemo prema Glamoču.

S BATALJONOM »TADIJA ANUŠIĆ«

M arin M at ij aš

Nalazili smo se na Vagnju, na prijevoju planine Dinare i Kamešnice, gdje prolazi glavna prometnica Sinj—Livno. Na Vagnju je zgrada bivše žandarmerijske stanice, kao izmišljena za naše logorovanje. Tu sam bio skoro cijeli rujan 1942. godine. Odatle smo vršili demonstrativne pokrete prema Sinju, preko Čilaša, Otoka, Jabuke, Tijarice, Aržana, Buškog Blata, preko rijeke Cetine. U Sinju su bile ustaše i Talijani. Isturene točke prema Livnu, koje je bilo oslobođeno, bile su sela Otok i Jabuka.

Pripadao sam tada 2. bataljonu Srednjodalmatinskog odreda, koji je poslije ušao u sastav Prve dalmatinske brigade kao 4. bataljon »Tadija Anušić«. Komandant je bio Srećko Reić-Petica, komesar Nikola Repanić-Gandi, intendant Kažimir Tomaš. Komandir moje čete bio je Dušan Jelovac, a komesar Andro Kovačević, vodnik Jozo Ninić, a vodni delegat Gvido Lučić. U mojoj desetini nalazili su se Ante Njegovan, Marko Marov, Stipe Buljan, Filip Anđelić i drugi.

Na Vagnju smo vršili obuku, vježbajući se u gađanju, prestrojavanju, prebacivanju i podilaženju po terenu, te u rukovanju naoružanjem. Često smo imali političku nastavu, četne konferencije i skojevske sastanke. Nije bilo lako biti dobar vojnik. Velika je bila pažnja prema bolesnim i nemoćnim drugovima, izuzimalo ih se sa straže, patroliranja i držanja položaja. Često se postrojavao čitav bataljon, redovno se vršila prozivka i raport komandantu bataljona, komandirima četa, vodova i desetarima. Vršene su česte

smotre naoružanja. Najviše se posvećivala pažnja čistoći i ispravnosti oružja i municije.

Odjeća nam je bila raznolika. Najviše se derala obuća. U sastavu intendanture imali smo obučarske i krojačke radionice. U početku se obuća većinom pravila od starih automobilskih guma, a kasnije i od volovske kože. Najviše smo nosili, a i najpo-desniji su bili opanci. Hranu koju smo dobivali najčešće je bila: kuhani krumpir, juha, ponešto mesa i kaša od brašna. Tada je još bilo hrane, jer smo iz oslobođenog Livna dobivali prehrambene artikle i druge stvari. Odlazili smo u Livno i na razne priredbe, smotre i svečanosti u kojima je ponekad sudjelovala i naša jedinica.

Jednom su nas na Vagnju iznenadili talijanski avioni. To mi je bilo i prvo vatreno krštenje s avionima. Došle su dvije »savoje« od pravca Sinja i u nekoliko navrata nemilosrdno mitraljirale naše položaje. Meci su fijukali iznad naših glava. Bili smo nemoćni, jer nismo imali protuavionskog oružja. Vatru nismo otvarali da ne otkrivamo položaje. Ne znam da li je tada itko ranjen, ali se meni to usjeklo u pamćenje kao jedan veoma težak doživljaj.

Često sam išao na Čilaš, što su u stvari južne padine Vagnja. Položaj bi držao vod, četa ili desetina prema potrebi. Odatle smo imali vrlo dobar pregled Sinjskog polja, pa smo čak vidjeli Talijane i ustaše kako se šepure po Sinju. Čekali smo ih da naiđu, ali oni su poslije one katastrofe doživljene na Čilašu, kada su izgubili kolonela vrlo rijetko izlazili na ovu stranu.

Kada se drži položaj duže vremena, a bez borbe, postaje pomalo dosadno i iscrpujuće. Sunce ti upeče u glavu i leđa, a ne smiješ se micati zbog neprijateljskog izviđanja. Ponekad je bilo teško i osnovne životne potrebe vršiti da se ne bi otkrio raspored naših jedinica. Pored toga hrana se neredovno doturala, a na bezvodnom terenu mučila nas je i žeđ. Uza sve to položaj se nije smio napustiti.

Jedne večeri u zalazak sunca bataljon se postrojio na putu pred bivšom žandarmerijskom stanicom. Vidjela se ozbiljnost komandanta Petice i zamjenika Dimitrija Vojvodića Zeke. Konji spremni. Sve naoružanje koje smo imali nalazi se pred strojem. Komandant nam je saopćio da će danas poslije toliko očekivanja biti ispunjena želja svih boraca da idemo na borbeni zadatak. Objašnjeno nam je da ćemo zadatak izvršiti ako bude vladao red i disciplina, ako

sačuvamo prisebnost i budemo istrajni i hrabri. Meni je to bila prva i ozbiljna borba, pa sam zamišljao kakve nas sve teškoće i pogibelji očekuju.

Odatle krenusmo preko Jabuke za Tijaricu. Tu smo i prenoćili. Odatle smo vršili izviđanja prema selima Lovreć i Aržano. Tijaričani su nas vrlo lijepo prihvatili i donosili su sa svih strana jaja, šunke i druge darove. Sutradan imali smo predavanje. Govorili su nam Vice Buljan i »glavar« Modrić.

Slijedeće odredište naše čete bilo je selo Svib. Jedan dio stanovnika ovog sela bio je zaveden neprijateljskom propagandom, pa kad su čuli da dolazimo pobjegli su u pravcu Imotskoga. Iz Sviba smo patrolirali u pravcu Cista Provo—Lovreć. Cesto sam u patrolu išao s Antom Njegovanom i Filipom Anđelićem. Najviše smo kontrolirali ceste i prilaze. Držali smo položaje prema Imotskom da nas ne bi neprijatelj otuda napao. Dušan Jelovac, komandir naše čete, naredio nam je da nosimo flaše napunjene benzinom. Vjerojatno se nadao tenkovskom napadu.

U OBRANI POLOŽAJA

Dvije čete su se nalazile na cesti Lovreć—Cista, a treća četa na zaštitnicama u Svibu. Neprijatelj je počeo poslije artiljerijske pripreme napadati naše položaje. Naređenje smo dobili da ne prihvaćamo borbu već da odstupamo. Domobrani i ustaše su nastupali za nama i počeli nas iz bliskih odstojanja tući. Već je bilo ranjenih i mrtvih na našoj strani. Borbu smo ipak prihvatili, ali u nepovoljnim uvjetima kad su im stigli već tenkovi i kad su mogli gađati artiljerijskim kartećama. Borba je trajala cijeli dan. Nalazio sam se na ivici jednog šumarka iza zida. Jedan protukolac gađao nas je razornom granatom. Čitav je zid srušila, ali na sreću nitko nije povrijeđen. Položaj smo promijenili i izbili na jedan brežuljak odakle smo mogli bolje tući i vidjeti nastup neprijateljske pješadije i tenkova. Odstupili smo u stranu. Tenkovi su tutnjali ispod naših položaja i prošli prema Svibu. Mi smo morali da odstupamo s našom glavninom. Naš je bataljon stigao u Aržano, a neprijateljski tenkovi u Svib. Tako smo im prepriječili put da nisu mogli napred sa tenkovima. U Aržanu smo večerali i istu noć

uslijedio je pokret. Pred samu zoru neprijatelj je počeo tući našu kolonu bacačima i topovima. Vodnik Jozo Ninić odmah je naredio da se krećemo u koloni po jedan, na odstojanju od pet metara. Zatim smo zauzeli dominantne položaje na raskršću Svib—Cista—Aržano.

Ocijenili smo da se neprijatelj priprema za napad jer smo zapazili kako se postrojava i razvija u strijelce. Tada smo dobili naređenje da prihvatimo borbu i da ne dozvolimo neprijatelju daljnje nastupe i da se održimo na posjednutoj liniji do večeri. Pritajili smo se tako da nas nisu primijetili. Međutim, kad su nam došli na blisko odstojanje, umjesto da otvorimo vatru, naređeno je, meni iz nepoznatih razloga, da se povlačimo. To je ozlojedilo i ostale suborce. Naše povlačenje opazio je neprijatelj, pa nas je počeo gađati bacačima i topovima. Uhvatio nas je na čistini. Po našim redovima rasprskavale su se granate, nanoseći nam gubitke.

Među nama se odjednom pojavio Peko Bogdan. Vidio je po našem držanju da nam je krivo što odstupamo i da bismo rado prihvatili borbu. Izdao je naređenje da više ne odstupamo, ali sada su nam bili lošiji položaji u odnosu na one malo prije. Osim toga dosta drugova bilo je izbačeno iz stroja. Nove, bolje položaje smo zauzeli nad Aržanom. Na grebenima gdje smo sada zalegli nisu nam tenkovi mogli ništa. Jedino nas je mogla tući artiljerija. A od neprijateljske pješadije nismo strahovah. Čitavu noć su Talijani tukli naše položaje artiljerijom iz Sviba, ali nam se nisu mogli približiti niti nas napasti.

JURIS SA CRNOGORCIMA

Ujutro rano mi smo primjećivali talijanske pokrete iz pravca Sviba. Nalazili smo se na pogodnom položaju očekujući da nam izađu na brisani prostor. Talijani su računah da smo odstupili, pa su se oslobodili i počeli nastupati. Čak ni seljaci Aržana nisu znah da se nalazimo na položajima, jer u selo više nismo zalazili. U zoru su Talijani upali u Aržano, ubijajući staro i mlado. Tenkovima su nasrtali kroz kukuruze na mirne mještane. U selu su se fašisti raskomodili i počeli podizati šatore. Tenkove su poslali u pravcu Imotskog, vjerojatno misleći da im neće trebati.

Culi smo da od Studenaca nailazi 5. crnogorska proleterska brigada i da će nam sadejstvovati u napadu na neprijatelja. Malo zatim Crnogorci su iz pokreta prešli u napad na Talijane. Vidjelo se da su Crnogorci vični ratovanju, a ujedno su pokazali svoju neustrašivost. Neprijatelj je počeo iz svih oružja da djeluje na naše položaje, ali je njihova pješadija počela odstupati. Zajedno sa Crnogorcima krenuli smo u juriš na Talijane u Aržano, goneći ih prema Svibu. Fašisti su imali veliki broj mrtvih i ranjenih. Nama je naloženo da porušimo puteve koji vode iz Imotskog da bismo osujetili napad tenkova. Čitavu noć smo rušili i prokopavali puteve, dok nas je iz Imotskog tukla artiljerija, ali neprijatelj nije mogao ostvariti svoje namjere.

PREKO ČILASA NA OTOK

Naša 1. četa, na čelu sa Dušanom Jelovcem, krenula je u sam zalazak sunca u prethodnicu prema Čilašu. Mislio sam da ćemo dočekati neprijatelja na Čilašu kao što smo i do sada radili. Kad smo prešli Čilaš već se zamračilo ali je bila vrlo vedra noć krajem rujna 1942. godine. Mjesečina kao dan. Vidi se da idemo dalje. Došavši na domak sela Otoka prešli smo iz marševske kolone u streljački stroj i čekali daljnje naređenje. Pred nama gledamo mjesto, osvijetljeno, žive ljude u kućama. Jedna oveća kuća, na samoj sjevernoj strani sela, posebno osvijetljena. Selo Otok nalazi se na cesti prema Trilju, a nedaleko teče Cetina. Čuje se i njen šum. Vide se na mjesečini i močvarne livade, a na brežuljcima zasaden duhan i vinova loza. Stigli smo na domet ručnih bombi a da nas neprijatelj nije ni primijetio.

Kada je pala komanda za napad, krenuli smo naprijed. Učili su nas da ne valja baciti bombu iz daljine. Zato sam došao pod sam prozor kasarne u kojoj su se nalazili domobrani i ustaše. Imao sam talijansku bombu i bacio je kroz prozor, odakle se čula pucnjava. Kad je bomba eksplodirala pucnjava je prestala. Drugi borci su sa donje strane na samim vratima sprečavali fašistima bijeg iz zgrade. U trku sam se i ja prebacio na donju stranu kasarne. Ustaše su bježale prema rijeci. Uz mene se našao i Svetin Palada kad sam jednog domobrana uhvatio u bari dok je namjeravao pre-

plivati na drugu stranu. Skočio sam na njega i u samoj baruštini ga povalio zagnjurivši mu glavu u blato. Htio sam ga živa uhvatiti, ah izgleda da je bio ranjen, pa je od toga ili od straha načas umro u onom blatu.

Poslije okršaja koji je trajao oko pola sata oslobođen je čitav Otok. Zaplijenjeno je dosta pušaka i municije. Nađeno je nešto novaca, šunke i jaja. Domogli smo se i radio-aparata, što je za nas bila posebna senzacija. U ruke nam je palo nekoliko bicikla, nešto soli, šibica, odjeće i drugih potrepština. Naša je četa morala napustiti Otok, dok je treća ostala u selu još neko vrijeme.

Poslije toga ponovo se vratismo u Vaganj. Do tada smo bili pod neposrednom komandom štaba IV operativne zone. Tih dana bila je formirana Prva dalmatinska brigada i od 2. srednjodalmatinskog bataljona postali smo njezin 4. bataljon »Tadija Anušić«.

Preko Buškog Blata stigli smo u selo Čukliće gdje smo se zadržali. Tu nas je posjetio i Pero Četković komandant Prve dalmatinske brigade. Pričao nam je o značaju formiranja Prve dalmatinske, kao i o ulozi našeg bataljona ulaskom u sastav brigade. Bili smo smješteni u zgradi osnovne škole. Tih dana vršila se vojna obuka. Odlazilo se i u Livno na parenje odjeće protiv ušiju. Primili smo injekcije protiv tifusa. Svaki dan smo izvodili taktičke vježbe. Pripremali smo se za paradu na svečanosti u Livnu. U toj slobodnoj bosanskoj varoši moglo se kupiti svega. Ih je to nama izgledalo da su bih puni dućani. Kupovalo se za dinare, lire i kune. Tu sam prvi put jeo i pečene riječne ribe, koju do tada nisam nikada ni vidio. Tada se pročulo da ćemo sudjelovati u paradi pred drugom Titom, što smo svi očekivali s velikim nestrpljenjem. Na žalost, do toga nije došlo jer smo morali ponovo na položaj na Vaganj.

Ponovno smo motrili Talijane i ustaše u Sinju. Kad se ukazala prilika posjetio sam grob Ante Jonića koji je nedavno poginuo. Grob se nalazio s lijeve strane puta ispod nekadašnje žandarmerijske stanice. Bio je hrabar borac i komandant 1. udarnog dalmatinskog bataljona. Cesto smo prepričavali o njegovoj neustraivosti.

Imao sam prijatelje u radionicama obuće Bartula Racetina i Duju Rožića. Duje bi me često kritizirao da derem previše opanka, da trebam više paziti na obuću. Dobri su bili, imali su razu-

mijevanja za mene. Nekoliko puta sam se sastajao sa svojim rođakom Ivanom Matijašom koji je bio borac našeg bataljona. Pitao sam ga da li je pisao kući i što ima nova u našem kraju. Prepričavali smo dogodovštine iz djetinjstva. Jednom me je posjetio na Vagnju i brat Nikola, koji se nalazio u drugom bataljonu naše brigade. Susretali smo se za vrijeme marševa sve do njegove pogibije u toku neprijateljske ofenzive na Sutjesci.

PONOVO U DALMACIJI

Krajem rujna ponovo smo krenuli za Dalmaciju. Naša je četa išla u prethodnicu. Došli smo do Novog Sela da ispitamo mogućnost prijelaza preko ceste. Trebali smo napadati Blato na Cetini zajedno s 3. bataljonom. Borba je trajala cijelu noć. Talijani su čekali pomoć iz Zadvarja, ali ona nije moglo stići jer su ceste bile porušene. Davali su snažan otpor i Blato nismo zauzeli. Početkom listopada u selo Gata stigismo sa zakašnjenjem poslije masakra kojeg su izvršili fašisti nad mirnim stanovništvom. Zločini koje su počinili Talijani i četnici pravi je genocid. Mještani koji su izbjegli klanje dočekali su nas sa suzama u očima i ljutom mržnjom prema neprijatelju. Sve što su imali iznijeli su pred nas da nas najedu i da se što bolje osjećamo u njihovoj sredini.

U popaljenim Gatima osjećao se smrad gareža od zapaljenih kuća i izgorenog ljudskog mesa. Djeca, žene, starci, bili su izbodeni noževima i kamama. Svoju je okrutnost neprijatelj na djelu dokazao. Sve je plakalo od žalosti za izgubljenim najmilijima i od radosti što nas vide. Zadržali smo se samo par dana pa smo morali krenuti u pravcu Zadvarja. Naša se četa smjestila u kapelicu Sveti Juraj. Odatle se dobro vidio most u Omišu i kretanje Talijana po njemu. Oni nisu ni slutili da smo tako blizu. Stab bataljona smjestio se u Dubravu. Tu smo dočekali kolonu ustaša i Talijana koji su ponovo htjeli da se probiju u Gata. Pušteni su u klopku. Dočekali smo ih ubitačnom vatrom i nanijevši im gubitke prisilili ih na povlačenje. Kasnije su nas neprekidno od Omiša tukli topovima. Put nas je opet doveo u Gata. Otuda smo izvodili akcije u Podgrađu na cesti Gata—Zadvarje.

VRAĆAMO SE U BOSNU

Po naređenju komandanta bataljona Srećka Reića Petice morali smo za Vještić-goru, jer je neprijatelj počeo ofanzivu na oslobođeno Livno. Sutradan smo se uputili preko Sitna Gornjeg, do planinarskog doma na Mosoru i odatle preko Muća za Dinaru. Olujna noć i pomrčina. Ne vidi se prst pred okom. Munje sijekaju kao da nam ne daju da napustimo Dalmaciju. S Mosora vidimo Split, a u njemu gospodari okupator. Teško je gledati svoj grad kad ne smiješ na njegove ulice. Da su nam dozvolili da napadnemo fašističke posade oko Splita, svi bismo to rado učinili, pa makar to i svojim životom platili. Teškog srca morali smo planinskim stazama po olujnoj noći udaljavati se od Splita koga uskoro nismo mogli dotaci ni pogledom. Pokisli smo do kože. U Koljanima smo prenoćili i dohvatili se obronaka Vještić-gore. Dok kolona prolazi ugledam Vicka Krstulovića. Djeca mu jašu na konju. Fotografira našu kolonu, prozeblih, mokrih, umornih i gladnih ali smjelih i nepokolebljivih boraca koji na zahtjev KPJ i druga Tita idu na nove zadatke. U Koljanima smo prenoćili i dohvatili se obronaka Vještić-gore.

Dva dana smo ostali u Sajkovićima. Talijani i ustaše su ponovo upali u Livno. Komesar i komandant održali su kratke govore upoznavši nas s navedenim zadatkom. Poslije napornog marša stigli smo pred Glamoč u selo Podgaj. Tu sam premješten u 3. bataljon koji se netom vratio sa Biokova. Dio boraca 3. bataljona zadržan je na Biokovu, pa je sada izvršena popuna istog. U novoj sredini brzo sam se srodio s novim drugovima. Komandir Branko Veža ulijevao nam je povjerenje i očinski primio nas, koji smo tek došli u njegovu jedinicu. Zavoljeli smo ga od prvog dana. Tada sam dobio puškomitraljez od koga se više nisam odvajao.

Teško sam se rastao od drugova iz 4. bataljona. Drug Petica je ostavio dobar utisak na mene, kao borac i rukovodilac. Znao je u dušu svakog čovjeka, kao i njegov zamjenik Zeko Vojvodić. Komesar Nikola Repanić-Gandi, Andro Kovačević, Dušan Jelovac, Ivan Koščina, Jozo Ninić i Gvido Lučić bili su mi najbliži i kasnije su mi nedostajah.

S 3. bataljonom krenuo sam iz Glamoča preko planine Vitorog u pravcu Jajca, po sniježnoj oluji, velikoj studeni, prvi put u

vijavicu, gladan, izmoren i bos. Sva moja oprema bile su hlače bez gaća, košulja, tanka bluza, opanci, jedan pokrivač, kaput od pana kojeg sam donio od kuće i puškomitraljez. Težak uspon uz planinu Vitorog upornost je savladala. Dogurali smo jugoistočno od Jajca u selo Palež. Snijega do dva metra visine. Nigdje skloništa. Kopali smo zemunice u snijegu izgledniji i umorni. Jajce je pred nama. Očekujemo napad. Prvu noć smo u rezervi i podržavamo vatrom jedinice koje napadaju prema Ousinama. Rušimo mostove i ceste da nas ne bi tenkovi od Travnika iznenadili. Borba se vodi cijelu noć na Cusini i oko nje. Snijeg na mjesecini bjelasa. Zima, 20 stupanja ispod nule. Naši upadaju u Jajce, a mi i dalje držimo položaje na Paležu. Voljeli bismo sići u grad da se barem najedemo i ogrijemo. Uslijedio je pokret. U noći smo prešli rijeku Plivu i prošli kroz Jajce, a zatim preko sela Šibenica, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši do napada na Siprage i Turbe 24. XII 1942. godine. Jurnuli smo iz pokreta sa Vlašića i borba je trajala kratko. Poslije zauzeća Turbeta oko Nove 1943. godine vršimo akcije na Busovaču, Vranduk i Nemilu. Moja četa se smjestila u selo Duboka, odatle vršimo više puta prepade u pravcu Gornjeg Vakufa i tvornice šibica Dolac kod Travnika. Tu smo bivakovali oko mjesec dana, što nam je dobro došlo da se odmorimo i očistimo i da snažnije krenemo u odlučne bitke za oslobođenje Gornjeg Vakufa, Prozora i u žestoke okršaje na Crnom vrhu za spas ranjenika prilikom prijelaza preko Neretve.

GLAZBARI U STROJU BRIGADE I DIVIZIJE

Ivo Bogavčić i Ivan Uvodić Ciko

Sa pripremama za formiranje Prve dalmatinske brigade teklo je i osnivanje njene glazbe. U jedinicama koje će ući u sastav brigade bilo je nekoliko desetina boraca, koji su kao amateri nekad svirali poglavito u seoskim muzikama. Najveća grupa bila je iz Klis-Kose.

Tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPH za Dalmaciju Drago Gizdić pozvao je sa položaja Ivana Uvodića Ciku da bi ga uključio u pripreme za osnivanje brigadne glazbe. Pošto je Uvodić prije dolaska u partizane bio član odbora muzike u Klis-Kosi i znao gdje su instrumenti skriveni, on je uputio poruku sekretara komiteta predsjedniku muzike Anti Dadiću, koju je Dadić u potpunosti izvršio. Tako su već 13. kolovoza 1942. godine instrumenti i sav muzički pribor, kao i Čikova klavir-harmonika prebačeni na oslobođeni teritorij.

Iz jedinica IV operativne zone odmah su povučeni muzičari, (bilo ih je najviše iz bataljona »Ante Jonić« i »Tadija Anušić«) i upućeni u oslobođeno Livno. Sakupilo nas je oko 30. Smjestili smo se u zgradi osnovne škole, a hranili smo se u prolaznoj kuhinji. Nakon nekoliko dana, jednog predvečerja, partizanska glazba je promarširala kroz Livno u taktu marševa, oduševljeno pozdravljena od naroda i vojske.

Dužnost kapelnika povjerena je Josipu Kataliniću Bepu, koji je prije rata vodio omiški orkestar, a za partijsko-političkog rukovodioca postavljen je Ivan Uvodić Ciko. Nakon stručne provjere ostali su u muzici samo oni drugovi koji su znali svirati »na prvi

pogled« (a prima vista) i dobro čitati note, jer nije bilo vremena a ni mogućnosti da nekoga tko to ne zna učimo iz početka. Većina je znala napamet marševe »Narodni kmokov«, »Domovina«, »Starčević«, »Marjane, Marjane«, pa smo to mogli svirati i noću. Priornuli smo uvježbavanju »Internationale« i »Marseljeze«, a kapelnik Bepo je neumorno »pretakao« u note poznate partizanske pjesme.

Dan prije svečane predaje zastave Prvoj dalmatinskoj brigadi došli smo u selo Vidoše. Svirali smo neprekidno i to je bila velika radost i za nas i za one koji su nas slušali. Sutradan, 20. rujna 1942, stupili smo u stroj prve brigade naroda Dalmacije, oduševljeno pozdravljeni od boraca i rukovodilaca.

Drug Karlo Katalinić, flogornista zasvirao je »mirno« u trenutku kad se ispred brigade pojavio Stab IV operativne zone s Vickom Krstulovićem na čelu. Nakon raporta komandanta brigade Pere Četkovića intonirana je »Internacionala«, a potom i »Marseljeza«. Na toj svečanosti u stroju brigade glazbe bili su Josip Katalinić Bepo, kapelnik, iz Omiša, Ivan Uvodić Ciko, politički komesar, iz Klis-Kose, Ivo Bogavčić iz Rogoznice, Ivan Bubić Bučo iz Klis-Kose (poginuo poslije Sutjeske), Miro Gabrić iz Suvača kraj Sinja, Vice Grabner iz Makarske, Karlo Katalinić iz Omiša, Krešo Katalinić iz Omiša (poginuo na Sutjesci), Drago Milanović Čika iz Rupotina kraj Solina, Ante Mileta iz Rogoznice, Boško Mogić iz Splita, Marin Perković Rižina iz Klis-Kose, Petar Pović iz Donjih Kaštela, Gajo Rafaneli iz Makarske, Ante Subašić iz Klis-Kose, Ivan Tomić Bakalarić iz Visa, Andrija Uvodić iz Klis-Kose, Ante Uvodić Doktor iz Klis-Kose, Ante Uvodić iz Klis-Kose, Milan Uvodić iz Klis-Kose (poginuo na Sutjesci) i Vicenco Uvodić iz Klis-Kose.

U ovom sastavu započela je djelovati brigadna muzika, mada nam je nedostajalo još nekoliko važnih instrumenata da bismo bili kompletni. Kad smo ih nakon par mjeseci dobili, priključili su nam se i ovi muzičari: Vinko Bralić iz Majdana kraj Solina, Franje Bubić iz Klis-Kose (poginuo kao komandir čete na Kninu), Ante Kuljiš Zižica iz Visa (poginuo na Korčuli), Martin Lubin iz Sinja, Bogdan Tomšić iz Selca na Braču i Kaja Uvodić Kajić iz Klis-Kose (poginuo na Klisu, u rujnu 1943).

S ovako brojnim i kvalitetnim sastavom bili smo spremni da izvedemo svaku kompoziciju. Među muzičarima ubrzo je osnovana i diletantska grupa, koja je nastupala na svim priredbama, izvo-

dila skečeve, horske i solo pjesme i tako unosila dodatno raspoloženje među partizanima i narodom. U ovoj grupi isticali su se svojim smislom Milan Uvodić, Vinko Barić, Ivan Bubić, Vicenco Uvodić i drugi.

U Livnu, Vidošima i okolnim selima zadržali smo se oko dva i pol mjeseca. Cesto smo išli svirati na razne zborove. Zalazili smo u sela u kojima ljudi nikad nisu vidjeli ni čuli muziku. Tako je bilo i u Uništima, kad smo nastupili na svečanosti prilikom formiranja Druge dalmatinske udarne brigade, 3. listopada 1942. godine.

Prilikom marša do Uništa i na povratku kroz Livanjsko polje zastali bismo u svakom selu i ponešto zasvirali. Bili smo iznenađeni kakav smo utisak izazvali. Seljaci su se takmičili tko će nas bolje primiti i počastiti.

U Livnu smo ostali sve do 23. listopada 1942, kada smo se zajedno s našom brigadom prebacili u Glamoč. Kasno u noć došli smo u mračnu varošicu i smjestili se u prostorije škole. Već u rano jutro probudili su nas neprijateljski avioni. U nekoliko navrata istresli su svoj smrtonosni teret. U prvi mah nismo ni bili svjesni opasnosti, jer su neki od nas znatiželjno promatrali avione i njihov napad, ali kad je jedna bomba pala nedaleko škole i veći geler razbio prag na ulaznim vratima, prošla ih je volja da se prave hladnokrvni, pa su se i oni sklonili.

Odmah nakon bombardiranja dobili smo naređenje da se povučemo u jedno od okolnih sela, mislimo da je to bilo Vidimlje. Iz tog sela išli smo svakodnevno do Koričina, gdje su borci koji nisu bili na položajima uvježbavali paradni korak, pripremajući se za 7. studenog — proslavu 25. godišnjice oktobarske revolucije. Mi smo tada nastupali i uvježbavali jedinice kako da drže takt, svirajući svečani marš. U tome bi nas često ometala neprijateljska artiljerija. Cim bi se oglasili topovi i minobacači, mi bismo se sklanjali, da bi poslije završenog napada nastavili uvježbavanjem. Obično bi jedan bataljon držao položaj i bio osiguranje, a drugi bi uvježbavao korak.

Sedmog studenog opet smo došli u Glamoč. Hladna kiša pratila nas je cijeli dan. Promarširali smo kroz varošicu svirajući koračnice. Narod je izlazio na ulice da nas pozdravi. Zaustavili smo se na jednoj širini, gdje su se već počele postrojavati brigade i to naša Prva dalmatinska, Peta crnogorska i Deseta hercegovačka.

Potom je održana smotra i narodni zbor, na kojemu su govorili Sreten Zujević Crni, član Vrhovnog štaba i CK KPJ te Paško Romac, član politodjela naše brigade. Tih dana je formirana 3. udarna divizija, pa je i naša glazba dobila unapređenje — imenovana je divizijskom muzikom. Time su joj obaveze postale veće, jer je sada nastupala u jedinicama triju brigada. Gotovo da i nije bilo dana da muzičari nisu bili zauzeti.

U sastavu divizije stigli smo u područje Jajca. Mukotrpan put prešli smo od Glamočkog polja do Pribelja, Draganića i Šipova. Na tom ledenom maršu preko Hrbeljine i Vitoroga muzičare je brinulo kako da očuvaju instrumente i oružje. Na sastancima i prenoćištima muzičari su bili uključeni u stražarsku službu. Za vrijeme žestokih borbi za Jajce muzičari su s puškom u ruci vršili zadatke obezbjeđenja, a jedan dio je bio u jedinici koja je prenosila ranjenike preko rijeke Plive do divizijskog previjališta. Oslobođenjem Jajca cijela se glazba našla na okupu. Nastupa je bilo napretek. Prolazili smo ulicama gradića, svirajući koračnice. Pred večer smo održali koncert i prikazali nekoliko skečeva. Slijedećih dana bili smo zaduženi da dijelimo sol iz tvornice seljacima, koji su stigli brojnim karavanima iz šire okoline da preuzmu u to vrijeme taj dragocjeni teret i začim.

Limena glazba djelovala je u oslobođenom Jajcu sve do povlačenja iz grada. Iz tog vremena ostao nam je u sjećanju događaj koji se sretno završio. Dok su se jedinice 3. divizije povlačile iz Jajca pred nadmoćnim njemačkim udarom, vraćali smo se iz Mrkonjić-Grada, gdje smo tog dana nastupali. Ne znajući za njemački napad u mrkloj noći zamalo smo naletjeli na Nijemce. Srećom, čuli smo tenkove, a jedan seljak nas je sreo i obavijestio o našem povlačenju iz Jajca. U štabu divizije bili su zabrinuti za našu sudbinu. Obradovali su se kad su nas vidjeli u Mrkonjić-Gradu, gdje smo se sretno povukli. Tu je muzika dobila zadatak da prebaci 12 teških ranjenika do Mliništa. Nakon izvršenog zadatka stigli smo u Gornji i Donji Bešpelj, odakle su produžili u selo Jankovići, a potom u Skender-Vakuf, gdje je bila 5. crnogorska brigada. U njenim redovima smo ostali sve do prvih dana siječnja 1943. godine, kada smo se rastali poslije napornog marša od Skender-Vakufa do sela Voljevci, u blizini Prozora, koji je trajao 56 sati neprekidno!

Iz Skender-Vakufa smo odlazili u obližnja mjesta. Krajem prosinca 1942, u Kotor-Varošu održali smo priredbu s plesom. Kad je odbornik najavio prisutnima da će partizanski glazbari biti njihovi gosti i da im valja osigurati pristojan smještaj i prehranu, nastalo je pravo takmičenje tko će nas bolje primiti i ugostiti.

Nova godina 1943. malo se po čemu razlikovala od običnog dana. Premda je bila jaka studen, već izrana došli smo u Štab 5. crnogorske brigade. Odsvirali smo nekoliko partizanskih koračnica kao pozdrav Štabu i borcima te proslavljene brigade. Borci i stariješine su bili oduševljeni, posebno njihov komandant, već tada čuveni heroj Sava Kovačević. Igrala su se crnogorska kola, i pjevale pjesme. Radovali smo se skupa s Crnogorcima. Komandant Sava bio je vrlo pažljiv prema muzičarima i uvijek je nastojao da im osigura što bolji smještaj i dovoljno hrane.

Još nam se instrumenti nisu bih ni ohladili kad smo pohitali u divizijsku bolnicu. Teškim ranjenicima, bolesnicima i bolničkom osoblju svirkom smo čestitali novu godinu. Svi su se radovao našem posjetu. Za trenutak su se zaboravile rane, neimaština, hladnoća i težina borbe. Taj osjećaj je vrijedio i za muzičare, jer i oni su često nastupali iscrpljeni, promrzli i gladni. Oduševljenje s kojim su borci i narod dočekivali i pratili nastupe davalo nam je podstreka da izdržimo sva iskušenja. Nastupalo se najčešće na otvorenom. Znalo je biti tako hladno da je ton bilo teško izvoditi, pa je dugo trebalo puhati dok bi se instrument zagrijao vlastitim dahom.

Početak četvrte ofenzive muzika je s ostalim jedinicama 3. udarne divizije napustila Skender-Vakuf i dugim maršem se uputila preko bosanskih planina prema Prozoru. Umorni i gladni, iscrpljeni od hladnoće i danonoćnog marširanja, muzičari su jedva dočekali da stignu na odredište, u selo Fonir. Svatko je poželio da nešto pojede. Tada se kuhao pasulj i kozje meso. Obrok nije bio ni dopola skuhan, kad je data uzbuna i naređenje za pokret. Kuhari su bacili hranu iz kazana, da bi ih naprtili na konje, a oni najgladniji su navalili da napune svoje porcije. To ih je skupo koštalo, jer su danima patili od proljeva.

U mjestima, gdje su se nalazile naše jedinice pripremajući bitku na Prozor, muzičari su svakodnevno nastupali, kao na pri-

mjer, u selima Domrkama, Duga, Seoca, Gračanica, Višnjevica, Voljevci i drugim. Svugdje smo doživjeli izvanredan uspjeh. Tada je drug Vlado Segrt, komandant 10. hercegovačke brigade, rekao da je muzika više približila narod partizanima nego sva ostala propaganda. Razumije se da se na muzičkim priredbama najviše okupljala omladina, da je ona prenosila mladenačkim žarom sve što je vidjela i čula. Omladina je bila naš najbolji propagandist.

Prije prelaska Neretve opet smo došli u sastav Prve dalmatinske brigade. Ali u tim danima bitke za ranjenike nije bilo mnogo vremena za svirku. Muzičari su ipak održali zabavu s plesom u Ostrošcu (u blizini mosta kojim će uskoro prijeći na drugu stranu rijeke), u gostionici »Lovac«. Za vrijeme zabave na vratima su zastali za trenutak neki članovi Vrhovnog štaba i sam. drug Tito. Ne bismo ni znali tko su ti rukovodioci, koji su zastali u prolazu da vide tko se to veseli, da nas na njih nije upozorio naš kapelnik Bepo.

Poslije prelaska Neretve držali smo u sastavu Prve dalmatinske položaje prema Konjicu. Potom smo se uputili preko ledenog Prenja, bespućima obavijenim smrznutim snijegom i ledom. Na tom putu sreli smo se s Mošom Pijadom, popularnim Čika-Jankom, koji nam je preporučio da čuvamo instrumente, rekavši da oni u mnogim prilikama mogu biti jači od oružja. Naši muzičari su hrabro podnosili ovaj marš. Pomagali su u prenošenju ranjenika. Na izvršenju tog zadatka poginuo je naš muzičar Vinko Barić. Uskoro smo izgubili i muzičara Petra Povića, koji je umro od tifusa. U selu Kljune priključili smo se 10. hercegovačkoj brigadi i na njenom čelu ponosno smo umarširali u oslobođeno Nevesinje. Tu su nam se priključila dvojica drugova muzičara, Zagrepčana, koji su do tada bili pri Kazalištu narodnog oslobođenja i to klarinetist Zvonko Cvijo i harmonikaš čijeg se imena, na žalost, više ne sjećamo.

U Nevesinjskom polju smrtno je ranjen Pero Četković, komandant 3. divizije. Poslije nekoliko dana sahranjen je u Kifinu Selu. Naša ga je muzika pratila na sahrani, svirala posmrtno marševe, a ponajviše »Lenjinov posmrtni marš«. Stari Tomo, otac komandanta Četkovića, posljednji se oprostio sa svojim sinom i nad rakom izgovorio ove riječi: »Ne žalim te kao otac sina, već te žalim kao borac borca i vojnog komandanta. Neka ti je laka zemlja«!

Gacko je od Nevesinja udaljeno oko 50 km. Za šest sati brzim i trčecim korakom stigli smo na vrijeme na početak jedne proslave. Sve slobodno vrijeme koristili smo za izučavanje novokomponiranih komada kao i za održavanje partijskih sastanaka. Često smo održavali teoretske sastanke, na kojima smo proučavali preštampane materijale, kao dvije glave Historije SSKP(b) a kasnije smo dobili još dvije glave: treću i četvrtu. Teoretske diskusije najbolje je vodio Josip Katalinić Bepo jer je on bio stari član KPJ i te je materijale proučavao u zatvorima stare Jugoslavije.

Pored svih teškoća i nedaća nije bilo ni jednog zadatka koji muzičari nisu izvršili i po cijenu vlastitog života. Vršili su obezbjeđenje škola, upućivani su u patrole, pomagali u nošenju ranjenika, i materijala itd. Zato su bih omiljeni kod svih boraca, rukovodilaca i stanovništva. Kuda god su prolazili širili su bratstvo i jedinstvo u pravom smislu te riječi. Muzičari su svojim nastupima mnogo pomogli da se partizanske jedinice sve više i više popunjavaju, kao i u formiranju novih jedinica. Prvog maja 1943. godine, muzika se nalazila u selu Smrječno na granici Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Tih je dana muzika održala veliku priredbu pod vedrim nebom u Bajevu Polju i to za borce i narod okolnih mjesta.

U to vrijeme borbe su se vodile oko Nikšića. Na planini Vojnik i Javorak zarobljeno je preko 600 talijanskih vojnika.

Polovicom svibnja 1943. godine otpočela je peta neprijateljska ofanziva.

U predjelu Nikolin Do osam je muzičara išlo u borbenu akciju s jedinicom 10. hercegovačke brigade. Tu je u borbi s Nijemcima bio teško ranjen u desni kuk muzičar Milan Uvodić. Njegovo je ranjavanje došlo u teškim trenucima, ali i ta je nesreća pokazala da muzičari mogu sve nedaće izdržati i podnijeti žrtve. Preko visećeg mosta nabujale Pive drug Kajo Uvodić na svojim je leđima prenio na drugu stranu ranjenika Milana Uvodića. Zatim smo ga nosili na nosilima preko Volujaka, Maglića, Vučeva, Sutjeske do Milin Klada gdje se dalje nije moglo. Milanu je bilo vrlo teško i govorio je: »Ubijte me, drugovi, sa mnom ne možete dalje. Dajte mi pušku, prekratit ću muke sam!«.

Tu smo dobili naređenje o rasterećenju svakog materijala. Sva stoka je poubijana. Morah smo ići dalje u proboj. Situacija je bila vrlo složena. Krenuli smo dalje sa puškom u ruci bez instrumenata

koje smo polomili. Teško nam je bilo rastati se od instrumenata, ali je to bila zapovijest i morali smo tako postupiti, naime, tako je nalagala situacija. Morali smo s puškom na juriš probijati se iz neprijateljskog obruča.

Bilo je veoma teško i neizvjesno, jer je toga jutra poginuo komandant naše 3. divizije Sava Kovačević. Oko 10 sati podišli smo u najvećoj tišini jednoj njemačkoj izvidnici i naglo jurnuli na nju, natjeravši je u bijeg. Odmah smo presjekli telefonske žice. Grupi koju je vodio Vlado Zečević upućen je kurir s porukom da odmah idu naprijed. Zajedno sa drugom Zečevićem prošla je grupa od pedeset boraca. Naša skupina produžila je pokret, dok su se druge grupe probijale borbom iz neprijateljskog obruča. Sutradan pred večer stigli smo na Vrbničke kolibe u sastav svoje matične brigade.

Tu na Sutješci ispisane su posljednje stranice ratnog dnevnika naše prve brigadne i divizijske muzike. U tim najtežim danima našeg oslobodilačkog rata muzika Prve dalmatinske brigade, odnosno 3. divizije, dala je svoj puni doprinos. Ona je snažno djelovala na borbeni moral partizana i naroda. Kroz brojne nastupe širila je istinu o našem oslobodilačkom i revolucionarnom pregnuću, razvijajući istodobno kod boraca i naroda smisao za kulturno-prosvjetnu djelatnost.

U toku NOR-a deset je naših muzičara poginulo. Od njih koji su ostali živi poslije Sutjeske, četrnaest glazbara ponovo se vratilo u Prvu dalmatinsku brigadu. Preživjeli borci-muzičari postali su vojni rukovodioci sa činovima od poručnika do pukovnika. Sedmorica su nosioci «Spomenice 1941.»

ft

U POLITODELU •

Paško Romac

U Prvu dalmatinsku došao sam onih dana kada je formirana u selu Vidošima kod Livna 1942. godine. Došao sam iz Prve proletherske, sa dužnosti političkog komesara 2. bataljona. Dok se Prva proletherska nalazila u oslobođenom Livnu mnogi njeni bataljonski kadrovi, pa i četni, razmešteni su u druge, novoformirane jedinice.

Prva proletherska bila je, u stvari, kadrovska brigada. Zato je stav CK KPJ bio da što više tih kadrova pošalje u druge brigade za brigadne i bataljonske rukovodioce. Prvo, da se pomogne tim brigadama iskusnijim rukovodiocima i drugo, da se ti ljudi izvuku iz direktnog streljačkog stroja u kojem su se morali nalaziti u Proletherskoj brigadi. Istina, rukovodiocima Proletherske brigade nije bilo baš milo što im se »utanjuje« brigada, odlaskom bataljonskih i četnih kadrova. Ni tim kadrovima nije bilo milo što napuštaju svoju brigadu sa kojom su već bili srasli i zavoleli je. Mada su išli, po pravilu, na više dužnosti, ipak su teško napuštali svoju Prolethersku brigadu. No, to je bila direktiva Centralnog komiteta i morala je važiti kako za štab brigade, tako i za nas ostale. Tako sam i ja došao u Prvu dalmatinsku brigadu.

U Štab Prve dalmatinske iz Prve proletherske, došlo nas je četvorica. Pera Cetković sa dužnosti komandanta 1. bataljona na dužnost komandanta Prve dalmatinske brigade. Vlado Ščekić sa dužnosti zamenika političkog komesara 1. bataljona za zamenika političkog komesara Prve dalmatinske. Risto Lekić sa dužnosti političkog komesara čete iz 1. bataljona na dužnost rukovodioca Po-

litodela Prve dalmatinske brigade i ja sa dužnosti političkog komesara 2. bataljona za člana Politodela Prva dalmatinske brigade.

Politodeli, to su bili faktički partijska odelenja koja su bila vezana za Centralni komitet KPJ. Politodel je bio odgovoran za svoj rad izravno Centralnom komitetu KPJ. Njemu je slao pismene izveštaje o svom radu i o partijskom, političkom, kulturnom i vojnom stanju u brigadi. Politodel se sastojao od tri člana.

Drug Risto Lekić je poginuo u čuvenoj bici na Pidrišu. Od tada pa do završetka 5. neprijateljske ofenzive Centralni komitet je mene imenovao za rukovodioca Politodela.

Kad smo se okupili u štabu Prve dalmatinske brigade u Vidošima, većina nas je bila iz Prve proleterske brigade. U štabu smo zatekli kao političkog komesara brigade druga Antu Kronju Čenču, zamenika komandanta brigade druga Marijana Bilića, dotadašnjeg komandanta Srednjodalmatinskog odreda i prekaljenog borca sa ratišta iz Spanije. Načelnik štaba bio je Rudolf Primorac, major iz stare jugoslovenske vojske. Takav je izgledao štab Prve dalmatinske brigade.

Politodel: Rista Lekić, rukovodilac, a članovi Paško Romac-Zdravko i Ivan Rubeša, koji je došao sa dužnosti komandira omladinske čete bataljona »Josip Jurčević«. Među članovima Politodela bila je blaga podela zaduženja. Lekić je bio zadužen za kulturno-prosvetni rad, ja sam bio više orijentisan na organizaciona pitanja partije u brigadi, a Ivan Rubeša za SKOJ i omladinu. Naglašavam, to je bila samo blaga podela. Obično smo išli pojedinačno u bataljone. Tada smo svi pratili i izučavali sve probleme. Kad smo se vraćali iz bataljona, obično smo održavali sastanke na kojima smo iznosili svoja zapažanja o svim pitanjima. Našim sednicama, po pravilu, prisustovavo je i partijski rukovodilac brigade Vlado Ščekić. Sa političkim komesarom i zamenikom političkog komesara, Politodel je održavao tesne veze. Ovo tim pre jer je Politodel ocenjivao i rad Štaba brigade. Svaki izveštaj Politodela koji je slat CK KPJ obavezno bi se davao na čitanje političkom komesaru brigade kao i njegovom zameniku. Isto tako politički komesar i njegov zamenik su davali Politodelu svoje izveštaje koji su slati CK KPJ. Politodel radio je u jedinicama vrlo intenzivno. Stalno smo se nalazili u jedinicama a manje u Štabu brigade. Neću preterati ako kažem da je naš Politodel za kratko vreme

stekao dobar ugled u jedinicama i to ne samo zbog toga što je to bio organ CK KPJ nego zbog njegovog neprekidnog rada u jedinicama.

Istini za volju treba reći da smo u borcima Prve dalmatinske našli povoljne saradnike za partijski, politički i kulturni rad. To su bili mladi ljudi sa ostrva, dalmatinskog primorja, Bukovice, Kninske i Sinjske krajine, Biokova i vrgoračkog kraja. Svi su oni već bili, neki manje, neki više u odredima kao borci i starešine. U brigadu su došli sa određenim borbenim iskustvom. No, kao i mnogi drugi borci naših jedinica, bili su željni političkog rada. (Ovo tim pre što su to bili borci sa ostrva i dalmatinske obale. U tim krajevima nije bilo ni ustaša ni četnika. Politička usmerenost boraca bila je antifašistička, jer je naša Partija imala veliki ugled kod naroda toga kraja.) Zato je među tim mladim borcima bila milina politički raditi. Upijali su kao što se udiše čist vazduh sve ono što su im politički i partijski radnici govorili. Ta brigada se ubrzo proslavila svojom borbenošću i političkom izgrađenošću. Skoro da je svaki borac postao neke vrste ambasadora naše Partije kod naroda kuda je brigada prolazila vršeći svoje borbene zadatke. Ubrzo se svaki borac toliko politički osposobio da je bio u stanju tumačiti politiku narodnooslobodilačkog rata.

U borbama kod Prozora u 4. neprijateljskoj ofanzivi Prva dalmatinska je pokazala i nekim iskusnijim brigadama, kako se treba boriti. Za te borbe oko Prozora dobila je i priznanje od svog vrhovnog komandanta druga Tita. Pred napad na Prozor Tito se nalazio u neposrednoj blizini (u manastiru Sćitu). Njegova naredba je glasila: »Prozor mora pasti! Tu naredbu su članovi Politodela sa partijskim članstvom tako razradili da je partijsko članstvo u četama i nečlanove Partije diglo u borbeni poklič: »Prozor mora pasti«. Nije bilo ni jednog borca koji nije znao značaj naredbe druga Tita. Svi su znali da je Prozor na putu kojim mora da prođe četiri hiljade ranjenika i teških bolesnika. Zato su borci Prve dalmatinske brigade jurišali na italijanske bunkere kao omađijani. Tako je naša brigada u silovitom naletu već prve noći saterala Italijane iz bunkera u grad.

To što je Prva dalmatinska ispunila tako besprekorno zadatak napada na Prozor, ima se, pored ostalog, zahvaliti partijskom rukovodstvu brigade i posebno Politodelu, koji su pripremili par-

tijsko članstvo na najteže. Razrađena je naredba druga Tita sa svakim borcem. Borci Prve dalmatinske brigade smatrali su za svoju čast i ponos što se bore za realizaciju naredbe svog Vrhovnog komandanta, kojeg su posebno voleli i poštovali. A tih dana su ga gledali i u neposrednoj blizini. Znao je drug Tito psihologiju boraca da baš u tim teškim trenucima treba biti što bliže borcima.

Iz ovog kratkog napisa, mislim da se može steći jasna slika o tome kakva je bila funkcija Politodela. Uveren sam da su oni tu svoju funkciju savesno ispunili i da su opravdali poverenje našeg Centralnog komiteta KPJ.

BOSI NA POLOŽAJU, MARŠU I JURIŠU

Ante

Zivković

Poslije formiranja brigade rujna 1942. godine i borbi oko Duvna, Šujice i Livna mi mladi borci iz Dalmacije neobično smo bili počašćeni kada smo 9. studenog slusali naredbu Vrhovnog komandanta o formiranju 3. udarne divizije i ulasku naše brigade u njen sastav.

Desetak dana odmaramo u selima oko Glamoča. Mjesec studeni već je donio pravu zimu. Snijeg je i vijavica — a mi borci 1. dalmatinske, mahom još dječaci, skoro bez tople odjeće i obuće. S obala sunčanog Jadrana otišli smo u ljeto, malo znajući o surovoj zimi u Bosni.

Odmor je završen. Još nekoliko dana ranije vojnički »telefon« javlja da nam slijedi dug i teški marš. Znali smo, to za sobom povlači i teške borbe. I poče marš nama nepoznatim planinama po dubokom snijegu i još većem vjetru. Mali nas je broj imao šinjele ili kapute, a samo sretni pojedinci cipele. Većina je ogrnuta sukancima, koje smo ponijeli od kuće.

Napokon doznajemo da napadamo Jajce zajedno s 1. proleter-skom divizijom. Bili smo svi oduševljeni. Borit ćemo se i vidjeti proletere, o čijim smo borbama i herojstvu mnogo slušali. Stižemo u selo Pribelj. Prvi odmor na ovom teškom putu. Dosta drugova ima premrzlih. Čujemo da kod stanovništva ima pojava tifusa. Malo, raštrkano selo, nešto kuća popaljeno — pod snijegom i vijavicom čini se kao da je negdje na sjevernom polu. Birati se nije moglo, drugih naselja u blizini nije bilo. Do kraja smo iscrpljeni marširajući čitav dan. Rukovodioci traže bilo kakav smještaj.

Prije odlaska od Glamoča većina nas je dobila opanke od sirove volujske kože, sa nekoliko oputa kako bi ih mogli privezati uz noge. Dosta nas je dobilo čakšire od grubog platna. Donjeg rublja nije bilo ni za lijek. Snijeg i vijavica, marširanje čitavog dana učiniše svoje. Raskvašeni opanci mnogima su ostali u dubokom snijegu. Druge nije bilo, marširati se moralo bos, u čarapama ili u kojekakvim krpama. Kako dalje bos, bila je misao koje je mučila nas borce a još više naše rukovodioce u četi i bataljonu. Četni ekonom Vinko Hrabar pronađe nekoliko pari opanaka kod seljaka. Odluka je čete da se dadu puškomitraljescima. Dakle, ni to nije riješilo bosotinju naše čete. Nigdje ničega a moralo se ratovati, boriti i marširati. Od goveda zaklanog za večeru, negdje oko pola noći, dijeli se bosima borcima po komad sirove kože od kojih oni prave »opanke«. Uz asistenciju pribeljskih seljaka preko noći mnogi od nas dođu do eto, takve obuće. Prekida marša ne može biti. Vodnik našeg voda Stipe Ban šeretski nas hrabri i govori: »Drugovi! U Jajcu ima mnogo Nijemaca i na njima fine čizmice na patent, samo otvoriš i obuješ. Ali, moramo ih napasti i oduzeti.«

Selo Ljojići i Volari bila je naša posljednja stanica pred napad na Jajce. Vrše se vojne i političke pripreme za napad. Većina nas dobiva bijela maskirna odijela, tj. bijele košulje, spavaćice i si. Komandiri uče da se moramo što bliže privući neprijatelju, moramo ga na svaki način iznenaditi. Iznenadenje je bilo naš najveći adut u napadu na utvrđenog neprijatelja u 42 bunkera od čvrstog materijala. Čusine koju smo napali (1. bataljon brigade) bila je najutvrđenija, ona je predstavljala kičmu obrane Jajca. U sastavu ustaša i domobrana, borili su se ovdje i Nijemci.

•,;<,... KRENULI SMO NA CUSINE , . /•' ,

Snijeg je i dalje padao. Uveče 24. studenog bio je mrak, snijeg dubok preko jedan metar. U tamnoj noći spustila se gusta magla. Da nije bjeline snijega ne bi se vidio prst pred okom. Dolazimo ispod Cusine na polazne položaje. Vraški je zima. Stranputicom, niz kosinu, udolja i velike nanose snijega spuštah smo se do polaznih položaja. Davno je već mrak. Čekamo početak napada naše

artiljerije. Točno u 20 sati i noćnu tišinu naruši hitac iz brdskog topa 3. divizije. Po prvi put gledam kako tuče naša partizanska artiljerija. Sretni smo, pomaže nas naša artiljerija! Mislim, kako bi bilo da smo imali topova, više mitraljeza nad Šujicom, kada su nas ustaše u masama napadali a mi se morali povlačiti. Počeo je zatim juriš 1. čete 1. bataljona u kojem sam se nalazio.

Naše prve juriše neprijatelj dočekuje oštrom vatrom. Puzimo po zaleđenom snijegu. Bez rukavica, prsti se lijepe za pušku. Snijeg ulazi u rukave i topi se. Iz bunkera dovikuju ustaše i domobrani: »21-va muslimanska ovdje, majku vam partizansku!« Upućuju i druge kojekakve psovke i pogrde na naš račun.

U četi je već nekoliko mrtvih i ranjenih. Drugarice, borac Ljubica Boban i bolničarka Milka Rakov ne zaostaju iza stroja. Dapače, Ljubica istom mjerom dobacuje grdne fašistima.

Oko pola noći dobro smo se približili žičanim preprekama koje su opasivale neprijateljske bunkere. Istrošili smo bombe a pri kraju je i municija. Odnekud se stvori popuna sa municijom i bombama. Vidimo da su Čusine čvrst orah. Nisu pale na prepad kako smo računali. Treba da se borimo za svaki metar. U žizi borbe nitko više ne osjeća studen. Najteže je što je neprijateljska vatra ubitačna. »Šarci« brišu svaki metar prostora ispred nas. Jasno se čuju njemačke komande kod mitraljeza i minobacača. Domobrani stalno psuju. Njihova psovka sada je nekako rastrgana, reklo bi se očajnička. Bližio se kraj kada će ona nestati i izdajice stići zaslužena kazna.

Svi, koji imamo bijela odijela, na komandu puzimo naprijed, ne otvarajući vatru. Probijamo se ispod žice, neki prelaziše uz pomoć pokrivača koje su za tu svrhu ponijeli. Puzanje do prvih bunkera trajalo je čitavu vječnost. Desno od nas jurišaju Bosanci bataljona »Vaso Pelagić«.

Davno je prošla ponoć. Približavamo se prvim bunkerima. Prve bombe po njima i neprijatelj se povlači u drugu liniju bunkera. Postaje mu »gusto«. Malo kasnije na pravcu naše čete padaju i prvi bunker. U povlačenju neprijatelj pali barake u kojima je stanovao. U barakama je bilo dosta municije. U već rasplamsanoj vatri eksplodiraju bombe i puščana municija. U ruke nam padaju prvi zarobljenici. Gazimo u mraku i dimu od požara po mrtvim fašistima. Zora je bila na pomolu. Još nekoliko juriša i

otpor na Ćusinama bio je skršen. Osvajanje grada bilo je osigurano. Komandir Ćete Pero Bjelobrk doziva komandire vodova. Izdaje naredenje da se okupe vodovi. Na vrhu Ćusine se prebrojavamo. Vremena nema, mora se dalje. Komandir Ćete, komandirima vodova izdaje nove zadatke za produŹavanje nadiranja u grad.

Skoro deset sati puzali smo i proboravili na snijegu dok smo zauzeli Ćusine. Bilo je to do sada jedno od najvećih vatrenih krštenja i veliko iskustvo u borbama zimi. Dokazali smo da su ideje i volja jaći od bilo kakve zime, vijavice i snijega. U noćasnoj borbi 1. dalmatinska, a osobito naš 1. bataljon, imala je jedan od najteŹih zadataka, kojeg smo evo do Ćusine Ćasno izvršili. Nije ni Ćudo Źto smo poslije oslobođenja grada dobili pohvalu vrhovnog komandanta druga Tita.

PROBOJ IZ OBRUĆA

Par dana zadržali smo se u oslobođenom Jajcu. Narod iz obliŹnjih sela navalio u tvornicu karbida po industrijsku sol. Kako jadan i ne bi kada se već mjesecima osolio nije. Kolone konja, volovskih zaprega izvlaćile su sol tih dana u ova sela. Iako je Jajce oslobođeno neprijatelj se time nije mirio. Prikuplja oko 6.000 vojnika i napada naše jedinice oko Jajca. Od 5. prosinca brigada vodi Źestoke borbe s Nijemcima na pravcu Turbe — Jajce kojega smo zatvarah. Marširalo se i borilo. Bile su to ogorćene i Źestoke borbe već iscrpljenih, gladnih i promrzlih boraca. Sada se u ovim borbama susrećemo s novom taktikom i jedinicama neprijatelja.

Nijemci u napadima na nas upotrebljavaju skijaše. Pred Źestokim nasrtajima povlaćimo se na obronke planine Vlašić. Magla i snijeg naši su vjerni pratiodi. Neprijatelj, koji je bio vrlo pokretljiv uspijeva opkoliti naš 1. bataljon. Cijeloga idućeg dana vodimo borbu u okruŹenju, koja je trajala dugo u noć. Nijemci nas prate u stopu. Ništa ne jedemo dva dana. Źeđ gasimo snijegom. Fašiste na daskama« doćekujemo preciznom vatrom i na-

nosimo im dosta gubitaka. Slaba je vidljivost i borba se vodi na bliskim odstojanjima.

Obruč se oko bataljona sve više stezao. Zbog velikih gubitaka Švabe su sve agresivnije. Četvrtog prosinca poslije podne navališe na položaje 1. i 2. čete. Nijemci su bili pred nama, njihovu izvidnicu vidimo na stotinjak metara. Dočekujemo ih plotunskom vatrom. Odbijanje njihova napada najviše moramo zahvaliti puškomitrajescima Ivanu Guvi i Dani Celebiću. Poslije prvih rafala iz Guvina puškomitraljeza desetak puta se čuo nervozan glas nje-mačkog starješine »sanitet-forvec« ... Švabe stadoše. Krenuli smo na juriš da spriječimo neprijatelja u njegovoj čvrstoj namjeri da nas opkoli i uništi. Znali smo da nam visovi planine Vlašić nisu spas — dalje od njih ne bismo mogli.

Ali se Švabo nije dao. Njegova namjera bila je čvrsta. Nešto dalje od nas — sada na pristojnom odstojanju zauzeo je položaje u namjeri da prenoći. Ovom prilikom »posjet-« našim položajima platio je sa 17 mrtvih koje smo u kontrajurišu izbrojili. Nije ni mrtve uspio odnijeti.

Poslije pada mraka ustremiše se Nijemci na nas kao bijesni psi. Obruč u noći sve više se stezao. Borcima je saopćena odluka štaba bataljona da se moramo izvući iz obruča. Od svakog je traženo maksimum napora i hladnokrvnosti kod izvlačenja.

Dobro smo znali što će to značiti za spas bataljona. Zaslugom dobrog komandovanja, posebno komandanta bataljona Dimitrija Zeke Vojvodića, ostalih komandi i rukovodilaca, te poznate čvrste discipline koja je u dosadašnjim borbama izgrađena u našim četama — uspjeli smo da se po svim pravilima borbe uspijemo »odlijepiti« od neprijatelja.

Proboj je započeo oko pola noći teško prolaznim terenom, strmim, preko šume isprepletene starim oborenim drvećem što je posebno otežavalo kretanje. Teško je sada nakon toliko godina opisivati kako smo se te noći probijali. Više se padalo, klizalo, prevrtalo i »letjelo« nego išlo uspravno. Niz strme padine, koje je led pretvorio u ledene litice, drukčije se i nije moglo.

U dane ovih borbi 1. dalmatinske brigade živjeli smo pod nizom dojmova koji su se zbili. Svima nam je najteže pao gubitak

komandanta brigade Marijana Bilica, radnika iz Civljana kod Vrlike. Sjećam se da je prije pogibije posjetio položaj naše 1. i 2. čete. Borba je bila u toku. Ovaj hrabri revolucionar iz rovova Španjolske, dolazeći do nas, nije se sklanjao. Mislim da ga je Guvo upozoravao da se čuva. Isto tako iborci su bili oduševljeni s herojskim otporom štaba 1. bataljona u upravnoj tvorničkoj zgradi u Jajcu i suosjećali s onima koji su u toj neravnoj borbi poginuli.

Iza toga, po najvećoj zimi nižu se borbe za borbom. Već za novu godinu napadamo Busovaču, rušimo prugu za Sarajevo, napadamo Vitez i Turbe. Borbe su se sve više usmjeravale prema Gornjem Vakufu. Oko polovine siječnja bili smo u selu Koričani kraj Turbeta po drugi put. Narod je iz sela iselio. Poslije dnevnog marša po snijegu i velikoj hladnoći, željni da se odmorimo i osušimo obuću ušli smo u napuštene kuće. U selu je vladala prava pustoš, odvedena je i stoka. Naša četa razmjestila se u nekoliko kuća. Naložili smo vatre i počeli se sušiti. Tek što se vatra razgorjela i borci skinuli opanke i čarape, cijelo selo i bataljon u njemu »pokriveni« su artiljerijskom vatrom njemačkog ili ustaškog divizionara. Vjerojatno, prateći naš pokret sa isturenih osmatračnica cijenio je neprijatelj da ćemo se razmjestiti u okvirima dometa njegovih oruđa, zato nas nije ni ometao dok smo ulazili i prilazili selu.

Prvi plotun našao nas je u kućama i bose. U prvi mah učinilo nam se da smo napadnuti ručnim bombama. Dubok snijeg u kojem su eksplodirala artiljerijska zrna i jaka hladnoća činili su ove eksplozije tupe, kao ručne bombe. Poslije prvih plotuna hvatamo oružje i municiju, istrčavamo iz kuća na snijeg i zauzimamo položaje na okolnim brdima. Temperatura je sigurno bila od -16 do -18°C . Noge su nam bile bose, crvene od mraza. Snijeg na vrhu zaleđen, ali ne toliko da te izdrži na zamrzloj kori. Upadamo do pola koljena i na tim mjestima led je izderao kožu. Neprijatelj uporno gađa. Stipe Ban, Petar Jelićin i moj desetar Ante Bašić opominju borce da sa snijegom što više trljamo bose noge. Mnogi su iskidali dijelove bluže i zavili noge. Neprijatelj je uporno gađao selo. Pogođena je kuhinja 1. čete. Nismo znali što je s kuharima. Čekamo na položaju da li će se pojaviti neprijateljska pješadija.

Imali smo sreću, nisu dolazili. Blizu dva sata trajala je ovakva za nas teška situacija. Gubitaka od neprijateljskih zrna nismo imali. Ah, zato smo mnogi zapamtili ovu zimu i događaj. Mnogima se poprištile noge od mraza. Kao da su vrelom vodom opečene. Hodao sam takvim nogama petnaestak dana. Referent saniteta Prijić nije imao nikakvih lijekova. Negdje kod Lašve izliječi me jedan stari domaćin Musliman davši mi slanog kajmaka da s tim namažem promrzline. Ovaj narodni lijek izliječio me za par dana.

BORBA ZA JAJCE

Branko

Bakotić

Prilikom napada na Jajce naš 1. bataljon bio je određen na pravcu glavnog udara. Još se nije bilo smrklo kada su od većeg broja dobrovoljaca određeni bombaši. Dobili su maskirne bijele ogrtače i više ručnih bombi koje su prikupljene od drugih boraca.

Smračilo se. Bombaši su krenuli, a za njima čete bataljona. Nalazio sam se u prednjem dijelu kolone. Kada smo bili u kotlinici u podnožju brda Ćusine, prekinula se veza u našoj koloni. Pola naše čete predvođene komandirrom Petrom Bjelobrkom nastavilo je marš za izvršenje zadatka.

Iz pokreta razvili smo se u strijelce. Pravac kretanja bio je jasan. Noć je bila mračna, osvijetljena bjelinom snijega, a u orijentaciji su nam pomagale i eksplozije bombi i vatra raznog pješadijskog oružja.

Uspinjali smo se ka neprijatelju, uglavnom puzeći, ne otvarajući vatru.

Stigao je i drugi dio prekinute kolone.

Borba je dostizala vrhunac. Na grebenu Ćusine je tutnjalo.

Neprijatelj se grčevito branio, sijući smrt pred svojim utvrđenjima. Očekivali su nas. Bili su dobro pripremljeni. U svojim brojnim utverdama imali su veću zalihu defanzivnih bombi, pripremljenih za najbržu upotrebu.

Na samom početku okršaja imali smo dosta mrtvih i ranjenih drugova.

Borba nije jenjavala. Da bi naša vatra bila efikasnija, trebali smo se što više približiti neprijatelju. Više nije bilo važno, da li

smo se nalazili raspoređeni u sastavu svoje desetine, voda ili čete ili izmiješani. Jedino nam je bio jasan naš cilj i zadatak. Morali smo protjerati Nijemce i njihove sluge sa Čusina. Najhrabriji i najiskusniji preuzimao je rukovođenje. Već smo bolje uočavali odakle neprijatelj sa grebena Čusine otvara vatru i tamo smo se oprezno nastavili uspinjati.

Nas četvorica boraca sačinjavali smo izdvojenu grupu i to: nepoznati borac, Marko Juretić i ja (svi 18—19 godišnjaci) i desetar Kaja Boban, koji je bio nešto stariji i rukovodio grupom.

Provukli smo se kroz bodljikavu prepreku. S unutrašnje strane žice zašli smo 10—15 metara i udaljili se jedan od drugoga desetak koraka. Krajnji desno bio je Marko, a krajnji lijevo bio je Kaja.

I ovdje smo se, kao i ranije, radi veze, povremeno šapatom javljali jedan drugom. To je omogućavalo zajedničko nastupanje i davalo sigurnost u slučaju pomoći.

Privukli smo se blizu bunkera. Vidimo plamičke rafala neprijateljskog automatskog oružja. Kod sebe nismo imali bombi, jer smo ih sve dali našim drugovima bombašima na polaznom položaju.

Jedino smo imali puške iz kojih smo otvarali vatru. Čim nas je neprijatelj primijetio u svojoj neposrednoj blizini, otvorio je snažnu vatru po prostoru gdje smo se nalazili, nasumce bacajući bombe.

Žestoka neprijateljska vatra nas je ušutkala i prikovala uz snijeg. Neprijatelj je imao punu inicijativu. Ostati neaktivan značilo bi propast. Još gore bi na tom položaju bilo kada bi se počeli povlačiti. Nismo imali kud. Ili neaktivan poginuti ili boreći se izginuti, ali s nadom da ostanemo živi i pobijedimo. Trebalo je da netko preuzme inicijativu. Tada se čuo gromki glas hrabrog desetara Kaje. Podstaknuo je našu snagu. Pokrenuli smo se i složno otvorili vatru iz pušaka po bunkeru, nastojeći gađati ona mjesta gdje se pojavljivao bljesak iz neprijateljskog oružja.

Nakon naše puščane vatre po utvrđi, preuzeli smo punu inicijativu. Činilo se da neprijatelja više nema.

Zovnuo sam druga Marka, ali se nije odazvao. Dopuzao sam do njega i našao ga smrtno ranjenog. O tome sam obavijestio Kaju. Tada se javio nepoznati borac iz naše grupe da je ranjen.

Bunker je utihnuo. Podigli smo se na noge. Kaja mi je dao zadatak da hitno prebacim ranjenika u bataljonsko previjalište, a on je ostao da obiđe napušteni bunker.

Ranjeni je drug mogao hodati. Uz moju pomoć preskočili smo žicu. Morali smo se pažljivo kretati i zaklanjati, jer je sa grebena Čusine neprijatelj još davao otpor. Tamo se razbuktavala žestoka borba, a uključeni su u napad još neki naši bataljoni.

Bataljonsko previjalište nalazilo se na dnu brda u jednom zaklonu. Tu sam ostavio ranjenika. U blizini previjališta, u zaklonu, nalazio se veći broj težih i lakših ranjenika, koji su očekivali evakuaciju.

Ponovno sam se vratio na greben Čusine. Jedino je još u krajnjem, nepristupačnom bunkeru neprijatelj davao ogorčen otpor. Mnogo je boraca bilo u streljačkom stroju. Tu je bio i komandant naše brigade, španjolski borac Marijan Bilić, koji je i sam sudjelovao u likvidaciji tog zadnjeg neprijateljskog uporišta na Čusinama. Naknadno smo saznali da je očajnički otpor u tom bunkeru davao njemački oficir.

Na Cusinama je zavladao mir.

Javljeno je da se borci prvog bataljona prikupe u podnožju brda.

Dok smo se još prikupljali, borac naše čete Mile Boljat vodio je prema nama zarobljenog neprijateljskog vojnika. Prilazeći glasno je stavio na znanje: »-Cokule su za Baku«. Mile ih je meni namijenio. S njim sam u četi bio posebno povezan, a dijelili smo zadnju »koru«. On je znao da imam vrlo lošu obuču. Bio je izuzetno hrabar. Mile je, kao bombaš, ovom prilikom upao u pozadinu neprijatelja i iz zasjede ubio jednog, a drugog neprijateljskog vojnika zarobio, kada su se povlačili sa Čusina.

Istodobno je naišao komesar brigade Ante Kronja Čenčo i obračavajući nam se glasno odao priznanje našem bataljonu za uspjeh u borbi na Cusinama.

DVA DANA U OSLOBOĐENOM JAJCU

Noć ranije vodili smo tešku borbu na Cusinama. Naime, Čusine — dominirajuću uzvisinu nad Jajcem, zauzeli smo pred sva-nuće te noći, ali se poraženi i rastjerani neprijatelj djelomično još

držao u Jajcu. Stoga smo predanih na položajima Ćusine, odakle smo tukli neprijatelja u gradu.

Početak mraka spustili smo se u Jajce i razmjestili u stambene zgrade tvornice. Tamo sam našao široki vatrogasni opasač i zakopčao ga sebi oko pasa. Svidjele su mi se njegove crveno-crne pruge. Bili smo umorni. Već nekoliko dana i noći nismo imali odmora. Nadali smo se da ćemo ove noći imati zasluženi odmor. Ali nije bilo tako. Ubrzo se čula komanda: »Prva četa zbor!« Naša 1. četa bataljona »Ante Jonić« dobila je poseban zadatak: osiguranje važnih objekata i imovine u tek oslobođenom Jajcu.

Grad je bio u potpunom mraku, a u njemu smo prvi put. Četa u koloni krenula je prema centru grada. Prošli smo cestom kroz mračni tunel i produžili dalje. U pokretu iz kolone borci su određivani i postavljeni na stražarska mjesta, kod pojedinih objekata. U gradu na nekoj širini, postavljeni smo na stražu: Ivan Bečko, Ante Dobričić i ja. Zadatak nam je bio da osiguravamo poštu, prodavaonicu cipela »Bata« i trgovinu na malo s voćem. Sve se to nalazilo u neposrednoj blizini.

Nas trojica smo se sastali, razmotrili zadatak i zaključili da je dovoljan jedan stražar za osiguranje sva tri objekta, te da se dvojica mogu odmarati u čekaonici poštanskog ureda, pred šalterom, na drvenom podu.

U zgradi pošte, na katu, stanovao je upravnik pošte sa svojom porodicom. Znali smo da su do tada pošta i njen upravnik bili u službi i organizaciji neprijateljske vlasti. Ipak smo ga posjetili. Bili smo dobro primljeni. Iznenadili su se kada su čuli da smo nas trojica Hrvati, iz Dalmacije. Neprijateljska propaganda ih je uvjeravala da Jajce napadaju četnici, te da je grad utvrđen i neosvojiv, naročito dominirajuća uzvisina Ćusine. Iskazali su nam divljenje kada smo im rekli da smo mi sudjelovali u borbi na Ćusinama.

Za vrijeme moje stražarske dužnosti prolazile su neke naše jedinice. Pred svanuće probudio sam smjenu, a ja sam legao da se odmorim. Vjerojatno sam od umora odmah zaspao.

Kroz san, u podsvijesti sam osjetio da mi netko nešto nejasno govori. Bunovan, opet sam nastavio spavati, da bi se nakon izvjesnog vremena trgnuo već budan s instiktivnim osjećajem da se nalazim u nekoj opasnosti.

Ne znam koliki je bio vremenski razmak između jednog i drugog buđenja. U poštanskoj čekaonici više nije nikoga bilo. Uzeo sam svoje oružje i opremu te izišao van zgrade pošte. Ni tu nije nikoga bilo. Svanulo je. Znao sam jedino pravac od kuda smo sinoć po mraku došli.

Krenuo sam jednom uličicom i vidio jednog mještana da trči i ulazi u jednu zgradu. Doživao sam ga, ali se nije osvrtao.

Tada sam već jasno čuo blisku buku motorizacije i mogao sam zaključiti o kakvoj se opasnosti radi.

Dalje sam žumo hodao. Nigdje nije bilo nikoga. Izbio sam na jednu širu i dugu cestu. S lijeve strane bila je široka rijeka, vjerojatno Vrbas, a s desne strane muslimanske kuće, povezane u dugi red i ograđene visokim tarabama dvorišta.

Buka motorizacije sve se više približavala. Dolazila je prema meni. Pokušao sam na dva mjesta ući u kuće s desne strane, ali su dvorišna vrata bila zaključana. Tarabe su bile previsoke da bi ih preskočio. S lijeve strane ravnica uz rijeku bila je pregledna i nepodobna za sklanjanje.

Kada sam se okrenuo, vidio sam čelno oklopno vozilo iz neprijateljske motorizirane kolone. Nalazilo se četrdesetak metara iza mene.

Počeo sam trčati. Svakog trenutka očekivao sam neprijateljski rafal u leđa. Gledao sam cestu pred sobom kao svoju zlosretnu sudbinu. Osjećao sam se kao osuđenik na smrt. U očaju sam glasno zamjerio makadamu kojeg sam tada gazio, jer nisam mogao zamisliti da bi mi na njemu došao kraj života.

Trčao sam i dalje. Sekunde se otegnule kao sati. Rastojanje od zloćudne kolone sve je bilo kraće.

Odjednom, na desnoj strani, ispred tunela kroz kojeg prolazi cesta, vidio se ulični prolaz sa stepenicama, u kojeg sam zadihano uletio. Stao sam iza ugla prve kuće i tu sreo moje drugove sa straže.

Gledao sam kako odmiče neprijateljska motorizirana oklopna kolona, u pravcu tunela.

Kratko nakon toga čuli su se pucnji, rafali i detonacije. Motorizirana kolona napala je štab našeg bataljona, koji je također bio iznenađen.

Ne mogu objasniti kako sam se spasio iz situacije u kojoj sam se nalazio. Pretpostavljam da je neprijatelj birao krupniji cilj, kojeg ne bi imao da se upuštao u sitnija razračunavanja. A možda je tome doprinijelo moje šarenilo odjeće s vatrogasnim opasacem?

Ubrzo zatim upućeni smo na naše položaje na Ćusine.

Određena je grupa boraca, među kojom sam i ja bio, sa zadatkom da sahranimo naše mrtve drugove, pale u borbi za Ćusine.

Do desetak poginulih boraca zajednički smo pokopali u jednom već postojećem udubljenju na padinama brda Ćusine. Većina poginulih bili su iz našeg bataljona, a bio je i jedan borac iz bataljona »Pelagić«, jajačkog partizanskog odreda. Dobro se sjećam da su među njima iz naše čete bili: Srećko Mrđen i Marko Juretić, iz 1. čete, delegat voda Ivan Vidošević iz 3. čete.

Kada je u teškom stanju kod nas došao Peko Bogdan, zamjenik komandanta našeg bataljona i Mate Meštrović (koji su se borili u opkoljenoj kući) — hitno smo krenuli u pomoć našem štabu bataljona.

Stigavši na mjesto okršaja gdje se hrabro borio štab našeg bataljona — neprijateljska oklopna motorizirana kolona već je bila odbijena i odstupala je u pravcu periferije grada, uz osjetne gubitke u ljudstvu i tehničkim sredstvima, ne postigavši željeni cilj.

Pred zgradom u kojoj je bio Stab bataljona bilo je nekoliko mrtvih njemačkih vojnika. U blizini ulaznih vrata mrtav je ležao naš borac — stražar, koji je mučki ubijen.

Fasada višekatne zgrade blizu ceste, u kojoj je bio Stab bataljona, najbolje je kazivala što se tu maloprije odigravalo. Bila je znatno oštećena, a na više mjesta izbušena od artiljerije neprijateljske motorizirane kolone. Oni su sa desetak metara odstojanja pucali svojim topovima u tu zgradu. Jurišali su na nju, ostavljajući svoje žrtve, ali nisu došli dalje od stepeništa zgrade. Tu su ostali pogodeni, dočekani vatrom koju su im pripremili naši drugovi.

Kada smo ušli u zgradu zatekli smo naše junake, na čelu s komandantom bataljona Dimitrijem Vojvodićem Zekom. Na žalost među njima je bilo i mrtvih. Mene je posebno pogodila pogibija Zorana Strožera, referenta saniteta bataljona, kojeg sam dobro poznao prije rata iz rada u brodogradilištu, kao i Danila Smiljanica, političkog komesara bataljona, kojeg sam poznao iz radničkog nogometnog kluba »Split«.

Sutradan poslije podne, naša je četa dobila zadatak da oda posmrtnu počast prilikom sahrane političkog komesara našeg bataljona Danila Smiljanića.

Četa u koloni, sa lijesom svog komesara, marširala je glavnim ulicama Jajca. Na trotoarima su se okupili građani i pozadinski borci.

Zapjevali smo »Lenjinov posmrtni marš«.

Četa dalmatinskih boraca — sve sami pjevači — kao uvježbani zbor.

Bio je to dirljiv moment kako za nas u pogrebnoj koloni, tako i za ostale prisutne sa strane. Istina je da je taj prizor izazivao tugu, ali je ujedno zračio našom snagom da žrtve koje dajemo neće biti uzaludne i da ćemo istrajati do konačne pobjede.

Komesara Danila pokopali smo u dvorištu desno od ulaza, kod jedne crkvice.

Našoj četi to je bio zadnji poseban zadatak u oslobođenom Jajcu. Nakon toga smo ga napustili. Krenuli smo za našim bataljonom i brigadom, koji su već bili na položajima u pravcu Vlašić planine.

PRVI PUT NA STRAŽI

Slav ka

Viđak-Vukojević

Bila sam osamnaestogodišnja četna bolničarka u bataljonu »Josip Jurčević«. Krajem 1942. godine i na prijelazu u 1943. godinu, put nas je vodio u napad na mjesto Palež. Zima i snijeg, koji su nas mučili nisu nas omeli u tom zadatku.

Počela je noćna borba. Neprijatelj je davao žestok otpor. Borci naše 1. čete jurišali su za svaku ulicu i kuću u koju su se zabarikadirali fašisti. Napad je trajao do same zore. U toku borbe naše starješine su stalno bdjele nad nama, provjeravajući da li su svi borci na okupu, da nije netko zaostao.

U toj akciji nismo imali većih gubitaka, osim dvojice ranjenih, među kojima je bio drug Franjo Srzić koji je poslije borbe umro. U jeku borbe, došlo je naređenje, da se povlačimo. Kad smo se odlijepili od neprijatelja, krenuli smo uz padinu.

Dok smo s naporom kretali uz brdo, neprijatelj je tukao minobacačkom vatrom po našoj koloni. Još se nije dobro ni vidjelo, reče mi drug do mene: »Pričekaj, drugarice, da nije netko zaostao!« Tog trenutka sam osjetila kao da me je nešto pokosilo po nogama, jer sam strahovala da izostanem sama za kolonom i da možda ne izgubim vezu s jedinicom. Ipak sam se brzo pribrala. Vratila sam se desetak koraka natrag i osmotrila, da li je netko ostao. Na moje veliko zadovoljstvo, nitko nije bio zaostao.

Zatim sam počela da trčim za bataljonom. Iako nisu bili ni stotinu metara od mene, ja sam mislila, da ih nikada neću stići. Kada sam sustigla začelje, drug koji mi je bio naredio da pričekam zaostale, upitao me je: »Sto, nema nikoga?« Odgovorila sam:

»Nema nikoga-«. Pri tome sam u sebi razmišljala: Da li me je možda gledao, dok sam bojažljivo trčala za kolonom. Može biti da je netko od drugova stvarno zaostao, pa sam trebala još pričekati. To me je mučilo, pa sam počela krišom posmatrati drugove u četi da vidim da li su svi na broju. Kada sam se uvjerila da su svi na okupu, moje su se misli smirile.

Put nas je tako uz borbu doveo do sela Duboko, gdje smo duže ostali, tako da su nas seljaci zavoljeli. Kada smo odlazili u nove akcije, mještani su nas ispraćali sa željom da im ponovo dođemo. Iz tog mjesta samo je nekoliko seljaka bilo u domobranskoj vojsci. Jedne večeri, moj komandir Branko Veža i komesar Čičan kratko su naredili: »Spremajte se. Idemo u akciju-«. U tom momentu sam mislila: »Mi smo skojevci, valjda nam mogu reći kuda idemo«. Smatrala sam da za članove SKOJ-a nema ništa što oni ne bi smjeli znati, jer tada još nisam dobro upoznata sa značenjem vojne tajne. Biti Skojevac, bila je velika čast, ponos i obaveza svakog borca, pa sam osjećala potrebu da budem obaviještena o svemu što može utjecati na moju aktivnost.

Poslije obavljenih priprema za pokret, krenuh pred samu noć, po dosta velikom snijegu. Nisam imala točnu predodžbu koliko smo dugo marširali prema Vitezu. Moja 1. četa stigla je u blizinu Viteza, prešla prugu i počela napad na mjestu. Prepad je trajao, koliko se sjećam, oko jedan sat ili nešto više. Nije bilo ranjenih ni mrtvih u našoj četi.

Poslije ove akcije stigli smo u neko selo i sklonili se u jednu kuću. Pošto smo se razmjestili, određene su straže i patrole. Ni bolničarke ovoga puta nisu bile pošteđene straže. U toku noći mene je probudio dežurni, rekavši: »Ideš na stražu«. U tom momentu sva usplahirena htjedoh da mu kažem: »Pa ja se bojim, ja nikad nisam bila na straži«. Onda mi padne na pamet, da ne smijem to kazati, jer sam ja skojevka.

Pošto sam shvatila da na dužnost stražara moram ići, izišla sam s puškom u ruci. Dežurni me je dopratio i postavio na stražarsko mjesto. Zatim je otišao, a ja sam ostala sama. Razmišljala sam kako bih se vjerojatno manje bojala kada bi me dežurni češće obilazio, pošto sam prvi put na straži.

Moj strah bio je sve veći, jer me obuzela sumnja da neće dežurni zaspati ili na mene zaboraviti. Stajala sam tako na mje-

stu s puškom u ruci, raširenih očiju, ne mičući se s mjesta, da ne bih poremetila tišinu. Svaka sjena grma ili plota, pad snijega sa grane, svaki šum vjetra u krošnjama, glasanje životinja ledili su krv u meni. Vrijeme je sporo odmicalo i počela sam razmišljati kako ću prigovoriti dežurnom da me cijelu noć držao na straži, bez namjere da me smijeni. Moje misli više su bile tada usmjerene prema dežurnom, nego neprijatelju koji je mogao naići, ali koji se, na moju sreću, nije pojavio.

Kada sam ugledala dežurnog s novim stražarom, moje strahovanje i ljutnja odmah su nestale, pa mu nisam uputila nikakvu primjedbu, koju uostalom nije ni zaslužio. Pošto sam smijenjena sa stražanske dužnosti, pridružila sam se mojim suborcima, koji su spavali. To je moje prvo stražarsko »krštenje«. Činilo mi se da sam tada napravila podvig, jer ispred mene prema mogućem napadaču nije bilo nikoga. Ubrzo sam zaspala, zadovoljna što sam pobijedila vlastiti strah.

Te noći upućena je na zadatak patrole. Upala je u zasjedu i nikada se nije vratila. U toj patroli, među ostalima, nalazio se mladi Zupanović, iz Šibenske Rogoznice. Ostao mi je u sjećanju ogrnut u »kaban« s kapuljačom, što je dio narodne nošnje iz njegova rodnog kraja.

NA LEDENOJ VRANIĆI

Zorka

Spika-Cruelin

Od formiranja Prve dalmatinske brigade 1942. godine, nalazila sam se u 2. četi 4. bataljona »Tadija Anušić«. Sudjelovala sam u svim borbenim akcijama koje je poduzimao moj bataljon. Bilo je teških borbi kao što su one na Jajcu, Čusini, Makljenu, Pidrištu i dr. U svim ovim, kao i u borbama koje su slijedile, naše drugarice-bolničarke bile su prezauzete. Krajnje savjesno i požrtvovno vodile su brigu o ranjenicima i bolesnim drugovima. Izvlačili su s opasnih u zaklonjena mjesta ranjene i poginule suborce, a osim toga vodile su računa o higijeni i čistoći svojih vodnih i četnih kolektiva. Kad je ustrebalo popunjavale su puškom u ruci upražnjena mjesta drugova izbačenih iz stroja.

Na ratnom putu moje brigade doživljavala sam teške trenutke i nezaboravne prizore, ali patnje što smo ih doživjeli na bosanskoj planini Vranići duboko su se usjekle u moje sjećanje.

Prije početka četvrte neprijateljske ofanzive, a nakon napuštanja Jajca, brigada je krenula u pravcu Rostovo—Sebešić, a naš bataljon u selo Patakovina. Zadatak bataljona bio je da u dolini rijeke Lašve napadne neprijatelja koji se ušančio u Travniku, Turbetu, Donjem Vakufu, Nemiloj, Vitezu, Vranduku i Busovači. Ove garnizone zaposjeli su njemačko-ustaško-domobranske jedinice. Sjećam se kada smo u akciji na željezničkoj stanici Vitez zatekli kompoziciju krcatu vojne opreme i živežnih namirnica, namijenjenih okupatorskim jedinicama. Uz pomoć mještana Viteza i okolnih sela uspjeli smo iz vagona iskrcati materijal. Njime se opskrbila naša komora, a jedan je dio podijeljen mještanima.

Poslije kraćeg boravka u Sebešiću naš je bataljon dobio zadatak da izvrši rekviziciju hrane i stoke, koliko se sjećam, u selu

Bistrica na padinama Vraniće. Stanovnici ovoga sela i okoline zavedeni fašističkom propagandom bili su neprijateljski raspoloženi prema nama. Prinudno oduzimanje hrane od seljaka uslijedilo je, kako sam čula, zbog toga što su u tom mjestu ustaški krvoloci izvršili zvjerstvo nad kuririma-partizanima, pred očima mještana sasjekavši im glave. Kada je posao oko rekvizicije bio pri kraju, ustaše iz Bugojna i Donjeg Vakufa zajedno s ustaškom milicijom napali su nas i zatvorili nam pravac kretanja. Dio bataljona prihvatio je borbu u kojoj je bio ranjen u ruku Ivan Despotović Relja, vodnik voda. Mnogo je iskrvario i trebalo mu je previti ranu i pridržavati ga, jer se sam nije mogao kretati. Ivo Barčot referent bataljonskog saniteta i ja vodili smo ga od zaklona do zaklona, a naši drugovi su nam držali odstupnicu da nas ustaše ne uhvate žive dok smo se izvukli.

Drugi dio bataljona, s natovarenom karavanom krenuo je prema vrhovima Vraniće, pa smo i mi krenuli za njima. Pala je noć. Vranića je bila zaleđena od snijega, temperatura je bila veoma niska. Puhao je vjetar, bridio obraze i nos, ujedao ušne školjke, sve više rashlađivao tijela koja nije mogla zaštititi tanka odjeća. Umorni od napornog marša, ljudi a i konji teško su se kretali. Usprkos tome išlo se dalje. Kasno noću naišli smo na napuštene staje na Vranići i tu se sklonili. Dalmatinci nenavikli na hladnoću i led, založili su vatru da se zagriju. Na žalost, ni mi na sanitetskom kursu nismo ništa učili o postupku u slučaju smrztina, niti smo imali iskustva u tome. Drva nije bilo pa smo zapalili suvi kravlji izmet koga smo našli u staji. Od toga se stvarao gusti dim dosta neugodnog mirisa koji je ujedao za oči. Misleći da će toplota doći ukočenim i smrznutim udovima okupili smo se oko ognja. Iako nam je prijala vatra, to je bilo kobno za nas. Noge, ruke, lice, viši sve je to dobijalo neprirodne boje. Uši nabrekle i porasle kao dječji opančići, prsti na ruci natekli, lice ulegnuto i ukočeno, nožni prsti raspucali. Tabani se nisu smjeli dodirnuti bilo koga tvrdog predmeta jer je svaki doticaj bio bolan. Iako smo bili gladni, nismo osjećali glad jer su nam vilice bile od studeni ukočene a usne raspucane. Nismo bili svjesni opasnosti kojoj smo se izložili, pa bi se i dalje grijali da nije naišao Andro Kovačević, zamjenik komesara bataljona. Vidjevši nas, uhvatio se za glavu. Oštrim glasom nas je prekorio i ugasio vatru zatrpavajući je sni-

jegom i gazeći je nogama. Kada je vidio druga Antu Njegovana, Tonča Milišića, Roka Radišića Rokicu, vodnog delegata i ostale u kakvom su stanju, odmah je naredio da se ugase vatre i u ostalim stajama, i da se snijegom trljaju zamrznuti dijelovi tijela. To je bilo teško i vrlo bolno, ali spasonosno.

Zatim je izvršen pokret u pravcu Kupreških vrata. Kretanje je bilo užasno. Strmina se jedva i sporo savladavala. Pod nogama je škripao snijeg kao razbiveno staklo. Bili smo nesposobni za pješaćenje, jer smo skoro svu snagu istrošili. Sjećam se da su se promrzli drugovi hvatali za užad od samara, za konjske repove i jednostavno se vukli. Uslijedio je predah opet u nekim napuštenim pojatama. Dočekali smo novi dan. Novi snijeg je toliko napadao da se moralo probijati prtinu, a borci i natovareni konji upadali u smetove do pojasa. Kad se oko deset sati pojavilo sunce bilo nam je strašno od zasljepljujućeg obilja sunčanih zraka koje su se odbijale od sniježne bjeline. Oči su nas pekle, bile su crvene i stalno suzile, tako da nismo ništa vidjeli kuda idemo. Sudarali smo se međusobno u koloni, a neki bi naletjeli na stablo. Negdje oko podne, uz velike muke i napore, popeli smo se na vrh Vraniće. Ustaše su nas primijetile iz Donjeg Vakufova i prepriječile nam pravac našeg kretanja. Komandant bataljona Srećko Reić Petica odredio je patrolu da izvidi mogućnost izlaska na glavnu cestu. Ustaše su iz zasjede sačekale patrolu i mitraljeskim rafalima pokosili Roka Vlahova i još nekoliko drugova, čijih se imena ne sjećam. Pošto se nismo uspjeli domaći glavnog puta koji vodi za selo Sebešić, morali smo se ponovno povlačiti u Vraniću. Sutradan smo stigli desetkovani u Sebešić.

Promrzli borci kao i ranjenici, kojih je bilo nekoliko desetina, odmah su bili smješteni u brigadni sanitet gdje im je pružena liječnička pomoć. Mještani su ih opskrbili vunanim čarapama, rukavicama, kapama i džemperima. Promrzle i ranjene borce trebalo je uputiti u divizijsku bolnicu kamo su ih prevezli seljaci iz Sebešića svojim sankama.

Uskoro je počela četvrta neprijateljska ofanziva u kojoj nisu sudjelovali drugovi koji su promrzli na Vranići. Neki su od posljedica smrzavanja umrli, nekima je amputirana noga ili ruka. Pred napad na Prozor, od drugova iz moje čete, u stroj su se vratili samo drugovi Ante Njegovan i Tonči Milišić.

BATALJON »JOSIP JURČEVIĆ« U BICI ZA RANJENIKE

Petar Radević

Prozor je zauzet. Talijanski garnizon uništen. Mi smo u centru Prozora. Komandant i komesar III divizije dolaze k nama koji smo tek ušli u grad. Brzo postrojismo bataljon, nakon čega sam pošao da raportiram komandantu Peru Cetkoviću i komesaru Radomiru Babiću. Poslije raporta drug Četković me zagrlio i nekoliko me puta veselo potapšao po plećima, zatim je prišao stroju bataljona i rekao: »Drugovi Dalmatinci, nemam dovoljno riječi kojima bih vam se zahvalio za ovaj veliki borbeni podvig. Vi ste zaista najviše učinili za ovaj do sada najveći uspjeh naše divizije...« Iz stroja se začuo glas da smo samo izvršili naređenje druga Tita: »Prozor pasti mora! i »Ponosni smo na uspjeh i žrtve koje smo u toj borbi dali«.

Ostali smo u Prozoru i organizirali garnizonsku službu, kako smo najbolje mogli i umjeli. Popunismo naše redove novopridošlim drugovima iz Dalmacije, a to je, u stvari, do tada bila treća popuna našeg bataljona. Odmorili smo se i zaista dobro nahranili. Prikupili smo dosta oružja i municije, tako da je vatrena moć bataljona postala pet puta jača nego što je bila ranije. Imah smo 36 puškomitraljeza, 4 teške »brede«, jedan bacač od 81 mm i veliku količinu municije i ručnih bombi, talijanske proizvodnje. U Prozoru smo se zadržali od 17. do 22. veljače, nepunih šest dana, što nam je bilo dragocjeno vrijeme za odmor i popunu ljudstvom i borbenom opremom.

Osvanuo je 22. veljače 1943. godine. Baš nekako u to rano jutro stiglo je naređenje štaba brigade da se s 3. bataljonom hitno uputimo u pomoć VII banijskoj diviziji, koja se nalazila u rajonu Gornjeg Vakufa. Nijemci su već zauzeli Gornji Vakuf. Ostale jedinice I dalmatinske brigade bile su orijentirane prema Konjicu, pa su se i one ubrzo morale vratiti nazad, također za dejstvo u rajonu Gornjeg Vakufa. Iz pravca Gornjeg Vakufa tada su njemačke SS trupe vršile najjači pritisak i to na već premorenu VII banijsku diviziju, koja je tome jedva odolijevala. Bataljon »Josip Jurčević« stigao je u toku 22. veljače u selo Pidriš gdje se nalazio i štab VII banijske divizije.

Borbe su se vodile u blizini Gornjeg Vakufa. Sve je užurbano, grupe i pojedini borci banijskih jedinica kreću se tamo-amo. Neki od boraca ponosno nose lake mitraljeze »šarce« koje su malo prije od Nijemaca oteli. Nekako nam ovi banijski borci, u prvih mah, izgledaju kao da su oguglali u borbi s Nijemcima, pa ih se uopće i ne plaše. Banijci su stalno u borbenom kontaktu s Nijemcima i to upravo od početka IV neprijateljske ofanzive, te su jednostavno navikli na takav ratni odnos.

Mi smo se na brzinu privremeno smjestili u selu Pidrišu. Naša trupna i bojna komora posebno je locirana. O njima vodi strogo računa naš vrijedni i vrlo odgovorni intendant bataljona, drug Martin Srzić. Odjednom, iznenada, inače prodorni glas starog Stipe Tomaševića razliježe se po selu: »Martine! Martine! Otimaju nam hranu! Eno ga onaj Banijac ponese sir! Drži ga Mijo!« — angažira stari Stipe malog štakljavog Medaka. Kotur sira bio je promjera skoro 80 cm, a težak više od 20 kg. Naljutio se Stipe, pa je zbog ljutnje još više pocrvenjelo njegovo inače prirodno crveno i smežurano lice. Stari Stipe Tomašević bio je zadužen za trupnu i bojnu komoru. On je, inače, uvijek bio vedra duha, ponosan na svoje selo Bacine i bačinske smokve, o čemu je rado pričao.

»Sta da radimo, glad je to drugovi, glad, strašna glad« — kaže Jerko Kovačević, objašnjavajući tako to otimanje sira.

ZAPJEVALI »LOZINKU-

U toku 23. veljače komanda bataljona pozvana je u Štab VII banijske divizije i već se tamo nalazio Štab I dalmatinske brigade, čim smo ušli u kuću, nismo uspjeli ni sjesti, a drug Gligo Mandić, komandant I dalmatinske brigade grunuo je sa slijedećom zapoviješću:

»Sa 3. bataljonom krenite iz Pidriša, preko Mačkovca, pravcem za selo Vrsi i sa sjevera napadnite neprijatelja i to još u toku ove noći! Izvršite direktan upad u grad i to na način kako ste to učinili u borbi za Prozor i nastojte da što više neprijateljskih vojnika u samom gradu uništite. S južne strane, za to vrijeme, napadat će jedinice 7. banijske divizije, od kojih su neke i nadalje u vatrenom kontaktu s neprijateljem. Naš, 1. bataljon, napadat će u pravcu Mačkovca, kota 952 — Mračaj, kota 957 i dalje u pravcu Strmice, kota 975. Uхватite vezu s 3. krajiškom brigadom koja se nalazi negdje u rajonu Bistrice i sela Vrsi i prenesite joj naređenje da i ona ide zajedno s vama u napad ...«

Nakon primljene zapovijesti rekao sam da sam zadatak shvatio, da sam svjestan težine njegovog izvršenja i zahtijevao sam da ostale jedinice, koje su bile predviđene za tu akciju, moraju sudjelovati u zajedničkom napadu, jer sam smatrao da će time biti najvećim dijelom uvjetovana mogućnost izvršenja ovakvog zadatka danog 3. bataljonu.

Poslije kratke pripreme, krenuli smo, na izvršenje postavljenih zadataka. Prešli smo Vrbas, kod kote 703, i uputili se u pravcu sela Vrsi pješaćkom stazom koja vodi između sela Zdrimce i Babe. Bataljon se bio znatno razvukao, jer smo se kretali u koloni po jedan. Kada smo se našli između sela Vrsi i sela Zdrimce, napali su nas Nijemci i ustaše i to s naše lijeve strane. U momentu toga donekle iznenadnog napada, komandirao sam cijelom bataljonu: »Nalijevo!« I tako smo svi pošli u protunapad razvijeni u jednoj liniji streljačkog stroja, kako smo se i zatekli da bismo ubrzo potisli Nijemce i ustaše do periferije grada. Ovaj neprijateljski napad uslijedio je 24. veljače, oko 3 sata poslije pola noći i to u izuzetno tamnoj noći. Tom prilikom 1. bataljon naše brigade sadejstvuje nam na lijevoj obali Vrbasa. ; v ; i :

U takvoj situaciji neprijateljska intervencija jačim snagama i njihovo nadmoćno dejstvo artiljerijom iz rajona sela Podgrađe, onemogućilo nam je prodor u samu varoš Gornji Vakuf, te smo se tako zadržali u rajonu kote 673, 749 i zapadnog ruba sela Vrsi, ešelonirajući snage bataljona u tom rajonu u dvije borbene linije. Na tim položajima vodili smo žestoke borbe u toku cijelog dana 24. veljače.

U toku tog dana 1. bataljon bio se povukao vjerojatno zbog toga što je dobio za to naređenje, jer je trebalo da kasnije dejstvuje u pravcu Kobile. Pri kraju toga dana uhvatili smo tek vezu s krajiškom brigadom koja se nalazila u rajonu Seoci—Lanište—Dobrošin, ali ona u ovoj borbi nije sudjelovala. Prethodna naša borba, pogotovu u toku noći, privukla je pažnju Krajišnika, te su oni u pravcu naših položaja isturili izvjesna osiguranja. Uputili smo opet patrolu, jer nam prethodna veza sa 3. krajiškom brigadom nije uspjela. Krajišnici su daleko od sebe zaustavili našu patrolu povikom: »Stoj, ne mrdaj!« Patrola je stala i na postavljena pitanja odgovarala da su oni Dalmatinci iz Prve dalmatinske brigade. Krajišnici su na to reagirali daljnjim pitanjima da oni kažu tko im je komandant, na što su ovi odmah glasno kliknuli: »Pero Radević!« »Mi takvoga ne znamo« — glasio je odgovor Krajišnika. »Tko vam je komandant brigade« — nastavili su Krajišnici. »Gligo Mandić, gospe vam blažene, pustite nas više jednom da pridemo.« »Stoj, ne mrdaj« — klikću i dalje Krajišnici, čiji glas još više odzvanja odbijajući se od stijenja i urvina zgodno zauzetog položaja, jer i druga Gliga Mandića nisu dotad poznavali. »Znate li, tko je komandant Crnogorske brigade?« — zapitali su četvrti put ovi oprezni ratnici. Patrola Dalmatinaca oštro je odgovorila: »Sava Kovačević, a koga bi vi drugoga tili?« »Ej... njega, njega, samo njega, jer je on, bolan, car junaka« — orio se gromki glas Krajišnika potvrđujući ovu suglasnost.

TENKOVI U KLOPCI

Jedan naprijed, ah samo jedan, ostali stoj! — glasilo je najzad odobrenje našoj patroh da može krenuti k položaju Bosanaca. Slušajući ovakav razgovor između Dalmatinaca i Krajišnika, drug

Jerko Kovačević, zamjenik komesara bataljona, počeo je analizirati ovaj događaj, nekako — glasno misleći, odajući pri tom priznanje i to naročito Krajišnicima za njihovu budnost.

»Tako ti je to, komandante, možemo se mi, gospe mi, mnogo čemu naučiti od ovih bosanskih ratnika. Reklo bi se da su Bosanci malo tvrđi od nas, a meni izgleda iz ovoga dovikivanja kojega sam malo čas slušao, da bi oni nas mogli žedne preko vode prevesti. Jesi li čuo što sve oni rade i kakva sve pitanja postavljaju, dok su se najzad uvjerali da je njima upućena patrola zaista partizanska?«

U toku noći 24. na 25. veljače, dobili smo naređenje da se povučemo prema Mačkovcu, da bismo već slijedećeg dana zaposjeli položaj u tom rajonu. Tako je na desnoj obali Vrbasa tada ostala samo krajiška brigada, ali je ona uskoro odatle bila nekud prebačena i u taj je rajon bio upućen Drugi bataljon naše brigade. U tom periodu jedinice 3. krajiške brigade bile su izložene dejstvu neprijateljske avijacije, dok su ostale naše jedinice koje su se nalazile zapadno od puta Gornji Vakuf—Prozor, bile izvjesno vrijeme od toga pošteđene. Na položaju Crni vrh, sjeverno od kote 1052, nalazio se 4. bataljon naše brigade, dok je naš 2. bataljon, bio dan kasnije upućen na desnu obalu Vrbasa i nalazio se u rajonu Seoci—Lanište, na mjestu s koga se 3. krajiška brigada već bila uputila na svoj novodobiveni zadatak.

Tog dana je Ante Beroš tek što je postao komandant 4. bataljona (prethodno komandir 3. čete našeg bataljona) bio teže ranjen u glavu, pa je uskoro i podlegao rani. Njegovu je dužnost preuzeo Obren Ivković, zamjenik komandanta naše brigade, dok poslije nekoliko dana nismo dobili naređenje da uputimo našeg zamjenika komandanta bataljona Gojka Ujdurovića da primi komandu nad tim bataljonom. Gojko Ujdurović komandirao je 4. bataljonom dok u bataljon nije stigao Zeko Vojvodić, raniji komandant 1. bataljona.

Neprijatelj je 27. veljače krenuo sa 12 tenkova cestom u pravcu Gornji Vakuf—Prozor i kada je počeo popravljati ovaj na nekoliko mjesta oštećeni put, i to ispod kote 803, mi smo ga tek tada primijetili.

Osmatranje ceste, koja se nalazila desno ispod našeg bataljona, bilo je vrlo otežano zbog strmine usjeka, a uz to je teren bio prikriven niskim čestarom, te je sve to utjecalo da istaknuti dijelovi

bataljona »-Josip Jurčević« nisu primijetili neprijatelja sve do momenta kada me s položaja 4. bataljona, drug Obren Ivković nije o tome obavijestio. Radi provjere podataka koji su mi bili dostavljeni, pošao sam u izvidanje. Naišao sam na naše stražare i pitao da li su primijetili kretanje neprijatelja, na što su mi oni sa sigurnošću odgovorili da blizu nas nema neprijatelja. Zatim sam pošao dalje da bih još bolje osmotrio usjek u obliku klisure. Zastao sam na jednoj maloj ravni, čija je površina iznosila nekoliko kvadratnih metara, jer sam odatle mogao osmotriti vijugavu cestu. Nijemci su se ornih kao mravi i raskomoćeni su popravljali cestu. Iza njih nalazila se kolona od 12 tenkova, koja se vrlo lagano kretala, kao da puzi.

To me je jako iznenadilo. Znao sam da se Vrhovni štab tada nalazio u rajonu Makljena i da se neprijatelj može svakog trenutka probiti u tom pravcu, tim prije što mu je bilo preostalo da popravi ranije prekopanu cestu još na svega jednom mjestu. Neposredno ispod mene nalazila se grupa od 6 Nijemaca, na odstojanju od svega 200 metara, dok su se ostali Nijemci nalazili na odstojanju od oko 400 do 500 metara. Iz banijske divizije, još ranije nam je bilo dodijeljeno odjeljenje vojnika s protutenkovskom puškom. To je bila vrlo duga puška, kalibra 7,9 mm, njemačke izrade, čija je municija imala vrlo jako punjenje. Nišandžija na toj pušci bio je postariji borac, niskog rasta, s velikim brkovima. To protutenkovske odjeljenje bio sam postavio još ranije na cesti sa zadatkom da gađa neprijateljske tenkove ako bi oni naišli. Međutim, kada sam na cesti primijetio njemačke tenkove, odmah sam pomislio što je s protutenkovskim odjeljenjem i zašto nije reagiralo? U stvari, to protutenkovsko odjeljenje Banijaca, kada je primijetilo njemačke tenkove na cesti, povuklo se sa svog položaja, tako da neko vrijeme nismo o njima ništa znah. Osmotrivši neprijateljski položaj, hitno sam organizirao postavljanje šest puškomi-traljeza na tu malu platformu, odakle se i jedino moglo dejstvovati. Naredio sam im da namjeste nišane za odstojanje na 400, odnosno na 500 m, da što bolje ciljaju i u jednom rafalu ispale po cijeli šaržer metaka. Nijemci su bili na takvom mjestu, da su odmah mogli pobjeći niz strmu padinu i već poslije nekoliko koraka naći se u mrtvom prostoru. Zbog toga ih je trebalo odjednom zasuti kišom metaka.

NEPRIJATELJ POTISNUT DO VRBASA

Kao signal za početak paljbe odredio sam svoj prvi pucanj. Poslije toga, izmakao sam se nekoliko koraka unazad i postavio se na jedno mjesto odakle sam mogao odlično gađati na grupu od 6 Nijemaca. Ti Nijemci su držali puške složene u kupe i popravljali su cestu. Nalazili su se na odstojanju na svega 200 m ispod mene. Naslonio sam pušku uz jedan jasen i pošto sam prethodno dobro nanišanio, opalio sam prvi metak. To je istovremeno bio i signal da i puškomitralješci otvore vatru, što su i uradili. Nijemac, koga sam bio uzeo na nišan, pao je pogođen mojim prvim metkom. Ostali Nijemci nisu znali što se zbiva i odakle dolazi pucanj. Za to vrijeme ubio sam i drugog Nijemca, poslije čega su se ostala četvorica prosto pribila uz strminu jedne stijene, koja ih, međutim, nije zaklanjala od moga dejstva, budući da se još nisu mogli orijentirati odakle dolazi pucanj. Nastavio sam i dalje gađati nekoliko puta. Pao je i treći Nijemac i to u momentu kada se pokušao dokopati svoje puške. Savio se u klupko, počeo se u mukama prevrtati po cesti i stropoštao se na kraju niz jednu veliku stijenu; gdje je ostao mrtav. Na kraju sam ubio i četvrtog Nijemca. U tom trenutku naišao je jedan njemački tenk za koji su se preostala dva Nijemca sakrila. Na drugoj, pak, strani, dejstvo puškomitraljezaca učinilo je da je oko 30 Nijemaca ostalo ležati na cesti, što mrtvih, što ranjenih.

Tada je kurir došao do mene i povikao da su oni Banijci s protutenkovskom puškom došli do 1. čete i ja sam odmah naredio da hitno dođu kod mene. Za nekoliko trenutaka stigao je mali, brkati Banijac, javio mi se, a ja sam ga prekorio što se bio povukao s ceste. Uzeo sam mu protutenkovsku pušku, naslonio je na istu jasenovu rakiju i tako sam počeo gađati tenkove. Primijetio sam da je puška lako probijala one tenkove koji su bili bokom okrenuti prema meni, jer je posada bila prisiljena da iskače napolje iz tenkova. Ispalio sam 25 metaka, promašaja nije bilo, svaki pogodak je bio vidno obilježen vatrenim bljeskom koji se stvarao od udara zrna u čelični oklop tenka. Možda bih još gađao, ali mi je tek tada mali brkati Banijac stavio do znanja da mu je ostalo još svega 5 metaka. Rezultat je ipak bio zadovoljavajući: tri njemačka tenka ostala su oštećena. Ostali tenkovi su se navrat-nanos

vratili za Gornji Vakuf, gurajući pri tome jedan drugoga. Svu opremu njemačkih vojnika, koju su skinuli sa sebe za vrijeme popravka ceste, mi smo zaplijenili. Istoga dana Pavle Jakšić, komandant VII banijske divizije, razljutio se saznajući da sam potrošio 25 od raspoloživih 30 metaka za protutenkovsku pušku.

Slijedećih dana vođene su žestoke borbe na položaju 3. bataljona, u rajonu Mačkovca. Neprijateljska artiljerija nas je prethodno bez prestanka tukla i nanosila nam gubitke. U tim borbama se istakla 1. četa bataljona, pod komandom svoga hrabrog komandira Branka Veže. Toga puta Branko Veža bio je i sam ranjen. Previla ga je izuzetno hrabra drugarica Marija Domandžić, ali on u toj situaciji nikako nije htio napustiti svoju četu. U jednom protunapadu, kada je situacija bila vrlo teška, morao sam da se stavim na čelo bataljona u jurišu. Tom je prilikom komesar bataljona Vlado Viskić, koji me je slijedio za vrijeme juriša, bio teže ranjen. Oko pet stotina ručnih bombi bacili su u toku jednog dana na neprijatelja samo borci 1. čete. Jerko Kovačević, zamjenik komesara bataljona, bio se tada angažirao na prihvatu i otpremi ranjenika našeg bataljona, jer je tada dr Stipe Radovanović, referent saniteta našeg bataljona zamjenjivao dra Marina Britvića, referenta saniteta brigade, i morao je biti u Stabu brigade.

Namjera neprijatelja da se probije u pravcu Makljena bila je onemogućena. Evo izvještaja kojeg sam poslao komandi brigade: »Poslije neprekidnih danonoćnih borbi, zaustavili smo neprijatelja. Nijemci napadaju i noću što nije bio slučaj u njihovoj dosadašnjoj taktici. Naše su snage prilično iscrpljene. Umorni smo, suviše smo umorni i ja sam lično više nego premoren. Ostao sam potpuno sam u Stabu bataljona. Nijemci su nas poslije niza uzastopnih borbi uspjeli potisnuti otprilike za 50 m. Njihova artiljerija nas je prestala zasipati granatama, jer smo prilijepljeni jedni uz druge. Prestali su upotrebljavati i tenkove, jer je njihov prethodni pokušaj propao, pošto su bili izrešetani protutenkovskom puškom. Molim vas da preduzmete najhitnije mjere da nas neka jedinica zamijeni, ili da se postavi pozadi nas, jer u slučaju da budemo uništeni, prolaz Nijemaca za Makljen bio bio time omogućen.«

Stab banijske divizije sa Štabom 1. dalmatinske brigade nalazio se dosta blizu našeg položaja. Komanda 1. dalmatinske brigade poslala nam je poruku slijedećeg sadržaja: »Ovdje se kod nas

nalazi delegat Vrhovnog štaba, drug Pavle Ilić. Shvatili smo vašu situaciju. Naređenje Vrhovnog štaba je da ponovno izvršite juriš i zauzmete prethodne položaje. Morate što prije čvrsto stati na raniji položaj, jer je to sudbonosno za dalja naša zajednička borbena dejstva. Nastojat ćemo da vam pomognemo.«

Uskoro poslije ove kratke ali razumljive borbene korespondencije, odnekuda je došao jedan banijski bataljon i postavio se pozadi nas i to sa dva protutenkovska topa. To nas je silno okurazilo, te smo na juriš pošli svi kao jedan i zaista ponovno zauzeli prethodno izgubljene položaje. Orila se pjesma, poklici, sve je nekako oživjelo. Komandir čete Branko Veža i njegov uvijek postojani i ozbiljni komesar Cican bili su više nego sretni, jer je njihova četa prva potisnula Nijemce i tako dala siguran podstrek i drugim dijelovima bataljona. Snažan borbeni elan obuzeo je čitav sastav prorijeđenog bataljona »Josip Jurčević«, te smo tako manje od jednog sata borbe potisli Nijemce na našem sektoru, upravo do doline Vrbasa i to zapadno od ceste Prozor — Gornji Vakuf. Za vrijeme ovih borbenih akcija, neprijateljska artiljerija i nadalje nas nije ometala, jer smo stalno bili pribijeni uz Nijemce.

Njemačka aktivnost poslije ovakvog našeg uspjeha, za izvjesno vrijeme prestala se jače osjećati. Veća aktivnost njemačkih SS trupa počela je zatim sve više dolaziti do izražaja na položajima istočno od puta Prozor — Gornji Vakuf, gdje su bile locirane ostale jedinice naše brigade, tj. u rajonu platoa Crnoga vrha.

STRADANJE NA CRNOM VRHU

Prvoga ožujka bataljon »Josip Jurčević« dobio je naređenje da se prebaci istočno od ceste Prozor — Gornji Vakuf i zaposjedne položaj Crni vrh. Tamo se dotle nalazio naš 4. bataljon, koji je pod pritiskom neprijatelja bio prisiljen da se povuče, imajući pri tome znatne gubitke. Na tim položajima 3. bataljon je vodio teške borbe, i to baš onih dana kada se borba za ranjenike nalazila u najkritičnijoj fazi. Drugog ožujka Nijemci su obuhvatili lijevo krilo našeg bataljona, gdje je bio raspoređen jedan vod 3. čete.

Toga dana na položaju Crni vrh front nam je bio vrlo razvučen. Obilazeći položaj bataljona zatekao sam se kod komandira

3. čete, druga Topica i zadržao se neko vrijeme s njim u razgovoru. Iznenada me je s desnog krila glasno vičući pozivao komesar 1. čete, drug Stipe Milošević Čičan. Kada sam mu se odazvao, obavijestio me je da nam se Nijemci približavaju sa sjeverozapadne strane, upravo od položaja kote 1197 koji je bio zaposjeo jedan vod 3. čete. Nikako nisam mogao vjerovati da bi Nijemci odanle mogli doći neopaženi, to prije jer sam znao da se tamo s tim vodom nalazio i zamjenik komandira čete, drug Džafir. Naprosto sam se trgnuo zajedno s komandirovom čete Topićem.

Pojurili smo na lijevo krilo čete gdje se trebao nalaziti jedan vod, to jest u blizini kote 1197. Cim smo ušli među bukovo drveće, zapadno od te kote, gdje smo prethodno bili ostavih spomenuti vod, upali smo iznenadno i iznenađeni među Nijemce. Kako su samo iz mraka izgledale one njemačke glave, pokrivene željeznim kacigama koje su se u polusagnutom položaju prikradale kako bi se iznenada pojavile iza leđa ostalog dijela čete! Nas dvojica bih smo sa svih strana opkoljeni i kada su nas opazili pojurili su na nas. Komandira Topića odmah su uhvatili, a ja sam se munjevito kroz njih probijao, pucajući iz pištolja na one koji su mi bih najbliži i koji su me nastojali uhvatiti. Sa svih strana slušao sam povike: »Halt! Halt!«. Ah, ipak sam uspio kroz njih projuriti, a da tom prilikom čak ni ranjen nisam bio, iako je sa svih strana oko mene prštalo. Nije mi poznato jesam li ja tada uspio ubiti nekog Nijemca jer se sve to zbililo munjevito.

Poslije toga naišao sam na zamjenika komesara Jerka Kovačevića, jedinog člana Štaba bataljona (komesar je u prethodnim borbama bio teško ranjen, a moj zamjenik se nalazio u 4. bataljonu kojim je neko vrijeme komandirao). Jerko se tada poslije prethodne otpreme ranjenika vratio i došao je iza spoja 3. i 1. čete. Nisam imao vremena s Jerkom razgovarati jer mi je bila jasna situacija u vezi s idućom opasnošću, a osim toga, bio sam pod presijom prethodnog događaja. Odmah sam se zainteresirao što je s mitraljeskim odjeljenjem koje je dotle neprekidno pucalo na Nijemce koji su frontalno postepeno prema nama nastupali. Jerko mi je odgovorio da se to mitraljesko odjeljenje (Pavlak sa svojim pomoćnikom) nalazilo u neposrednoj blizini. Kod nas su se tada nalazili i ostali drugovi iz tog mitraljeskog odjeljenja, pa smo uputili jednoga od njih s naređenjem da se to mitraljesko

odjeljenje izvuče sa svog položaja i postavi na mjesto gdje smo se tog trenutka mi nalazili, odakle bi se moglo djelovati na one Nijemce koji su nas obuhvaćali. Tek što se taj drug uputio prema mitraljeskom odjeljenju, koje je bilo najviše 100 metara udaljeno od nas, pao je smrtno pogođen od Nijemaca koji su već bili zaplijenili naš mitraljez, pošto su prethodno poubijali posadu. Sve mi je bilo jasno. Naredio sam vodniku Ostojiću, koji se sa svojim vodom nalazio kraj nas kao bataljonska rezerva, neka odmah izvrši juriš sa svojim vodom tako što sam povikao:

»Drugovi, Nijemci su zaplijenili naš mitraljez!«

Zatim sam komandirao juriš. Na juriš su prvi pošli borci iz tog mitraljeskog odjeljenja, koji se tada nisu nalazili kod mitraljeza, a iza njih je pošao i cijeli vod 1. čete. Nijemci su ih sve zasuli jakom vatrom tako da se vod 1. čete vratio natrag, a mitraljesci su produžili naprijed i tako dograbili mitraljez i svoje mrtve drugove. Pokušavajući da izvuku mitraljez i smrtno ranjenog Pavlaka, jedan za drugim su padali da bi za nekoliko sekundi svi poginuli što me jako uzbudilo pa sam odmah naredio da se ponovi juriš na Nijemce. Jurišao sam na čelu voda 1. čete. U takvom naletu uspjeli smo potisnuti grupu Nijemaca na koju smo najprije naišli. Šestoricu smo ubili. Naše mrtve mitraljesce, kao i mitraljez oteli smo od Nijemaca; ostalo nam je jedino postolje od mitraljeza koje smo naknadno od Nijemaca oteli. Drug Pavlak je ubrzo podlegao teškim ranama. Vrlo snažna njemačka vatra natjerala nas je da se lijevom krilom našeg bataljona povučemo, povijajući ga za 300 do 400 metara unazad. Osim 8 mrtvih drugova za vrijeme tog događaja bilo je još više ranjenih, među kojima je bio ranjen i hrabri vodnik Ostojić.

USPJELI PROTUUDAR

Do tako komplicirane situacije i iznenađenja koje su Nijemci tom prilikom postigli, došlo je greškom zamjenika komandira 3. čete, Džafira. Tom prilikom na krajnjem lijevom krilu bataljona nalazio se jedan vod 3. čete pod komandom izrazitog junaka s Prozora, druga Ševe Koščine. Ševo je tu bio teže ranjen od bacača, poslije čega je Džafir, u tom trenutku, vrlo panično naredio po-

vlačenje a da pri tome nije našao za shodno da o tome obavijesti svoga komandira čete Topica. U stvari, on nikako nije smio ni izdavati takvo naređenje za povlačenje, to prije jer za to nikakve nužde nije bilo, budući da Nijemci tada nisu vršili na nj silovit pritisak kojemu on ne bi mogao odoljeti, a uz to se iza nas, u rejonu Makljena, nalazio Vrhovni štab, što je od boraca našeg bataljona zahtijevalo da se toga dana, tj. 2. ožujka ako ustreba do posljednjeg žrtvuju radi izvršenja koncentracije golemih naših snaga za predstojeći protuudar, kojim je Vrhovni komandant neposredno rukovodio.

Istoga dana, popodne, došao je jedan bataljon II proleterske brigade i zauzeo položaj na Crnom vrhu na kojemu se do tada nalazila 3. četa našeg bataljona, što nam je omogućilo da skratimo front svoga bataljona i da se jednim dijelom rokiramo udesno. Prije pada mraka kod 3. bataljona došao je štab I dalmatinske brigade. U toku sutrašnjeg dana, tj. 3. ožujka, dobili smo naređenje da zajedno s 1. bataljonom naše brigade i onim proleterskim bataljonom (mislim da je to bio 1. bataljon 2. proleterske brigade) izvršimo protunapad na Nijemce koji su se nalazili na platou položaja Crnog vrha. Za taj protunapad izvršili smo reorganizaciju bataljona, tako da smo od svake čete formirali po jedan jaki vod. Puščane municije 7,9 mm nismo imali, pa smo je uzeli od bojne komore 3. sandžačke brigade koja je srećom baš nekako tada i stigla na naš položaj.

Pošli smo u protunapad noću 3. na 4. ožujka, raspoređeni u tri napadne kolone. Potreba za tom reorganizacijom u vezi s predstojećim protunapadom nastala je zbog toga jer je naš bataljon, za vrijeme borbi oko Prozora i Gornjeg Vakufa, izgubio više od polovine svoga sastava. Te noći, 3. na 4. ožujka, moral boraca usprkos velikim gubicima bio je i dalje na velikoj visini. Bili smo do zuba naoružani. Odlučili smo da znatnim dijelom osvetimo pale drugove.

Dejstvom bataljona neposredno sam rukovodio, bodreći borce i rukovodioce izuzetno glasnim poklicima koji su se još više odražavali na velik moral bataljona. U toku tri uzastopna brza juriša vrlo efikasno smo se probili kroz neprijateljski raspored i tako munjevito napredovali u dubinu njegova položaja da bismo u pro-

cesu kasnije borbe, odlučno kombinirajući dejstvo s dejstvom bataljona »Ante Jonić« još u toku noći potpuno razbili neprijatelja, nanoseći mu znatne gubitke, tako da je bio prisiljen pri kraju noći u panici, neorganizirano se povući u pravcu Gornjeg Vakufa.

NA VRHU JUNAŠTVA

Moral Nijemaca koji su se te noći nalazili na položajima ispred dva bataljona 2. proleterske brigade bio je znatno oslabio kada smo im, prodirući u njihovu pozadinu, zajedno sa 1. bataljonom, zaplijenili artiljeriju i teške bacače, kao i svu njihovu bojnu komoru, to jest svu tešku borbenu opremu kojom su Nijemci tada na položaju Crnog vrha raspolagali. Teško bih mogao navesti koji je od boraca bataljona »Josip Jurčević« bio bolji u toku akcije, ali ipak napominjem da se najviše istakao drug Đujić koji je poginuo u trenutku kada je zgrabio cijev jednog njemačkog teškog bacača. Njemački metak je probio grlo ovog junaka. Komandir Branko Veža prišao je ovom neustrašivom borcu, zagrlio ga mrtva, podižući mu pritom glavu svojim čvrstim radničkim rukama. Branku je tada probijala krv kroz zavoj ranjene ruke i iz grla hrabrog Đujića. Tužnim glasom i suzama u očima koje će u kasnijim borbama sa četnicima ranjavanjem gotovo izgubiti, obratio mi se taj veliki junak: »Ej, komandante! Pogibe mi najbolji borac čete, ah takva je naša borba«. Takvi su bili osjećaji bratstva i neraskidivog drugarstva između komandira hrvatske i boraca srpske nacionalnosti na zajedničkom djelu naše revolucije. Tom izuzetno velikom pobjedom, koju je I dalmatinska brigada izvojevala na položajima Crnog vrha, omogućeno je brže i sigurnije razbijanje Nijemaca na Vilića Guvnu gdje je 4. crnogorska brigada bila žestoko angažirana.

U zoru smo počeh napadati više simbolično na neprijateljske položaje na području Mačkovca i to artiljerijom koja je od neprijatelja bila već zarobljena. Situacija u vezi s tim događajem silno je oduševila uvijek vedrog i za borbu spremnog Bogdana Stupara koji je tom prilikom, kao vršilac dužnosti komandanta 1. bataljona, sa svojom jedinicom i zarobio njemačku artiljeriju — dva brdska topa.

Tako je 4. ožujka 1943. godine, istočno od puta Prozor — Gornji Vakuf, ogromnom zaslugom I dalmatinske brigade neprijatelj bio odbačen upravo do Gornjeg Vakufa, pa je tako bilo omogućeno lako i efikasno djelovanje I proleterskoj brigadi, koja je tek došla i nastavila goniti neprijatelja lijevom obalom Vrbasa u pravcu Bugojna, a da pri tom nije nailazila na otpor Nijemaca. Od topova koje su Dalmatinci zaplijenili formirala se artiljerija III udarne divizije.

Ne samo bataljon »Josip Jurčević«, nego čitava Prva dalmatinska brigada, učinkom u odlučujućim akcijama bitke za ranjenike, reprezentirala je svoju visoku borbenu i moralno-političku vrijednost. To svoje obilježje ona je potvrdila krvlju i djelom tada svojih najboljih drugova koji su ostali na položajima Crnoga vrha, Mačkovca i Gornjeg Vakufa, kao vječita straža svojih neuništivih ratnih djela ovog velikog ratnog poprišta.